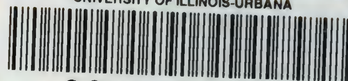
הוצאת „תושיה”, וַרשה.

מה גֶּרמַן:

קוֹרוֹת הַסִּפְרוּת הָעִבְרִית

מֵראשיתה עד היום.

ערוך לעם ובני הנעורים.

חלק ראשון.

מראשית צמיחת הספרות העברית עד תקופת רבנן סבוראי.

מחירו 50 קאפ.

וַרשה, תר״ע.

הַסִּפְרוּת הָעִבְרִית

מראשיתה עד היום.

= ערוך לעם ובני הנעורים. ═══

חלק ראשון.

מיחת הספרות העברית עד תקופת רבנן סבוראי.

מאת **שלמה בֶּרְמַן.**

צאת „תושיה".

ורשה. תר"ע.

КОРОТЪ ГАСИФРУТЪ

т. е.

Исторія еврейской л

Часть I.

Соч. **Ш. Берм**

Издание „Туші

Въ Тип. Левинъ-Эпштейна,

1910.

תֹּכֶן הָעִנְיָנִים.

הקדמה.

האיש אשר יסתכל בעין בוחנת וחודרת אל חיי המון בית ישראל ובני נעוריו יראה מחזה מעציב מאד: אי־דעת גמורה להוקיר את סגֻלתנו הרוחנית הבאה מחסרון ידיעת יסודות היהדות הראשים והתפתחותה ההַדְרָגית. המוננו ובני נעורינו משתוקקים לחכמה ולמדע יותר מהמון כל עמי הארץ ובני נעוריהם. השאיפה לרעיונות נשגבים למטרות נעלות חזקה בהם יותר מאשר בקרב כל הגוים. הקריאה נפרצה אצלם במדה מרובה. הם שואפים להבין הכל, לחפש חידות עולם ושאלות סתומות וחתומות לעד. והמה הולכים לשבור צמאם זה אל בארות נכריות – אל שפות אירופה. ומה הם מוצאים שם? אמנם עשירה היא הספרות האירופית בספרים טובים ומועילים, המדריכים את האדם ללכת בדרך החיים: ספרי אֶתיקה, סוציולוגיה וכלכלה מדינית למכביר, ספרי תולדות העמים, ספריותיהם, דעותיהם ואמונותיהם ומהלך התפתחותה של הקולטורה הכללית; כל אלה ערוכים ברוח פופולרי או מדעי עומדים הכן למלא ספקם ולשבור צמאם. ובני נעורינו יודעים אמנם איך התפתחו כל הקולטורות שבעולם. הם יודעים אפילו יסודות תורת קונפוציה, זינדה־ויסטה, הנצרות והאיסלם. אך אם נשאלם: היודעים הם איך התפתחה תורת היהדות וספרותה? במה תצטין ובמה כחה גדול? על זאת לא ימצאו מענה: הם לא קראו מאומה על דברי תורתם הקדומה מכל התורות, על דבר ספרותם שלא פסקה לחיות אף רגע במשך שלשת אלפים וחמש מאות שנה. ואיך ידעו כל זאת? כל זמן שהנער העברי לומד תורה בחדרי מלמדיו למודו עליו למשא, כי הלמוד הזה מבולבל, בלי סדר, בלי הרמוניה. הכל עולים לפניו בלולים: מקרא, משנה, גמרא, אגדה ופוסקים וסך הכל מכל אלה אין לו. יש מהם אשר גם את הידיעות המבלבלות האלה לא רכשו להם במשך למודם בחדרים. ובהשלך הנער את עבותות למודו זה מעליו ובטעמו מעץ הדעת הכללית יִמָשך לבו אחרי קסם היפי, הנעם והסדר השוררים שם מעבר לגבול. אז ישכח את עברו, ויאמין כי כל הנוגע ללאומיותו אך חשך חתולתו. ומזה גם המחזה המעציב והנורא: בני נעורינו יודעים לשפוט על אדות דעות זרות ותורות נכריות אם מעט ואם הרבה, ורק תורתנו, מקור כל התורות, והדעות המוסריות הנובעות ממנה זרות להם.

אמנם אין להאשים את ספרותנו במחסור ספרים במקצוע זה. יש לנו ספרים יקרים המגלים את כל המאור שבתורה: „מורה נבוכי הזמן" מאת רנ"ק, „דברי ימי ישראל" מאת גרץ, „דור דור ודורשיו" מאת ראה"ו, ספריהם של החכמים צונץ, שטינטל ועוד, ובמדה מעטה גם „תולדות ספרות ישראל" מאת קרפלס, יכולים אמנם להוכיח את גדולת תפארתנו הקולטורית. אך הספרים האלה מפני שנערכו רק בשביל המְלֻמדים,

כספרים חתומים הם לבני נעורינו, שתחסר להם ההכנה הָרַבָּה הדרושה להבנתם. מצד אחר קמו בתוכנו סופרים המתאמצים להשפיל את היהדות ולהקטין ערכה מול ערך יתר הדתות המתהלכות בתבל, ומוציאים עליה לעז, כי כבר תש כחה ונס לחה. האנשים האלה אוהבים להַראות על מקרי ההתבוללות המתגלים פה ושם בקרב עמנו, להוכיח בזה, כי רפתה, זקנה קולטורתנו ואין בה כח לעמוד בקשרי מלחמה עם דעות אחרות. תחום היהדות, לפי דעתם, מלא בצות ורפש ועבטיט וצורי מכשל עד אין קץ... ושם מרחוק, מעבר „לתחום המושב", נשקף המגרש הגדול, הרחב, עולם מלא זיו ונהרה"... האנשים האלה שוכחים או חפצים לשכוח, כי קולטורתנו לא הצטמצמה מעודה „בתחום מושב", כי היא יותר כללית מהקולטורות האחרות, כי היא קולטורת חיים, ולא נסתה מעודה להמית את „האדם" שבאדם, בעת אשר הקולטורות האחרות התאמצו, כביכול, לפתח את „המלאך" שבאדם, והן הביאו את האנושיות לידי מצב נורא, מצב ראשית המאה העשרים, התפתחות אינסטיקטי „החיה" שבה. הם שוכחים כי מקרי ההתבוללות המתגלים לפעמים (צריך להוסיף: רק במקרים בודדים) הם תוצאות אי־קולטורה. שם, מעבר לתחום, רואים המתבוללים ההם לא „זיו ונהרה", כי אם ברק זהב והנאה שפלה, גסה ובהמית, כי המתבוללים מפאת אי־קולטוריותם מתדבקים במינם, ולא לחנם ילך הזרזיר אצל העורב. הָבִינוּ את בני נעורינו דעת קולטורת עמנו הישנה והטהירה, שאינה מתנגדת כלל להתקדמות האנושיות, הסירו את הסיגים מתוך תחומה, וראיתם אם יִמָּצא איש אשר ינום ממני אל תחום זר. ראשית הובת סופר עברי ישר—לזקק את היהדות ולצרפה ולהראותה לבנינו בעצם טָהרה, ולא להשליך עליה שקוצים ולנבל את כבודה למרוה האמת והדעת.

בזכרנו את חובתנו זאת עשינו הפעם את הנסיון להגיש לעם ולבני נעורינו את ספרנו זה, „קורות הספרות העברית", ערוך ברוח פופולרי וכתוב בשפה קלה ופשוטה. מטרתנו להוכיח, כי מעין לא אכזב לא יפסק לעולם, כי הים בריאים לא ירפו ולא יחלשו לנצח. כי ספרות אשר יכלה להגן על לאומיות עם במשך אלפי שנים, בעת אשר הספרות הרומית העתיקה לא הצילה את הלטינים מכליון, והספרות היונית לא שמרה את הספרטים והאתונים מאבוד (היונים שבימינו אינם ההילינים העתיקים, כי אם ערב עמים שונים: מונגולים, רומנים וסלבים) — ספרות כזאת יש לה זכות הקיום וההתפתחות באין ספק. חפצנו להראות, כי היהדות רעננה תמיד ויכולה היא להסתגל אל כל הזמנים מבלי שנות פרצופה הרוחני של האֻמה, בעת אשר העמים האחרים פושטים צורה ולובשים צורה, ואינם יכולים בשום אופן לקלוט אל תוכם את היסודות הבריאים של המוסר הכללי ולעמוד על בסיס נכון. מטרתנו בספר הזה היא דומה בהרבה פנים למטרתנו, שבחרנו בה בגשתנו לפני עשר שנים, לתת לעם את הציורים ההסטוריים „מגבורי האמה" ואשר נשארנו נאמנים לה בחמשים החוברות שיצאו מאתנו כבר („מעזרא ונהמיה" עד „רבי אברהם אבן עזרא").

בספרנו זה עסקנו יותר בסוג הספרות העברית שנכתבה עברית או ארמית ולא בשפות הזרות. מהאחרונות יכלנו לבחור רק את הספרים שהיה רשומם נכר מאד במהלך

הסטוריתנו והתפתחות לאומיותנו, כמו ספרי רב סעדיה גאון, הרמב"ם ודומיהם. מטעם זה לא בא זכר הספרות האלכסנדרונית וספרי האבנגליון בחלק הזה, שלא תפשו מקום נכבד בחיינו ההסטוריים הקולטוריים. ספרי האבנגליון שנכתבו במקורם יונית (לא כדעת החוקרים האחרים המחליטים שנכתבו ארמית) לא קודם מסוף המאה השניה לספירת הנוצרים שייכים לספרותנו רק במדה שהשפיעו על התפתחות הספרות הוכוחית אצלנו מזמן האמוראים ועד עתה. ויען כי לספרות הזאת נקציע מקום בחלקים הבאים לכן נגע שם אגב אורחא גם בבקרת סבתה.

בסדר כרונולוגית כתיבת ספרי כתבי הקדש לא התרחקנו הרבה מהמסרת עד כמה שאפשר הדבר. בקרת התנ"ך החפשית, אשר רבים מסופרינו מאמינים בה אמונת אומן, עוד לא אמרה מלתה האחרונה, פורחת היא באויר ההשערות ואין לה על מה לסמוך. כל כחה רק בפרזות ריקות, כל ראיותיה הן כעשן הכבשן שבמהרה ינדף. מאוננו הפעם להחזיק בה בא לנו לא מעקשנות, כי אם אחרי רוב בחינה, הקירה ודרישה.

נקוה כי האבות והמורים ימצאו חפץ בעמלנו זה, בהוכחם כי ברכה רבה בו להרמת הרוח הלאומי בקרב בני הנעורים. גם אלה אשר אין לבם ושעתם פנויים להתעסק בקריאת ספרים מדעים במקצוע זה ימצאו מבוקשם בספרנו זה.

הוסל, מנחם אב התרס"ט.

המחבר.

א. מָבוֹא.

א. הַסִּפְרוּת. גַּם בְּיָמֵינוּ אֵלֶּה יֶשְׁנָם עוֹד עַמִּים וּשְׁבָטִים רַבִּים, אֲשֶׁר אֵינָם יוֹדְעִים מְלֶאכֶת הַכְּתָב. לְמָשָׁל: שִׁבְטֵי הַכּוּשִׁים הָרַבִּים אֲשֶׁר בְּאַפְרִיקָה, הָעַמִּים אַדְמֵי־הָעוֹר אֲשֶׁר בְּאַמֵּרִיקָה, שְׁבָטִים מוֹנְגוֹלִים רַבִּים בְּסִבִּירְיָה, וְגַם בְּאֵירוֹפָּה יֵשׁ עַם מְפֻזָּר וּמְפֹרָד, שֶׁיֵּשׁ לוֹ לָשׁוֹן מְיֻחֶדֶת וְאֵין לוֹ כְּתָב, הוּא עַם הַצּוֹעֲנִים. כֵּן גַּם לִפְנֵי אַרְבַּעַת אֲלָפִים שָׁנָה הָיוּ כָּל עַמֵּי תֵבֵל בְּלִי כְתָב. אַף כִּי נִפְלְגוּ לִלְשׁוֹנוֹתָם הָרַבּוֹת.

„מָה אֻמְלָלִים הָיוּ אָז בְּנֵי הָאָדָם!" — יַחְשׁוֹב הַקּוֹרֵא הַצָּעִיר בְּלִבּוֹ — „מֶה עָשׂוּ בְּעִתּוֹת הַמַּרְגּוֹעַ, אִם לֹא הָיוּ לָמוֹ סְפָרִים לִקְרִיאָה לְבַלּוֹת אֶת הַזְּמָן? אֵיכָה הוֹדִיעוּ אֶת דִּבְרֵיהֶם אֶת אֲחֵיהֶם, אֲשֶׁר נָדְדוּ מֵהֶם? אֵיכָה יָדְעוּ חֹק וּמִשְׁפָּט לַעֲשׂוֹת הַטּוֹב וְהַיָּשָׁר, אִם סִפְרֵי תוֹרָה וָדַעַת חָסְרוּ לָמוֹ?" אֲבָל בֶּאֱמֶת לֹא הָיוּ כָּל כַּךְ אֻמְלָלִים, כַּאֲשֶׁר יַחְשׁוֹב קוֹרְאִי:

בַּיָּמִים הָהֵם לֹא פָרַץ עוֹד הַמִּסְחָר כְּבְיָמֵינוּ אֵלֶּה; אָז לֹא נָדְדוּ אֲחָדִים מִבְּנֵי שֵׁבֶט אֶחָד לְמַרְחַקִּים לָגוּר שָׁם; אָז לֹא הָיוּ לָמוֹ עֲסָקִים רַבִּים וְשׁוֹנִים בַּאֲרָצוֹת שׁוֹנוֹת; לָכֵן לֹא הָיָה לָמוֹ כָּל צֹרֶךְ לִכְתֹּב מִכְתָּבִים אִישׁ לְאָחִיו, כִּי כָל בְּנֵי הַמִּשְׁפָּחָה יָשְׁבוּ בְּמָקוֹם אֶחָד אוֹ נָדְדוּ יַחַד, וְלִבְנֵי מִשְׁפָּחוֹת אֲחֵרוֹת מַה־לָּהֶם? כֵּן לֹא אֻלְצוּ לְהוֹדִיעַ אוֹ לִשְׁאוֹל אֶת אֲחֵיהֶם עַל דְּבַר הָעֲסָקִים, אֲשֶׁר לֹא הָיוּ לָהֶם. גַּם הַטּוֹב וְהַיָּשָׁר עָשׂוּ כְּפִי אֲשֶׁר הוֹרוּם רָאשֵׁי שִׁבְטֵיהֶם אוֹ זִקְנֵיהֶם עַל פֶּה, כָּל עַם וָעָם לְפִי חֻקָּיו וּמִשְׁפָּטָיו

אֲשֶׁר נִקְבְּעוּ אֶצְלוֹ מִדּוֹר דּוֹר. גַּם בְּסִפּוּרִים, שִׁירִים, חִידוֹת, מְשָׁלִים וַאֲגָדוֹת לֹא הָיָה לָמוֹ כָּל מַחְסוֹר, כִּי אָבוֹת לַבָּנִים מָסְרוּ כָּל אֵלֶּה מִפֶּה אֶל פֶּה. אָז בְּרִגְעֵי הַמְּנוּחָה נֶאֶסְפוּ כָּל בְּנֵי הַמִּשְׁפָּחָה יַחַד וְזִקְנֵיהֶם וַחֲכָמֵיהֶם סִפְּרוּ לַצְּעִירִים אֵת כָּל אֲשֶׁר עָבַר עַל שִׁבְטָם עַד יְמֵיהֶם, עַל דְּבַר מִלְחֲמוֹתָיו, גְּבוּרוֹתָיו, צִדְקַת אֲבוֹתָיו אוֹ חָכְמָתָם. הֵם סִפְּרוּ לָמוֹ גַּם סִפּוּרִים אֲמִתִּים גַּם אֲגָדוֹת נִפְלָאוֹת. גַּם, כַּאֲשֶׁר רָאוּ הַזְּקֵנִים, כִּי הַדּוֹר הַצָּעִיר אֵינֶנּוּ הוֹלֵךְ בְּדֶרֶךְ הַיָּשָׁר, הוֹכִיחוּהוּ בְּדִבְרֵי מוּסָר וּבִמְשָׁלִים יָפִים וּקְצָרִים. אִם קָרָה מִקְרֶה מְשַׂמֵּחַ לֵב לִבְנֵי הַמִּשְׁפָּחָה, וְנִצָּחוֹן בַּמִּלְחָמָה אוֹ חַג וָזֶבַח, יָצְאוּ אֲנָשִׁים וְנָשִׁים יוֹדְעֵי שִׁיר וָזֶמֶר וַיָּשִׁירוּ וַיְזַמְּרוּ שִׁירֵי תְהִלָּה וְתוֹדָה לְמִשְׁפַּחְתָּם וְלֵאלֹהֵיהֶם. הַשִּׁירִים הָאֵלֶּה נִמְסְרוּ מִפֶּה אֶל פֶּה לַדּוֹרוֹת הַבָּאִים. אִם אָסוֹן קָרָה אֶת הַמִּשְׁפָּחָה, קָרְאוּ לְיוֹדְעֵי נְהִי, אֲשֶׁר קוֹנְנוּ עַל אֲסוֹנָם הַגָּדוֹל, וְהַקִּינִים הָאֵלֶּה הִנְחִלוּ גַם לְזַרְעָם אַחֲרֵיהֶם, אֲשֶׁר קוֹנְנוּם בְּכָל עֵת שֶׁעָלָה זִכְרוֹן הָאָסוֹן הַהוּא לִפְנֵיהֶם. כֹּה הָיוּ וְכֹה מֵתוּ הָעַמִּים הַקַּדְמוֹנִים מִבְּלִי הֱיוֹת לָמוֹ כָּל חֵפֶץ בִּמְלֶאכֶת הַכְּתָב.

אַךְ כַּאֲשֶׁר רַבּוּ וְעָצְמוּ הַמִּשְׁפָּחוֹת וַתִּהְיֶינָה לִשְׁבָטִים, וְהַשְּׁבָטִים הָיוּ לְעַמִּים גְּדוֹלִים אֲשֶׁר לְכָל אֶחָד מֵהֶם שָׂפָה אַחַת וּדְבָרִים אֲחָדִים, אָז רַבּוּ גַם עִסְקֵיהֶם. אֵלֶּה עָסְקוּ בַּעֲבוֹדַת הָאֲדָמָה וְאֵלֶּה בִּמְלָאכוֹת שׁוֹנוֹת, אֵלֶּה שָׁטוּ בָּאֳנִיּוֹת סוֹחֵר וְאֵלֶּה עָבְרוּ בְּאָרְחוֹת מִדְבָּר עִם סְחוֹרוֹתֵיהֶם וּפְרִי מְלַאכְתָּם, אֵלֶּה חָקְרוּ לָדַעַת אֶת הָאֱלֹהִים, וְאֵלֶּה הִתְבּוֹנְנוּ אֶל חֻקֵּי תֵבֵל וִיצִירֶיהָ, מְאוֹרוֹת הַשָּׁמַיִם וּמִשְׁטָרָם. אָז נוֹכְחוּ הַחֲכָמִים לָדַעַת, כִּי אִי־אֶפְשָׁר לִבְנֵי הָאָדָם לִחְיוֹת, אִם לֹא יָחֹקּוּ אֶת דִּבְרֵיהֶם עֲלֵי לוּחַ לִהְיוֹת לְמִשְׁמֶרֶת לַיָּמִים הַבָּאִים.

הָרִאשׁוֹנִים אֲשֶׁר הִרְגִּישׁוּ חֹסֶר הַכְּתָב הָיוּ הַחֲכָמִים וְהַכֹּהֲנִים. אַךְ הֵם דָּאֲגוּ לְצָרְכֵיהֶם יוֹתֵר מֵאֲשֶׁר לְצָרְכֵי הָעָם, הֵם חָפְצוּ לַעֲמוֹד תָּמִיד בְּרֹאשׁ הָעָם, לָכֵן הִמְצִיאוּ לָמוֹ אוֹתִיּוֹת שׁוֹנִים אֲשֶׁר

לָהֶם דְּמוּת חַיּוֹת אוֹ עוֹפוֹת אוֹ כֵּלִים מְכֵּלִים שׁוֹנִים. כָּל אוֹת הִבִּיעַ רַעְיוֹן שָׁלֵם, מָשָׁל, חִידָה אוֹ סִפּוּר. הַכְּתָב הַזֶּה נִקְרָא בְּשֵׁם „הִירוֹגְלִיפִיָה". מַמְצִיאָיו הָיוּ כֹּהֲנֵי מִצְרַיִם וְחַרְטֻמֶּיהָ. גַּם אַשָּׁפֵי הָאַשּׁוּרִים הַקַּדְמוֹנִים הִמְצִיאוּ לָמוֹ סִמָּנִים, שֶׁהָיְתָה לָהֶם דְּמוּת יְתֵדוֹת וְנוֹדַע בְּשֵׁם „כְּתַב הַיְתֵדוֹת". לְהֶהָמוֹן לֹא הָיָה כָּל חֵלֶק בִּידִיעַת הַכְּתָבִים הָאֵלֶּה כִּי הַכֹּהֲנִים, הַחַרְטֻמִּים וְהָאַשָּׁפִים לֹא חָפְצוּ, שֶׁיֵּדַע הָעָם אֶת סוֹדוֹתֵיהֶם וְלֹא לִמְדוּהוּ קְרוֹא וּכְתֹב.

עָבְרוּ מֵאוֹת שָׁנִים, וַיֵּדַע גַּם הָעָם לְהַמְצִיא לוֹ כְּתָב יוֹתֵר פָּשׁוּט וְיוֹתֵר קַל מֵהַתְּמוּנוֹת וְהַיְתֵדוֹת. עַמֵּי כְנַעַן וְהַצִּידוֹנִים בְּרֹאשָׁם הִמְצִיאוּ לָמוֹ אוֹתִיּוֹת הָאָלֶף־בֵּית, הֵן הָאוֹתִיּוֹת הָעִבְרִיּוֹת אֲשֶׁר כָּתְבוּ הָעִבְרִים עַד גָּלוּת בְּנֵי יִשְׂרָאֵל בָּבֶלָה. גַּם בְּאַשּׁוּר הִמְצִיאוּ אֶת הַכְּתָב, אֲשֶׁר בּוֹ כְּתוּבִים עַתָּה סִפְרֵי עֵבֶר. וּבְמִצְרַיִם לָמַד הָעָם גַּם הוּא לִכְתֹּב בְּאוֹתִיּוֹת פְּשׁוּטוֹת וְקַלּוֹת מֵהַהִירוֹגְלִיפִיָה.

בְּמֶשֶׁךְ הַיָּמִים נוֹכְחוּ חַכְמֵי הָעָם, שֶׁנָּחוּץ מְאֹד לָחֹק בִּכְתָב אֶת כָּל אֲשֶׁר מָסְרוּ לָמוֹ אֲבוֹתֵיהֶם מֵאָז מֵעוֹלָם. אָז הֵחֵלּוּ לִכְתֹּב סִפּוּרִים, אֲגָדוֹת, שִׁירִים, חִידוֹת וּמְשָׁלִים לְבַל יָסוּף זִכְרָם מִקֶּרֶב זַרְעָם, כִּי רָאוּ שֶׁעָצַם מְאֹד מִסְפַּר הָעָם, וְאִי אֶפְשָׁר לִמְסֹר לְכָל בְּנֵי הָעָם אֶת זִכְרוֹנוֹתֵיהֶם עַל פֶּה, וְסוֹף סוֹף יִשְׁכָּחוּ, וַיִּכְתְּבוּ אֶת כָּל אֵלֶּה עַל לוּחוֹת. וְקֹבֶץ לוּחוֹת רַבִּים נִקְרָא „סֵפֶר", כִּי סַפֵּר יְסַפֵּר הַקֹּבֶץ אֶת כָּל אֲשֶׁר הָיָה וְקָרָה לְפָנִים. הַסְּפָרִים נֶחְלְקוּ לְמִינִים שׁוֹנִים: בַּאֲחָדִים נִכְתְּבוּ דִּבְרֵי מִלְחָמוֹת, וְיֵשׁ שֶׁנִּרְשְׁמוּ בָהֶם מִקְרִים שֶׁקָּרוּ אֶת אֲנָשִׁים שׁוֹנִים. גַּם סִפְרֵי שִׁירִים, מְשָׁלִים, חֻקִּים וּמִשְׁפָּטִים נִכְתְּבוּ לְמַעַן הָעָם. וְכָל אֵלֶּה בְּיַחַד נִקְרְאוּ בְּשֵׁם „סִפְרוּת"*).

*) כֵּן הוּא בִּשְׂפַת עֵבֶר, אַךְ בִּשְׂפוֹת אֲחֵרוֹת יֵשׁ טַעַם אַחֵר לְשֵׁם הַסִּפְרוּת.

ב. הַסִּפְרוּת הָעִבְרִית הַקְּדוּמָה. מָתַי הֵחֵלּוּ בְּנֵי יִשְׂרָאֵל לְהִשְׁתַּמֵּשׁ בִּכְתָב לֹא נוֹדָע. אַךְ בְּלִי סָפֵק כִּי עוֹד בְּשִׁבְתָּם בְּמִצְרַיִם הָיוּ מֵהָרִאשׁוֹנִים אֲשֶׁר הִכִּירוּ לָדַעַת, כִּי נְחוּצָה לָמוֹ סִפְרוּת, כִּי עַל אַדְמַת זָר יָכְלוּ לִשְׁכּוֹחַ עַל נְקַלָּה אֶת עֲבָרָם. לָכֵן מִהֲרוּ לְהִשְׁתַּמֵּשׁ בִּכְתָב לִרְשׁוֹם אֶת זִכְרוֹנוֹתֵיהֶם, וְאָז הֵחֵלּוּ לִכְתֹּב אֶת הַסְּפָרִים הָאֵלֶּה: סֵפֶר הַיָּשָׁר, סֵפֶר הַמּוֹשְׁלִים, שֶׁכְּבָר אָבְדוּ וְרַק זִכְרָם נִשְׁאַר בְּכִתְבֵי קָדְשֵׁנוּ.

ב. תּוֹרַת מֹשֶׁה.

ג. פְּעֻלַּת מֹשֶׁה הָרִאשׁוֹנָה. כַּאֲשֶׁר הוֹצִיא מֹשֶׁה אֶת בְּנֵי יִשְׂרָאֵל מִמִּצְרַיִם הָיוּ הֵם עַם פָּרוּעַ לֹא לֻמָּד. יְדִיעַת הַכְּתָב וְהַסֵּפֶר לֹא הָיְתָה נְפוֹצָה בְּקֶרֶב כָּל הָעָם רַק מְעַטִּים מִמֶּנּוּ יָדְעוּ קְרוֹא וּכְתֹב. הַרְבֵּה מִמִּנְהֲגֵי אֲבוֹתָיו הָעִבְרִים הָרִאשׁוֹנִים הַטּוֹבִים וְדִבְרֵי יְמֵיהֶם נִשְׁכְּחוּ מֵרֹב הָעָם וְנַפְשׁוֹ הֻטְמְאָה בְּגִלּוּלֵי מִצְרָיִם. וַיְבִיאֵם מֹשֶׁה אֶל הַר סִינַי, וַיִּתֵּן לָמוֹ שָׁם עֲשֶׂרֶת הַדְּבָרִים, הֵם הַחֻקִּים הַיּוֹתֵר נִכְבָּדִים לָאָדָם בַּאֲשֶׁר הוּא אָדָם, חֻקִּים אֲשֶׁר עַל כָּל אִישׁ, בְּלִי הַבְדֵּל לְאֹם, לְשָׁמְרָם, אִם אֵינֶנּוּ חָפֵץ לִדְמוֹת לְחַיָּה טוֹרֶפֶת, וַיָּחָק אֶת הַמִּצְוֹת הָרֵאשִׁיּוֹת הָאֵלֶּה עַל שְׁנֵי לוּחוֹת אֲבָנִים לְזִכָּרוֹן לָעַד. זֹאת הָיְתָה עֲבוֹדַת מֹשֶׁה הַסִּפְרוּתִית הָרִאשׁוֹנָה הַיּוֹתֵר נִשְׂגָּבָה בְּתֵבֵל. אַחֲרֵי כֵן כָּתַב אֶת הַתּוֹרָה הַקְּדוֹשָׁה, תּוֹרַת יְיָ, אֲשֶׁר כָּל חַכְמֵי לֵב מֵאָז וְעַד עַתָּה יִכְרְעוּ לְפָנֶיהָ בֶּרֶךְ בְּיִרְאַת הַקֹּדֶשׁ.

ד. אֵיכוּת תּוֹרַת מֹשֶׁה. בַּתּוֹרָה הַזֹּאת שָׂם מֹשֶׁה לֹא רַק חֻקִּים וּמִשְׁפָּטִים טוֹבִים, כִּי אִם גַּם נָתַן מָקוֹם לְסִפּוּר תּוֹלְדוֹת בְּנֵי הָאָדָם בְּקִצְרָה וְדִבְרֵי יְמֵי עַמּוֹ בַּאֲרִיכוּת. הֵלֶךְ הַסִּפּוּרִים יִצְטַיֵּן בְּרוּחַ הָאֱמֶת הַמְרַחֵף עַל פְּנֵיהֶם. הַגִּבּוֹרִים אֲשֶׁר בָּהֶם, אַף כִּי הָיָה זִכְרָם אָהוּב לְמֹשֶׁה מְאֹד, בְּכָל זֹאת תֹּאֲרוּ בְּכָל מִדּוֹתֵיהֶם

הַטּוֹבוֹת וְהָרָעוֹת. וּבָזֶה נַעֲלָה הִיא תּוֹרַת מֹשֶׁה עַל כָּל תּוֹרוֹת הָאֱמוּנוֹת הָאֲחֵרוֹת. אִם נִקְרָא בָּאֵלֶּה הָאַחֲרוֹנוֹת נִוָּכַח, כִּי הִתְאַמְּצוּ כוֹתְבֵיהֶן לְפָאֵר, לְרוֹמֵם אֶת גִּבּוֹרֵיהֶם הַקְּדוֹשִׁים וּלְתָאֵר אוֹתָם בִּצְבָעִים הַיּוֹתֵר בְּהִירִים וּלְהַרְאוֹת שֶׁלֹּא הָיָה בָּהֶם גַּם צֵל שֶׁל אֵיזֶה עָוֹן. וְהַהִתְאַמְּצוּת הַזּאֹת מְעוֹרֶרֶת חֶשֶׁד בְּלֵב הַקּוֹרֵא, כִּי לֹא יוּכַל הָאֲמֵן שֶׁבֶּן־אָדָם, כֶּן תְּמוּתָה, יִהְיֶה נָקִי מִכָּל חֵטְא וָפֶשַׁע, כִּי יִזְכֹּר אֶת פִּתְגַּם הֶחָכָם, שֶׁאֵין צַדִּיק בָּאָרֶץ אֲשֶׁר יַעֲשֶׂה טּוֹב וְלֹא יֶחֱטָא אַף פַּעַם.

ה. סִפּוּרֵי הַתּוֹרָה מֵאָדָם עַד אַבְרָהָם. לֹא כֵן בְּתוֹרַת מֹשֶׁה: בָּהּ יְצֻיַּר אָדָם הָרִאשׁוֹן וְחַוָּה אִשְׁתּוֹ, אֲשֶׁר לֹא בְעָוֹן חוֹלְלוּ כְּיֶתֶר בְּנֵי הָאָדָם, אֲשֶׁר יַד יְיָ בְּעַצְמוֹ יְצָרָתַם, לֹא כְמַלְאָכִים שֶׁאֵין בָּהֶם כָּל רִפְיוֹן, כִּי אִם כִּבְנֵי בָשָׂר וָדָם. כַּמָּה טוֹבוֹת עָשָׂה יְיָ עִמָּהֶם! הוֹשִׁיבָם בְּגַן עֵדֶן יָפֶה וְנֶחְמָד, וַיְכַלְכְּלֵם לָשֹׂבַע מִבְּלִי אֲשֶׁר אָלְצוּ לַעֲמוֹל לְפִיהֶם. וְרַק מִצְוָה אַחַת נָתַן לָמוֹ — לְבִלְתִּי אֲכֹל מֵעֵץ הַדַּעַת. הֲכָבֵד הוּא לִשְׁמוֹר מִצְוָה אַחַת? אַךְ הָאִשָּׁה נִפְתְּתָה לְדִבְרֵי הַנָּחָשׁ הֶעָרוּם, וַתֹּאכַל מִפְּרִי הָעֵץ וַתַּחֲטִיא גַּם אֶת בַּעְלָהּ, אֶת הַגֶּבֶר, אֲשֶׁר לוֹ יֶתֶר עֹז וּגְבוּרָה, וְהִנֵּה חַוָּה הִטַּתּוּ בִּשְׂפָתֶיהָ, וַיִּשְׁמַע לְקוֹלָהּ וַיֶּחֱטָא גַּם הוּא.

אוּלָם אִם אָדָם וְחַוָּה בּוֹשׁוּ, לְפָחוֹת, מִמַּעֲשֵׂיהֶם הָרָעִים, הִנֵּה בֶּן הַדּוֹר הַשֵּׁנִי, קַיִן, הָרַג מִקִּנְאָה אֶת הֶבֶל אָחִיו וְלֹא יָדַע גַּם בֹּשֶׁת, וַיֹּאמֶר לְרַמּוֹת אֶת אֱלֹהָיו, כִּי לֹא יָדָיו שָׁפְכוּ אֶת הַדָּם הַנָּקִי הַזֶּה. וּבַדּוֹרוֹת הַבָּאִים תִּשָּׁחֵת נֶפֶשׁ בְּנֵי הָאָדָם עוֹד יוֹתֵר. הֵם עֲמֵלִים בְּזֵעַת אַפָּם וְשָׂכָר טוֹב לֹא יִרְאוּ בַּעֲמָלָם, וּבְכָל זֹאת לֹא יִקְחוּ מוּסָר. וְכַאֲשֶׁר יֶאֱכַף עֲלֵיהֶם פִּיהֶם יִרְבּוּ הָמָס וָשֹׁד. הַתַּקִּיפִים יִגְזְלוּ לָמוֹ גַּם נָשִׁים מִכֹּל אֲשֶׁר בָּחָרוּ. כֹּה אָרַךְ הַמַּצָּב הַזֶּה עֲדֵי מָלְאָה סְאַת הָרִשְׁעָה בִּימֵי נֹחַ הַצַּדִּיק הַתָּמִים הַיְּחִידִי בְּדוֹרוֹתָיו. אָז מֵבִיא יְיָ מַבּוּל מַיִם עַל הָאָרֶץ וּמוֹחֶה אֶת כָּל הָאָדָם מִתַּחַת הַשָּׁמַיִם, וְרַק נֹחַ וּבֵיתוֹ הוּא מַצִּיל. וְהַתּוֹרָה אֵינֶנָּה מְכַסָּה

אֶת הַמַּעֲשֶׂה הַמְּכֹעָר שֶׁל נֹחַ הַצַּדִּיק, וְהִיא מְסַפֶּרֶת כִּי הוּא שָׁתָה לְשָׁכְרָה וַיִּתְגַּל בְּתוֹךְ אָהֳלוֹ.

הַדּוֹרוֹת שֶׁאַחֲרֵי נֹחַ טוֹבִים מֵאֲשֶׁר לְפָנָיו. לֹא יָרְבּוּ כָכָה חָמָס, אַךְ גַּם הֵם טֶרֶם יָדְעוּ אֶת יְיָ וְלֹא הֵבִינוּ עֲוֺנָם, וַיְדַמּוּ בִלְבָבָם כִּי יָדָם בַּכֹּל מֹשֶׁלֶת, וַיֹּאמְרוּ לִבְנוֹת מִגְדָּל וְרֹאשׁוֹ מַגִּיעַ הַשָּׁמַיְמָה וּלְהִתְנַשֵּׂא עַל אֱלֹהֵיהֶם. וַיְיָ לֹא עֲנָשָׁם כַּאֲשֶׁר עָנַשׁ אֶת דּוֹר הַמַּבּוּל, כִּי יֵצֶר לֵב הָאָדָם רַע מִנְּעֻרָיו, וּמַה־בֶּצַע, כִּי יִמַּח עוֹד פַּעַם אֶת זִכְרָם? וּמַה־גַּם כִּי לֹא חָטְאוּ בַּמִּגְדָּל אִישׁ לְרֵעֵהוּ, כִּי אִם לַיְיָ לְבַדּוֹ, וֵאלֹהִים הֲלֹא מוֹחֵל תָּמִיד עַל עֶלְבּוֹנוֹ. לָכֵן הֵקַל עָנְשָׁם, וְרַק אֶת שְׂפָתָם בָּלַל, לְמַעַן יִבָּצֵר מֵהֶם לַעֲשׂוֹת אֵת אֲשֶׁר זָמְמוּ.

ז. אַבְרָהָם אָבִינוּ. וְהִנֵּה מַגִּיעַ הַכּוֹתֵב בְּסִפּוּרוֹ אֶל אַבְרָהָם אָבִינוּ. הַגִּבּוֹר הַזֶּה הוּא אֲהוּב לֵב הַכּוֹתֵב, הַמַּאֲרִיךְ לְסַפֵּר עַל אוֹדוֹתָיו וּלְתָאֲרוֹ בִּצְבָעִים יָפִים. אַבְרָהָם - אִישׁ נוֹדֵד מֵאֶרֶץ מוֹלַדְתּוֹ (אוּר כַּשְׂדִּים) לָשׁוּב אֶל הָאָרֶץ, אֲשֶׁר לִפְנֵי דוֹרוֹת אֲחָדִים יָשְׁבוּ בָהּ אֲבוֹתָיו, בְּנֵי עֵבֶר, אֲשֶׁר גֹּרְשׁוּ מִשָּׁם בְּנֵי חָם, הֵן מִשְׁפְּחוֹת הַכְּנַעֲנִי, וַיֵּשְׁבוּ תַחְתָּם. הוּא בָא אֶל הָאָרֶץ הַזֹּאת כְּגֵר, אַךְ כַּוָּנָתוֹ לְהֵאָחֵז בָּהּ וּלְהַנְחִילָהּ לְזַרְעוֹ אַחֲרָיו. אַבְרָהָם הוּא בְּחִיר יְיָ, רִאשׁוֹן לְכָל בְּנֵי דוֹרוֹ בְּצִדְקָתוֹ, בְּעַנְוָתוֹ, בְּשִׂנְאָתוֹ לְבֶצַע, בְּחֶמְלָתוֹ עַל בְּנֵי הָאָדָם, גַּם עַל הַחַטָּאִים, וּבְנִדְבַת רוּחוֹ. הוּא מַכִּיר לָדַעַת אֶת הַבּוֹרֵא הָאֲמִתִּי. גַּם הַחִתִּים עֹבְדֵי הָאֱלִילִים נִכְנָעִים מִפְּנֵי תֹּם דְּרָכָיו, וּבְשֵׁם "נְשִׂיא אֱלֹהִים" יְכַנּוּהוּ, וַיְיָ מַצְלִיחַ מַעֲשָׂיו. הוּא נוֹסֵעַ בָּאֳהָלִים, רוֹעֶה מִקְנֵהוּ וּמִיגִיעַ כַּפָּיו יֹאכַל וְיִשְׂבַּע וּמְכַלְכֵּל גַּם עוֹבְרֵי אֹרַח בְּשִׂמְחָה, וְכָמוֹהוּ כֵּן גַּם שָׂרָה אִשְׁתּוֹ. וְהַצַּדִּיק הַזֶּה מַשְׁחִית רַחֲמָיו וְנוֹתֵן לְשָׂרָה לְהִתְעַמֵּר בְּהָגָר פִּילַגְשׁוֹ וּלְעַנּוֹתוֹ עַל לֹא חָמָס בְּכַפָּהּ, רַק יַעַן אֲשֶׁר לֹא כִבְּדָה לִפְעָמִים אֶת גְּבִרְתָּהּ כָּרָאוּי וְהָאֻמְלָלָה אֻלְּצָה לִבְרוֹחַ וְלִתְעוֹת בַּמִּדְבָּר, וּבִמְעַט מֵתָה מֵרָעָב וּמִצָּמָא, וַתִּבְחַר לָשׁוּב אֶל גְּבִרְתָּהּ וּלְהִתְעַנּוֹת עוֹד תַּחַת יָדֶיהָ. וְכַעֲבוֹר שָׁנִים רַבּוֹת גֵּרֵשׁ אֶת הָגָר וְאֶת

יִשְׁמָעֵאל בְּנוֹ אֲשֶׁר יָלְדָה לוֹ, כִּי כֵן דָּרְשָׁה מִמֶּנּוּ שָׂרָה. וְהַתּוֹרָה לֹא כִסְּתָה עַל מַעֲשֵׂהוּ הָרָע הַיְחִידִי הַזֶּה.

ז. יִצְחָק וְרִבְקָה. וְיִצְחָק בְּנוֹ זֶה הָאִישׁ הַתָּמִים אוֹהֵב שָׁלוֹם וּמְנוּחָה, מוֹחֵל לַפְּלִשְׁתִּים הָרָבִים עַל בְּאֵרוֹתָיו, וּמַעְתִּיק אָהֳלוֹ הָלְאָה וְחוֹפֵר לוֹ בְּאֵר אַחֶרֶת, לְבִלְתִּי בוֹא בְּרִיב עִם שְׁכֵנָיו. הוּא מוֹחֵל לַאֲבִימֶלֶךְ וּלְשָׂרָיו הַמְקַנְאִים בּוֹ וְהַשּׂוֹנְאִים אוֹתוֹ. וְהִנֵּה יִצְחָק זֶה אֵינֶנּוּ מַבְחִין בֵּין טוֹב לָרָע, נוֹתֵן אַהֲבָתוֹ לְעֵשָׂו בְּנוֹ הַצַּיָּד, שׁוֹאֵף הַדָּמִים וְהַפּוֹחֵז, וּמְבַכְּרֵהוּ עַל פְּנֵי יַעֲקֹב בְּנוֹ הַצַּדִּיק וְהַתָּם וְיוֹשֵׁב אֹהָלִים. וּבִגְלַל מָה? בִּגְלַל הַצַּיִד שֶׁמֵּבִיא לוֹ עֵשָׂו. הַאֵין זֶה חֶרְפָּה לִהְיוֹת מְשֻׁחָד כָּכָה וּלְהַטּוֹת מִשְׁפָּט? וְרִבְקָה, זֹאת הָאִשָּׁה הַטּוֹבָה וְהַחֲכָמָה, אֲשֶׁר הִכִּירָה לָדַעַת מָה רַב יִתְרוֹן יַעֲקֹב עַל עֵשָׂו, הֵסִיתָה אֶת יַעֲקֹב לָבוֹא בְעָרְמָה לָקַחַת אֶת בִּרְכַּת יִצְחָק הָעִוֵּר אֲשֶׁר אָצַל אוֹתָהּ לְעֵשָׂו. הֲנוּכַל לְהַצְדִּיק אֶת פְּעֻלָּה זֶה, כִּי מֵאַהֲבָה עָשְׂתָה זֹאת? הֵן הָעָרְמָה הִיא מִדָּה מְגֻנָּה, תְּהִי סִבָּתָהּ מַה שֶּׁתְּהִי. וְגַם זֹאת סִפְּרָה הַתּוֹרָה.

ח. יַעֲקֹב וּבָנָיו. יַעֲקֹב רֹאשׁ הַלְאֹם הַיִּשְׂרְאֵלִי מְצֻיָּר בַּתּוֹרָה כְּאִישׁ גִּבּוֹר וְחָרוּץ, גּוֹמֵל חֶסֶד וּמֵיטִיב עִם כָּל אָדָם, מוֹחֵל עַל עֶלְבּוֹנוֹ לְלָבָן וְלִשְׁכֶם בֶּן חֲמוֹר, אִישׁ נֶאֱמָן, עוֹבֵד בֶּאֱמוּנָה בִּרְעוֹתוֹ הַצֹּאן. וְנַפְשׁוֹ מָה רַכָּה וּמָה עֲדִינָה בְּאַהֲבָתוֹ אֶת רָחֵל וְאֶת יוֹסֵף וּבִנְיָמִן בָּנֶיהָ! מַה נֶּחְמָדִים הֵם חַיֵּי הַמִּשְׁפָּחָה הָעִבְרִיָּה הַזֹּאת בִּתְמוּנָתָם, אֲשֶׁר צִיְּרָה לְפָנֵינוּ הַתּוֹרָה! הִנֵּה יַעֲקֹב הוֹלֵךְ בְּדֶרֶךְ אֲבוֹתָיו הַטּוֹבִים, מְחַנֵּךְ גַּם אֶת בָּנָיו לִשְׁמוֹר אָרְחוֹת יֹשֶׁר, לְהִתְרַחֵק מֵעֲבוֹדַת הָאֱלִילִים וְלֶאֱהוֹב שָׁלוֹם. נָשָׁיו כִּגְפָנִים פּוֹרִיּוֹת, בָּנָיו כִּשְׁתִילֵי זֵיתִים סָבִיב לְשֻׁלְחָנוֹ, כָּמֹהוּ כְּמוֹהֶם עוֹבְדִים חָרוּצִים אוֹכְלִים מִיגִיעַ כַּפֵּיהֶם. אַךְ בְּכָל אֵלֶּה לֹא נִמְנַע הַכּוֹתֵב מֵהַרְאוֹת גַּם אֶת הַקּוֹצִים אֲשֶׁר בַּשּׁוֹשַׁנָּה הַזֹּאת: יַעֲקֹב מְפַנֵּק אֶת יוֹסֵף יוֹתֵר מִכָּל בָּנָיו, וּבָזֶה יְעוֹרֵר קִנְאָה בְּלֵב אֲחֵי יוֹסֵף, וְיוֹסֵף הַבֵּן הַמְפֻנָּק עוֹד מֵבִיא דִּבָּה רָעָה עַל אֶחָיו לִפְנֵי אָבִיו. הָאָב מַאֲמִין

לו מִבְּלִי חֲקוֹר וּדְרוֹשׁ וּמַגְדִּיל בָּזֶה שִׂנְאַת בָּנָיו אֶל יוֹסֵף. וְהַקִּנְאָה וְהַשִּׂנְאָה מוֹצְאוֹת לָהֶן קֵן בַּנָּוֶה הַשַּׁאֲנָן לְמַרְאֵה עַיִן הַזֶּה. הָאַחִים אוֹמְרִים לַהֲרֹג אֶת יוֹסֵף, אַחֲרֵי כֵן מוֹכְרִים אוֹתוֹ לְעָבֶד. הוּא בּוֹכֶה וּמִתְחַנֵּן, וְהֵם מַשְׁחִיתִים בְּאַף רַחֲמֵיהֶם. וּלְמַעַן יִנָּצְלוּ מֵחֲמַת אֲבִיהֶם יְרַמּוּהוּ בִּכְתֹנֶת יוֹסֵף הַטְּבוּלָה בְּדַם שְׂעִיר עִזִּים. הָאָב הַזָּקֵן יְמָאֵן לְהִתְנַחֵם, וְהֵם רוֹאִים יְגוֹנוֹ וְאֵינָם מִתְוַדִּים לְפָנָיו עַל עֲוֹנָם, וְהוּא הָיָה בְּוַדַּאי סוֹלֵחַ לָמוֹ, כִּי רַבִּים רַחֲמֵי אָב. רְאוּבֵן בַּעַל לֵב טוֹב יוֹתֵר מִכָּל אֶחָיו, שֶׁחָפֵץ לְהַצִּיל אֶת יוֹסֵף וְלַהֲשִׁיבֵהוּ אֶל אָבִיו עוֹשֶׂה מַעֲשֶׂה מְכֹעָר וְשׁוֹכֵחַ כְּבוֹד אָבִיו. וְיוֹסֵף אֲשֶׁר עֻנָּה בִּידֵי פּוֹטִיפַר אֲדוֹנָיו בְּאַשְׁמַת גְּבִרְתּוֹ מַשְׁחִית אַף הוּא רַחֲמָיו כַּאֲשֶׁר הָיָה לְשַׁלִּיט בְּמִצְרַיִם, וַיֹּאמֶר לִנְקֹם בְּאֶחָיו הָרְעֵבִים, שֶׁבָּאוּ לִקְנוֹת בָּר מִמֶּנּוּ. בִּדְבָרָיו הַקָּשִׁים וּבַעֲלִילוֹתָיו אֲשֶׁר שָׂם לָהֶם; וְרַק אַחֲרֵי שֶׁשָּׂבְעוּ נְקָמָה הִשְׁבִּיחַ אֶת שְׁאוֹן רוּחוֹ הַקּוֹצֵף עַל אֶחָיו, וַיִּתְוַדַּע אֲלֵיהֶם, כִּי הוּא יוֹסֵף אֲחִיהֶם, וַיִּמְחֹל לָהֶם עֲוֹנָם נֶגְדּוֹ, אַחֲרֵי כִּי הָעֹז וְהַמֶּמְשָׁלָה בְּיָדוֹ וְאֵינֶנּוּ יָרֵא עוֹד מִפְּנֵיהֶם. וּבָעֵת הַהִיא לֹא שָׂם אֶל לִבּוֹ, כִּי בְדָרְשׁוֹ לְהָבִיא אֶת בִּנְיָמִן אֵלָיו, יַעֲצִיב אֶת רוּחַ אָבִיו הַזָּקֵן, אֲשֶׁר לִבּוֹ כְּבָר נִשְׁבָּר בְּאָבְדַן בְּנוֹ הָאָהוּב לוֹ. וּבַעֲבוּר מֶה עָשָׂה זֹאת? בַּעֲבוּר מַלֵּא תַּאֲוַת הַנְּקָמָה הַבּוֹעֶרֶת בְּלִבּוֹ בְּהַכְאִיבוֹ אֶת לִבָּם.

ט. מֹשֶׁה וּקְרוֹבָיו. וְנִפְלָא עוֹד יוֹתֵר, כִּי גַם עַל עֲוֹנוֹתָיו וַעֲוֹנוֹת קְרוֹבָיו לֹא כִסָּה מֹשֶׁה רַבֵּנוּ. בִּתְמִימוּת יְסַפֵּר עַל דְּבַר קְשִׁי עָרְפּוֹ בְּמָאֲנוֹ לָלֶכֶת מִצְרַיְמָה עַל פִּי יְיָ לְהוֹצִיא אֶת עַמּוֹ, עַד אֲשֶׁר הֶעֱלָה בָזֶה חֲרוֹן אַף הָאֱלֹהִים. לֹא יְכַסֶּה עַל חֶטְאוֹ בְּהַכּוֹתוֹ אֶת הַצּוּר תַּחַת לְדַבֵּר אֵלָיו, לְמַעַן הַקְדֵּשׁ אֶת שֵׁם יְיָ בְּעֵינֵי הָעָם. בְּתֹם לִבּוֹ יְגַלֶּה אֶת חֵטְא אַהֲרֹן הַכֹּהֵן שֶׁשָּׁמַע לְקוֹל הָעָם לַעֲשׂוֹת אֱלִיל. גַּם לֹא נִמְנַע מִסַּפֵּר אֵת אֲשֶׁר עָשׂוּ שְׁנֵי בְּנֵי אַהֲרֹן, נָדָב וַאֲבִיהוּא, שֶׁהָיוּ הָאֲנָשִׁים הַיּוֹתֵר נִכְבָּדִים בָּעָם אַחֲרֵי מֹשֶׁה וְאַהֲרֹן, בְּהַקְרִיבָם אֵשׁ זָרָה לִפְנֵי יְיָ בַּמִּשְׁכָּן.

י. טִבְעִיּוּת סִפּוּרֵי סֵפֶר הַתּוֹרָה. מִכֹּל הַדְּבָרִים הָאֵלֶּה נִרְאֶה מַה טִּבְעִים הֵם סִפּוּרֵי הַתּוֹרָה. אֵין בָּהֶם כָּל הִתְאַמְּצוּת לְפָאֵר אֶת הַמַּעֲשִׂים וּלְיַפֵּה גְּבוּרֵיהֶם יוֹתֵר מִמַּה שֶּׁהֵם בֶּאֱמֶת. הַכּוֹתֵב יוֹכִיחַ, כִּי כָּל אָדָם עָלוּל לִשְׁגִיאוֹת, וּמֵהַכְּלָל הַזֶּה אֵינָם יוֹצְאִים גַּם צַדִּיקֵי עוֹלָם בְּחִירֵי יְיָ, כִּי גַם הֵם אַךְ יְלִידֵי אִשָּׁה, בָּשָׂר וָדָם הֵמָּה. לָכֵן לֹא יוּכְלוּ הַכְּתָמִים הַקְּטַנִּים אֲשֶׁר נִמְצָא בְּנַפְשׁוֹת גִּבּוֹרֵי הַתּוֹרָה, לְהָעִיב אֶת אוֹר פְּנֵיהֶם הַמְּאִירִים כַּשֶּׁמֶשׁ בַּצָּהֳרָיִם. רוּחַ חֵן שֶׁל תְּמִימוּת טְהוֹרָה שָׁפוּךְ עַל כָּל הַסִּפּוּרִים אֲשֶׁר בְּסֵפֶר בְּרֵאשִׁית. שְׁמוֹת וּבַמִּדְבָּר, אֲשֶׁר יִקַּח שְׁבִי אֶת לֵב הַקּוֹרֵא וְהוּא נִמְשָׁךְ אַחֲרֵי הַקֶּסֶם הַנַּעֲלֶה אֲשֶׁר בְּכָל מִלָּה וּמִלָּה שֶׁבַּסִּפּוּרִים הַפְּשׁוּטִים וְהַטִּבְעִים.—

יא. הֵלֶק הַשִּׁירִים אֲשֶׁר בַּתּוֹרָה. מִלְּבַד חֵלֶק הַסִּפּוּרִי יֵשׁ בַּתּוֹרָה גַּם חֵלֶק שִׁירִי. בְּסֵפֶר בְּרֵאשִׁית נִמְצָא שִׁיר קַדְמוֹנִי מְאֹד קָטָן, הוּא שִׁיר לֶמֶךְ אֶל נָשָׁיו, שֶׁקָּשֶׁה עַתָּה לְהָבִין כַּוָּנָתוֹ. וּבְסוֹף הַסֵּפֶר בָּאָה בִּרְכַּת יַעֲקֹב אֶת בָּנָיו לִפְנֵי מוֹתוֹ. הַשִּׁיר הַזֶּה יִצְטַיֵּן בְּיפִי שְׂפָתוֹ. בְּרוֹם רַעְיוֹנוֹתָיו, וּבְיִחוּד, בַּאֲמִתּוּת צִיּוּרָיו בְּצַיְּרוֹ תְּכוּנַת כָּל שֵׁבֶט וְשֵׁבֶט מִיִּשְׂרָאֵל. בְּסֵפֶר שְׁמוֹת בָּאָה שִׁירַת הַיָּם, הַמְּלֵאָה רוּחַ עֹז וְנִצָּחוֹן וְהַלֵּל לַיְיָ בְּשָׂפָה נִשְׂגָּבָה מְאֹד. כְּמוֹ חַיָּה הִיא תְּמוּנַת מַפֶּלֶת פַּרְעֹה וּבְקִיעַת הַיָּם בְּאָמְרָהּ:

„מַרְכְּבֹת פַּרְעֹה וְחֵילוֹ יָרָה בַיָּם. וּמִבְחַר שָׁלִשָׁיו טֻבְּעוּ בְיַם סוּף.
תְּהֹמֹת יְכַסְיֻמוּ, יָרְדוּ בִמְצוֹלֹת כְּמוֹ אָבֶן...
וּבְרוּחַ אַפֶּיךָ נֶעֶרְמוּ מַיִם, נִצְּבוּ כְמוֹ נֵד נֹזְלִים.
קָפְאוּ תְהֹמֹת בְּלֶב יָם...
נָשַׁפְתָּ בְרוּחֲךָ כִּסָּמוֹ יָם. צָלְלוּ כַּעוֹפֶרֶת בְּמַיִם אַדִּירִים!
נָטִיתָ יְמִינְךָ תִּבְלָעֵמוֹ אָרֶץ!!“

מַצַּב רוּחַ עַמֵּי כְנַעַן וּשְׁכֵנֵיהֶם בַּעֲלוֹת יִשְׂרָאֵל מִמִּצְרַיִם וּבְעָבְרוֹ אֶת הַיָּם בֶּחָרָבָה מְתֹאָר בַּשִּׁירָה הַזֹּאת בִּצְבָעִים בְּהִירִים מְאֹד לֵאמֹר:

„שָׁמְעוּ עַמִּים יִרְגָּזוּן, חִיל אָחַז יֹשְׁבֵי פְּלָשֶׁת,
אָז נִבְהֲלוּ אַלּוּפֵי אֱדוֹם, אֵילֵי מוֹאָב יֹאחֲזֵמוֹ רָעַד,
נָמֹגוּ כֹּל יֹשְׁבֵי כְנָעַן!"

סֵפֶר וַיִּקְרָא מֻקְדָּשׁ כֻּלּוֹ לְתוֹרַת הַקָּרְבָּנוֹת, הַכֹּהֲנִים, טֻמְאָה וְטָהֳרָה וְאֵין בּוֹ מָקוֹם לְשִׁירִים. אַךְ בְּסֵפֶר בַּמִּדְבָּר יֵשׁ שְׁנֵי שִׁירִים קְטַנִּים: אֶחָד שֶׁאָמַר משֶׁה תָּמִיד בִּנְסֹעַ הָאָרוֹן וּבְנֻחוֹ, וְאֶחָד שֶׁשָּׁרוּ בְּנֵי יִשְׂרָאֵל עַל בְּאֵר הַמָּיִם. עוֹד נִמְצְאוּ שָׁמָּה שְׁנֵי שִׁירִים לְקוּחִים מִסֵּפֶר מִלְחֲמוֹת יְיָ וּמִסֵּפֶר הַמּוֹשְׁלִים, אֲשֶׁר בֵּאוּרָם מְעַט מְכֻסֶּה. זוּלַת הַשִּׁירִים הַקְּטַנִּים הָאֵלֶּה יֵשׁ בּוֹ שִׁיר גָּדוֹל וְנַעֲלֶה — הִיא בִּרְכַּת בִּלְעָם אֶת יִשְׂרָאֵל, שֶׁהִיא כֻלָּהּ שִׁיר שֶׁבַח וּפְאֵר לְזֶרַע יַעֲקֹב, הַמְתָאֵר בִּצְבָעִים נֶאֱמָנִים אֶת תְּמוּנַת הָעָם הַנּוֹדֵד בַּמִּדְבָּר וְאֶת מְגַמָּתוֹ לָשׁוּב לְאֶרֶץ אֲבוֹתָיו בְּאָמְרוֹ:

„כִּי מֵרֹאשׁ צֻרִים אֶרְאֶנּוּ וּמִגְּבָעוֹת אֲשׁוּרֶנּוּ,
הֶן עָם לְבָדָד יִשְׁכֹּן וּבַגּוֹיִם לֹא יִתְחַשָּׁב.
מִי מָנָה עֲפַר יַעֲקֹב, וּמִסְפָּר אֶת רֹבַע יִשְׂרָאֵל...
יְיָ אֱלֹהָיו עִמּוֹ וּתְרוּעַת מֶלֶךְ בּוֹ.
אֵל מוֹצִיאָם מִמִּצְרָיִם כְּתוֹעֲפֹת רְאֵם לוֹ...
הֶן עָם כְּלָבִיא יָקוּם וְכַאֲרִי יִתְנַשָּׂא.
לֹא יִשְׁכַּב עַד יֹאכַל טֶרֶף, וְדַם חֲלָלִים יִשְׁתֶּה...
מַה־טֹּבוּ אֹהָלֶיךָ, יַעֲקֹב, מִשְׁכְּנֹתֶיךָ, יִשְׂרָאֵל!
כִּנְחָלִים נִטָּיוּ, כְּגַנֹּת עֲלֵי נָהָר,
כַּאֲהָלִים נָטַע יְיָ, כַּאֲרָזִים עֲלֵי מָיִם!...
דָּרַךְ כּוֹכָב מִיַּעֲקֹב, וְקָם שֵׁבֶט מִיִּשְׂרָאֵל,
וּמָחַץ פַּאֲתֵי מוֹאָב וְקַרְקַר כָּל בְּנֵי שֵׁת".

בְּסֵפֶר דְּבָרִים יֵשׁ שְׁנֵי שִׁירִים גְּדוֹלִים: הָאֶחָד הִיא שִׁירַת „הַאֲזִינוּ", אֲשֶׁר בָּהּ מוּסָר וְאַזְהָרָה קְשׁוּרִים יָחַד. בָּהּ יְתָאֵר משֶׁה אֶת הַטּוֹב שֶׁעָשָׂה יְיָ לִבְנֵי עַמּוֹ וְאֶת קְשִׁי עָרְפָּם, וּמַזְהִיר אוֹתָם

לְהִשָּׁמֵר מִדֶּרֶךְ רָעָה, כִּי מָרָה תִּהְיֶה אַחֲרִיתָם. הַשִּׁיר הַזֶּה הוּא מַהֲלָל רָם לְאֵל:

„הַצּוּר תָּמִים פָּעֳלוֹ, כִּי כָל דְּרָכָיו מִשְׁפָּט
אֵל אֱמוּנָה וְאֵין עָוֶל צַדִּיק וְיָשָׁר הוּא".

וּבְהִשְׁתּוֹמְמוּת רַבָּה יִשְׁאַל הַמְחוֹקֵק אֶת עַמּוֹ הַפּוֹשֵׁעַ בֵּאלֹהָיו לֵאמֹר:

„הַלְיָי תִּגְמְלוּ זֹאת, עַם נָבָל וְלֹא חָכָם?
הֲלוֹא הוּא אָבִיךָ קָּנֶךָ, הוּא עָשְׂךָ וַיְכֹנְנֶךָ!"

אַחֲרֵי כֵן הוּא הוֹלֵךְ וּמוֹנֶה אֶת רֹב חַסְדֵי יְיָ אֶל עַמּוֹ אֲשֶׁר בָּחַר בּוֹ מִכָּל עַמֵּי תֵבֵל וְאוֹמֵר:

„יִמְצָאֵהוּ בְּאֶרֶץ מִדְבָּר וּבְתֹהוּ יְלֵל יְשִׁמֹן,
יְסֹבְבֶנְהוּ, יְבוֹנְנֵהוּ, יִצְּרֶנְהוּ כְּאִישׁוֹן עֵינוֹ,
כְּנֶשֶׁר יָעִיר קִנּוֹ עַל גּוֹזָלָיו יְרַחֵף,
יִפְרֹשׂ כְּנָפָיו יִקָּחֵהוּ יִשָּׂאֵהוּ עַל אֶבְרָתוֹ...
יַרְכִּבֵהוּ עַל בָּמֳתֵי אָרֶץ וַיֹּאכַל תְּנוּבֹת שָׂדָי
וַיֵּנִקֵהוּ דְבַשׁ מִסֶּלַע, וְשֶׁמֶן מֵחַלְמִישׁ צוּר".

אַךְ מֶה עָשָׂה יִשְׂרָאֵל?

„וַיִּשְׁמַן יְשֻׁרוּן וַיִּבְעָט, שָׁמַנְתָּ, עָבִיתָ, כָּשִׂיתָ,
וַיִּטֹּשׁ אֱלוֹהַ עָשָׂהוּ, וַיְנַבֵּל צוּר יְשֻׁעָתוֹ".

וְעַל כֵּן חָרָה אַף יְיָ בְּעַמּוֹ וַיַּסְתֵּר פָּנָיו מִמֶּנּוּ, וַיֹּאמֶר לְכַלּוֹת חֲמָתוֹ בּוֹ, לוּלֵי יָרֵא פֶּן יִשְׂמְחוּ הַגּוֹיִם לְאֵיד עַמּוֹ וְיִתְהַלְלוּ לֵאמֹר: „יָדֵנוּ רָמָה!" לָכֵן אַחֲרֵי אֲשֶׁר יָשִׁיב נָקָם לְצָרָיו, יְרַחֵם אֶת בָּנָיו, וְאָז — מְסַיֵּם הַמְשׁוֹרֵר —

„הַרְנִינוּ גוֹיִם עַמּוֹ, כִּי דַם עֲבָדָיו יִקּוֹם,
וְנָקָם יָשִׁיב לְצָרָיו, וְכִפֶּר אַדְמָתוֹ עַמּוֹ".

הַשִּׁיר הָאַחֲרוֹן שֶׁבַּתּוֹרָה הִיא בִּרְכַּת מֹשֶׁה אֶת יִשְׂרָאֵל, הָעָם הָאָהוּב לוֹ, אֲשֶׁר נְשָׂאָהוּ בְּחֵיקוֹ זֶה אַרְבָּעִים שָׁנָה, כַּאֲשֶׁר תִּשָּׂא הָאֵם אֶת יֶלֶד שַׁעֲשׁוּעֶיהָ. בַּשִּׁירָה הַזֹּאת נִרְאֶה מָה רַבָּה הָיְתָה

אַהֲבַת הַמְחוֹקֵק הָעֲנָקִי הַזֶּה לָעָם, אֲשֶׁר טִפְּחֵהוּ וְרִבָּהוּ. בְּסוֹף שִׁירוֹ יִקְרָא:

"אַשְׁרֶיךָ, יִשְׂרָאֵל! מִי כָמוֹךָ עַם נוֹשַׁע בַּיְיָ, מָגֵן עֶזְרֶךָ, וַאֲשֶׁר חֶרֶב גַּאֲוָתֶךָ" ד"

יב. הַחֵלֶק הַדָּתִי אֲשֶׁר בַּתּוֹרָה. הַחֵלֶק הַדָּתִי וְהַמִּשְׁפָּטִי בַּתּוֹרָה מָלֵא חֻקִּים וּמִנְהָגִים אֲשֶׁר יְסוֹדָתָם בְּחַיֵּי הַלְּאֹם. כָּל חַג וּמוֹעֵד הוּא זִכָּרוֹן לְמִקְרֶה נִכְבָּד שֶׁקָּרָה אֶת הָעָם. יְצִיאַת מִצְרַיִם וּנְדִידַת הָאֻמָּה בַּמִּדְבָּר נִזְכָּרִים תָּמִיד עַל יְדֵי מַצּוֹת וְסֻכּוֹת. לְזִכְרוֹן חֹפֶשׁ הָאֻמָּה נִקְבַּע יוֹם הַזִּכָּרוֹן בִּתְרוּעַת שׁוֹפָר. סְפִירַת הָעֹמֶר וְחַג הַשָּׁבֻעוֹת הוּא חַג לְאֹם עוֹבֵד אַדְמָתוֹ, חַג הַטֶּבַע וּבִרְכוֹתָיו. אֲנָשִׁים, לוּ הָיוּ גַּם צַדִּיקֵי עוֹלָם, לֹא הִקְדִּישׁוּ עַל יְדֵי הַתּוֹרָה, לִקְבּוֹעַ חַג לְזֵכֶר מִפְעֲלֵיהֶם. חַגִּים כָּאֵלֶּה פִּגּוּל הֵם לְיִשְׂרָאֵל.

הַחֵלֶק הַזֶּה מֵכִיל בְּקִרְבּוֹ גַּם חֻקֵּי הַכֹּהֲנִים, הַמִּשְׁכָּן וַעֲבוֹדַת הָאֱלֹהִים. בַּחֻקִּים הָאֵלֶּה הִתְאַמֵּץ הַמְחוֹקֵק לְהַמְעִיט אֶת הַקְרָבַת הַזְּבָחִים בְּקֶרֶב הָעָם, בְּהַקְדִּישׁוֹ לוֹ מָקוֹם מְיֻחָד לִזְבּוֹחַ זֶבַח לַיְיָ, וְהוּא הַמִּשְׁכָּן שֶׁיּוּקַם בְּאַחַת עָרֵי יִשְׂרָאֵל. הֵן לֹא יוּכַל כָּל אִישׁ וְאִישׁ לָבוֹא יוֹם יוֹם מִכָּל קְצוֹת הָאָרֶץ אֶל הַמִּשְׁכָּן, לָכֵן יְאֻלְצוּ בְּנֵי יִשְׂרָאֵל לְהַקְרִיב קָרְבָּנוֹת רַק לְעִתִּים רְחוֹקוֹת – בְּשָׁלֹשׁ רְגָלִים. גַּם בְּהַזְהִירוֹ כִּי כָל זָר לֹא יִקְרַב אֶל הַקֹּדֶשׁ הָיְתָה מַטְּרָתוֹ לְהַרְחִיק אֶת הֶהָמוֹן מֵעֲבוֹדַת הַזְּבָחִים אִישׁ אִישׁ לְבַדּוֹ, כִּי אֵלֶּה הֵם מִנְהֲגֵי עוֹבְדֵי הָאֱלִילִים.

הַחֻקִּים שֶׁבֵּין אִישׁ לְרֵעֵהוּ יָסְדָה הַתּוֹרָה עַל הַיֹּשֶׁר וְאַהֲבַת הָאָדָם. כַּגֵּר כָּאֶזְרָח הַכֹּל שָׁוִים בְּעֵינֵי הַמְחוֹקֵק הַקָּדוֹשׁ. הַחֶמְלָה וְהַחֶסֶד הֵם הַיְסוֹדוֹת הַיּוֹתֵר חֲזָקִים בַּתּוֹרָה. הִיא מְגִנָּה בְּכָל עֹז עַל הַגֵּר, הַיָּתוֹם וְהָאַלְמָנָה לְבַל יוֹנוּם וּלְבַל יִלְחָצוּם וְלֹא יַטּוּ מִשְׁפָּטָם. הִיא מְצַוָּה לָחוּס עַל הָרֵעַ הַמָּךְ וּלְבִלְתִּי עֲשׁוֹק שְׂכַר הַשָּׂכִיר. הִיא דוֹאֶגֶת שֶׁלֹּא יַעֲבוֹר הָרְכוּשׁ מֵאִישׁ לְרֵעֵהוּ וְרִבּוּ הָעֲנִיִּים, וַתְּצַו לִקְבּוֹעַ שְׁנוֹת שְׁמִטָּה וְיוֹבֵל. גַּם עַל הָרַחֲמִים לְכָל נֶפֶשׁ חַיָּה הִזְהִירָה, בְּצַוּוֹתָהּ לְבִלְתִּי חֲסוֹם שׁוֹר בְּדִישׁוֹ וּלְבִלְתִּי קַחַת

הָאֵם וְהַבָּנִים יַחַד מְקַנָּם. אֵין פִּנָּה בְּחַיֵּי הָעָם שֶׁלֹּא שָׂם הַמְחוֹקֵק לִבּוֹ אֵלֶיהָ. תּוֹרַת מֹשֶׁה הִיא תּוֹרַת חַיִּים לְכָל עוֹשֶׂיהָ. הִיא נָתְנָה אֶת הַמִּצְוֹת לְמַעַן יִחְיוּ בָהֶן בָּעוֹלָם הַזֶּה וְלֹא הִבְטִיחָה שָׂכָר לָאָדָם בְּעוֹלָם הַבָּא, בָּעוֹלָם שֶׁאֵין בּוֹ לֹא מַעֲשִׂים טוֹבִים וְלֹא מַעֲשִׂים רָעִים.

ג. סִפְרֵי הַנְּבִיאִים הָרִאשׁוֹנִים וְהָאַחֲרוֹנִים.

ג. סֵפֶר יְהוֹשֻׁעַ. כַּאֲשֶׁר עָבְרוּ בְּנֵי יִשְׂרָאֵל אֶת הַיַּרְדֵּן וַיִּתְנַחֲלוּ עַל אַדְמָתָם, אַחֲרֵי אֲשֶׁר הִכְנִיעוּ וְהוֹרִישׁוּ אֶת מִשְׁפְּחוֹת הַכְּנַעֲנִי, הֵחֵלָּה תְקוּפָה חֲדָשָׁה בְּחַיֵּי הַלְאֹם. שִׁבְטֵי יִשְׂרָאֵל בִּקְשׁוּ לָמוֹ מְנוּחָה וְנַחֲלָה, כִּי כְבָר קָצָה נַפְשָׁם בִּנְדֻדֵיהֶם וּבְמִלְחֲמוֹתֵיהֶם. כְּבָר בָּאָה הָעֵת לְאִישׁ אִישׁ לִדְאֹג לְבֵיתוֹ לְהָקִים לוֹ בַּיִת בְּיִשְׂרָאֵל. וִיהוֹשֻׁעַ כְּתַלְמִיד נֶאֱמָן לְמֹשֶׁה מוֹרֵהוּ הָלַךְ גַּם הוּא בְּדַרְכֵי הַמְחוֹקֵק הָאֱלֹהִי, וַיָּשֶׂם לִבּוֹ לְכוֹנֵן מַצַּב הָעָם וְלִדְאֹג לְאַחֲרִיתוֹ. אֶת פְּעֻלּוֹתָיו הַטּוֹבוֹת לְמַעַן הָעָם נִרְאֶה בְּסֵפֶר „יְהוֹשֻׁעַ“, הוּא הַסֵּפֶר הָרִאשׁוֹן מֵחֵלֶק הַנְּבִיאִים הָרִאשׁוֹנִים. הַסֵּפֶר הַזֶּה נִכְתַּב קָרוֹב לִזְמַן יְהוֹשֻׁעַ. שְׂפַת הַסֵּפֶר הַפְּשׁוּטָה קְרוֹבָה מְאֹד אֶל שְׂפַת הַתּוֹרָה. הַסִּפּוּרִים, הַשִּׁיר הַקָּצָר הַלָּקוּחַ מִסֵּפֶר הַיָּשָׁר, חֻקֵּי הַגְּבוּלִים שֶׁבֵּין הַשְּׁבָטִים וְדִבְרֵי הַמּוּסָר וְהַתּוֹכֵחָה שֶׁהִטִּיף יְהוֹשֻׁעַ לִפְנֵי מוֹתוֹ בְּאָזְנֵי הָעָם מְעִידִים, כִּי נִכְתַּב בַּתְּקוּפָה הַקְּדוּמָה הַהִיא. כָּל כַּךְ קְרוֹבוֹת שְׂפַת הַתּוֹרָה וִיהוֹשֻׁעַ אִשָּׁה אֶל אֲחוֹתָהּ.

תֹּכֶן הַסֵּפֶר הוּא: סִפּוּרִים עַל דְּבַר הַמִּלְחָמוֹת וְהַגְּבוּרוֹת שֶׁעָשׂוּ בְּנֵי יִשְׂרָאֵל בְּבוֹאָם אֶל הָאָרֶץ, חֲלוּקַת הָאָרֶץ לַשְּׁבָטִים לְפִי גְבוּלֵיהֶם וְדִבְרֵי יְהוֹשֻׁעַ אֶל הָעָם לִפְנֵי מוֹתוֹ. בִּדְבָרָיו אֵלֶּה הִזְכִּיר אֶת עַמּוֹ אֵת אֲשֶׁר עָשָׂה אֱלֹהִים לְמַעֲנוֹ, וַיַּזְהִירֵהוּ לִבְלִי סוּר מֵהַדֶּרֶךְ הַטּוֹב וְהַיָּשָׁר לְטוֹב לוֹ כָּל הַיָּמִים.

ד. סֵפֶר שׁוֹפְטִים. סֵפֶר „שׁוֹפְטִים“ נִסְדַּר אַחֲרֵי „יְהוֹשֻׁעַ“. חַכְמֵי הַתַּלְמוּד

אָמְרוּ, כִּי שְׁמוּאֵל הַנָּבִיא כָּתַב אֶת הַסֵּפֶר הַזֶּה. בְּקָרְאֵנוּ בוֹ נַאֲמִין כִּי בָאנוּ אֶל יַעַר אֹפֶל וָעָב, אֲשֶׁר לֹא יַחֲדוֹר אֵלָיו הַשֶּׁמֶשׁ בִּלְתִּי אִם זְעֵיר שָׁם וּזְעֵיר שָׁם. מִנְהֲגֵי חַיֵּי אֲבוֹתֵינוּ בְּרֵאשִׁית הֵאָחֲזָם בְּאֶרֶץ אֲחֻזָּתָם מְתֹאָרִים בּוֹ בְּצִבְעֵיהֶם הַכֵּהִים. רִפְיוֹן בְּנֵי יִשְׂרָאֵל, שִׁפְלוּתָם וּפִרְאוּתָם יֵרָאוּ לְפָנֵינוּ כְּמוֹ מִתּוֹךְ הָעֲלָטָה. אֵין קֶשֶׁר אַחֲוָה בֵּין הַשְּׁבָטִים, אֵין אִישׁ עוֹזֵר אֶת רֵעֵהוּ לְהַכְנִיעַ אֶת אוֹיְבֵיהֶם מִסָּבִיב וּבְקִרְבָּם, אֶת הָעַמִּים אֲשֶׁר הִנִּיחוּם וְלֹא הוֹרִישׁוּם בִּימֵי יְהוֹשֻׁעַ. כָּל אִישׁ לְבִצְעוֹ יִפְנֶה. אִם שֵׁבֶט אֶחָד מְבַקֵּשׁ לוֹ נַחֲלָה אֵין שֵׁבֶט אַחֵר עוֹזְרֵהוּ. הַמַּצָּב הַזֶּה נוֹתֵן לַגּוֹיִם יְכֹלֶת לִלְחוֹץ אֶת בְּנֵי יִשְׂרָאֵל. וְהִנֵּה בַּאֲפֵלַת הָעֵת הַהִיא יָאִירוּ פִּתְאֹם קַוֵּי אוֹר: הַשּׁוֹפְטִים הַמְעַטִּים הַטּוֹבִים—אֵהוּד בֶּן גֵּרָא, דְּבוֹרָה הַנְּבִיאָה וְגִדְעוֹן. בְּנֵי יִשְׂרָאֵל יִשְׁכְּחוּ אָז אֶת אֱלִילֵיהֶם וְיָשׁוּבוּ לִחְיוֹת חַיֵּי עַם שׁוֹקֵט. אַךְ מִפְּעֻלוֹת רֹב הַשּׁוֹפְטִים לֹא יְסַפֵּר הַכּוֹתֵב מְאוּמָה, אוֹ מְסַפֵּר מַעֲשִׂים קַלֵּי עֵרֶךְ, כְּמוֹ, לְמָשָׁל, שֶׁיִּפְתָּח וְשִׁמְשׁוֹן הֵבִיאוּ עֵזֶר לֹא רַב לְעַמָּם וְלֹא פְּדוּם מִשִּׁפְלוּתָם בַּגּוֹיִם. וְעוֹד יוֹתֵר הָיָה מַצָּבָם רַע אַחֲרֵי מוֹת יְהוֹשֻׁעַ וְאֶלְעָזָר הַכֹּהֵן. בָּעֵת הַהִיא קָרוּ הַמִּקְרִים הַמְעוֹרְרִים בְּלִבֵּנוּ תּוּגָה—פֶּסֶל מִיכָה וּמִלְחֶמֶת יִשְׂרָאֵל וּבִנְיָמִן, שֶׁמֵּהֶם נִרְאֶה מַה נִּשְׁחֲתוּ אָז דַּרְכֵי הַמּוּסָר שֶׁל רַבִּים מִשִּׁבְטֵי יִשְׂרָאֵל. כָּל הַקּוֹרוֹת הָאֵלֶּה יְסֻפְּרוּ בְּשָׂפָה קַלָּה וּנְעִימָה, אַךְ לֹא נִשְׂגָּבָה וּמְדֻיֶּקֶת כִּשְׂפַת הַתּוֹרָה וִיהוֹשֻׁעַ. מִן הַסִּפּוּרִים שֶׁבְּ„שׁוֹפְטִים" נִרְאֶה, כִּי הַמְּשָׁלִים וְהַחִידוֹת הָיוּ כְּבָר שְׁגוּרִים בְּפִי הָעָם. מְשַׁל יוֹתָם בֶּן יְרֻבַּעַל וְחִידַת שִׁמְשׁוֹן וּפִתְגָּמָיו יָפִים וְחַדִּים בִּלְשׁוֹנָם וְסִגְנוֹנָם. גַּם מִשִּׁירַת דְּבוֹרָה נִוָּכַח, כִּי רוּחַ הַשִּׁירָה אֲשֶׁר פָּעַם בְּלֵב הָעָם עוֹד בִּימֵי מֹשֶׁה לֹא פָּג בְּיִשְׂרָאֵל בִּימֵי הַשּׁוֹפְטִים, וְלַהֲפוֹךְ הוּא, כִּי הִתְחַזֵּק וַיִּגְבַּר בְּיֶתֶר עֹז וָנֹעַם.

טז. סֵפֶר שְׁמוּאֵל א, ב. גַּם בְּרֵאשִׁית סֵפֶר „שְׁמוּאֵל א" עוֹד מֻרְגָּשׁ רוּחַ הַשּׁוֹפְטִים. שְׁנֵי הַשּׁוֹפְטִים הָאַחֲרוֹנִים, עֵלִי הַכֹּהֵן וּשְׁמוּאֵל הַנָּבִיא, הָיוּ צַדִּיקִים. עֵלִי הָיָה יְרֵא אֱלֹהִים וּבִימָיו רָפְתָה עֲבוֹדַת הָאֱלִילִים.

וּבְנֵי יִשְׂרָאֵל הִרְבּוּ לְבַקֵּר אֶת מִשְׁכַּן יְיָ שֶׁעָמַד בְּעִיר שִׁילֹה. הַסּוֹפֵר יְתָאֵר אֶת הַמַּעֲמָד הַשָּׁפֵל שֶׁל הַשְּׁבָטִים, הִכָּנְעָתָם לִפְנֵי הַפְּלִשְׁתִּים לוֹחֲצֵיהֶם, אַחֲרִית הַמִּלְחָמָה וּתְבוּסַת מִשְׁכַּן שִׁילֹה וְהַמִּקְרִים שֶׁקָּרוּ אֶת אֲרוֹן יְיָ שֶׁנִּשְׁבָּה בְּיַד הַפְּלִשְׁתִּים, בְּצִבְעִים פְּשׁוּטִים וּבִתְמִימוּת יְשָׁרָה אֲשֶׁר קוֹל הָאֱמֶת נִשְׁמָע מִמֶּנָּה. בַּסֵּפֶר הַזֶּה נִפְגַּשׁ בָּרִאשׁוֹנָה מִזְמוֹר לַיְיָ אֲשֶׁר רַבּוּ כָּמֹהוּ אַחֲרֵי כֵן וַיִּהְיוּ לְסֵפֶר גָּדוֹל. הַמִּזְמוֹר הַזֶּה הִיא תְּפִלַּת חַנָּה. בּוֹ נִשְׁמְעָה בַּפַּעַם הָרִאשׁוֹנָה תְּהִלַּת יְיָ שֶׁהוּא כֹּל יָכֹל, כִּי

„יְיָ מֵמִית וּמְחַיֶּה, מוֹרִיד שְׁאוֹל וַיָּעַל,
יְיָ מוֹרִישׁ וּמַעֲשִׁיר, מַשְׁפִּיל אַף מְרוֹמֵם,
מֵקִים מֵעָפָר דָּל, מֵאַשְׁפֹּת יָרִים אֶבְיוֹן,
לְהוֹשִׁיב עִם נְדִיבִים וְכִסֵּא כָבוֹד יַנְחִלֵם,
כִּי לַיְיָ מְצֻקֵי אֶרֶץ וַיָּשֶׁת עֲלֵיהֶם תֵּבֵל."

תּוֹלְדוֹת שְׁמוּאֵל הַנָּבִיא, חִנּוּכוֹ, מֶמְשַׁלְתּוֹ וּפְעֻלּוֹתָיו בְּיִשְׂרָאֵל עֲרוּכִים בְּסֵפֶר זֶה בְּסֵדֶר נָעִים, אַךְ לֹא בְּכָל מָקוֹם קַלָּה וּמוּבָנָה שְׂפָתוֹ. תְּמוּנַת שְׁמוּאֵל הַנָּבִיא עוֹלָה לְפָנֵינוּ בְּכָל צִבְעֶיהָ הַבְּהִירִים וְהַנְּעִימִים. זֶהוּ שׁוֹפֵט צַדִּיק אֲמִתִּי, מוֹשֵׁל בְּיִרְאַת אֱלֹהִים. בַּסֵּפֶר הַזֶּה הוּבָאָה רִאשׁוֹנָה הַדֵּעָה, כִּי אֵין חֵפֶץ לַיְיָ בְּעוֹלוֹת וּזְבָחִים, כִּי אִם בַּעֲשִׂיַּת טוֹב וָיֹשֶׁר, הִיא הַדֵּעָה, אֲשֶׁר הִתְחַזְּקָה אַחֲרֵי כֵן בְּקֶרֶב טוֹבֵי הָעָם עַל יְדֵי הַנְּבִיאִים הָאַחֲרוֹנִים. רֹב הַסֵּפֶר הַזֶּה הֻקְדַּשׁ לְחַיֵּי שָׁאוּל הַמֶּלֶךְ הָרִאשׁוֹן שֶׁחִבֵּר יַחַד אֶת כָּל אֶבְרֵי הָאֻמָּה, אֶת שְׁנֵים עָשָׂר הַשְּׁבָטִים, לְמִלְחֲמוֹתָיו בַּגּוֹיִם, וּבְיִחוּד לְחַיָּיו הַפְּרָטִים וּלְמַצַּב רוּחוֹ. הַסּוֹפֵר מִתְאַמֵּץ לְהַרְאוֹת מָה רַבָּה הָרָעָה שֶׁהִגִּיעָה לְיִשְׂרָאֵל מִמֶּמְשֶׁלֶת מֶלֶךְ הַמַּנְחִילָהּ לְזַרְעוֹ אַחֲרָיו, כִּי רַק שִׂנְאָה וְקִנְאָה מְנָת חֶלְקָהּ. אַךְ מִבֵּין שׁוּרוֹתָיו נִוָּכַח, כִּי כָל עֲמַל הַסּוֹפֵר הַזֶּה הָיָה לְצַיֵּר אֶת דְּמוּת תַּבְנִית דָּוִד הַמֶּלֶךְ מִימֵי נְעָרָיו וְעַד הִמָּשְׁחוֹ לְמֶלֶךְ עַל יְהוּדָה, עַנְוָתוֹ, תֹּם דַּרְכּוֹ וְיָשְׁרָתוֹ. מִי כָתַב אֶת הַסֵּפֶר „שְׁמוּאֵל א" קָשֶׁה לָדַעַת. אוּלָם אֶפְשָׁר לְשַׁעֵר, כִּי שְׁתֵּי

שְׁלִישִׁיּוֹת הַסֵּפֶר הָאַחֲרוֹנוֹת ,עָמַל ,יְדֵי גָד הַחוֹזֶה הֵן. גָּד הָיָה חוֹזֵה דָוִד וְעוֹמֵד לְפָנָיו בְּכָל עֵת לְהוֹדִיעֵהוּ דְּבַר יְיָ, וּבִהְיוֹתוֹ קָרוֹב לַמֶּלֶךְ יָדַע אֶת כָּל תּוֹלְדוֹת חַיָּיו, וַיְתָאֲרֵם עֲלֵי סֵפֶר בְּכִשְׁרוֹן רָב. וּשְׁלִישִׁית הַסֵּפֶר הָרִאשׁוֹנָה נִכְתְּבָה בִּידֵי כוֹתֵב סֵפֶר „שׁוֹפְטִים".

סֵפֶר „שְׁמוּאֵל ב'" לֹא יָצָא מִתַּחַת עֵט גָּד, כִּי שְׂפָתוֹ אֵינֶנָּה דוֹמָה כְלָל לִשְׂפַת „שְׁמוּאֵל א'". מִבְטָאִים קָשִׁים וּבִלְתִּי בְרוּרִים נִמְצָאִים בּוֹ לְמַכְבִּיר, הַרְבֵּה יוֹתֵר מֵאֲשֶׁר בָּרִאשׁוֹן. אוּלָם בְּרוּחַ הָאֱמֶת הַמְרַחֵף ,עַל פָּנָיו לֹא נוֹפֵל הוּא מֵהָרִאשׁוֹן. הַסּוֹפֵר הַזֶּה לֹא כִסָּה עַל כָּל חֶסְרוֹנוֹת דָּוִד הַמֶּלֶךְ וּמַעֲשָׂיו הַלֹּא־טוֹבִים. אַךְ גַּם בְּסִפּוּרָיו נִרְאֶה מַה גָּדְלָה אַהֲבַת הַסּוֹפֵר אֶל הַגִּבּוֹר הַלְאֻמִּי הַזֶּה, אֲשֶׁר הֵרִים קֶרֶן יִשְׂרָאֵל בְּכָבוֹד, אֲשֶׁר כָּמֹהוּ לֹא הָיָה לוֹ מִימוֹת מֹשֶׁה וְעַד חֻרְבַּן הַבַּיִת הָרִאשׁוֹן. הוּא מְתָאֵר אֶת דָּוִד לֹא רַק בְּתוֹר גִּבּוֹר מְנַצֵּחַ בְּכָל אֲשֶׁר פָּנָה, כִּי אִם גַּם בְּתוֹר מְזַמֵּר מַשְׂכִּיל וְאוֹהֵב מַנְגִּינוֹת, אֲשֶׁר הֵרִים אֶת עֲבוֹדַת הָאֱלֹהִים לִפְנֵי הָאָרוֹן וְהַמִּזְבֵּחַ לְמַדְרֵגָה רָמָה, כִּי בָחַר מִבֵּין הַלְוִיִּם אֲנָשִׁים יוֹדְעֵי נַגֵּן וָשִׁיר, לִפְרוֹט עַל נֵבֶל וְכִנּוֹר וְלַנְעִים בְּזֶמֶר קוֹלָם. דָּוִד בְּעַצְמוֹ וַאֲחֵרִים מֵהַלְוִיִּם חִבְּרוּ מִזְמוֹרֵי שִׁיר יָפִים, וְהַסּוֹפֵר נוֹתֵן מָקוֹם בְּסִפְרוֹ לִשְׁנֵי שִׁירִים שֶׁחִבֵּר דָּוִד. בַּשִּׁירִים הָאֵלֶּה נִשְׁקֶפֶת תְּמוּנַת גִּבּוֹר צַדִּיק שָׂשׂ לִקְרַאת נֶשֶׁק לְהָגֵן ,עַל עַמּוֹ וּבוֹטֵחַ בְּעֶזְרַת אֱלֹהָיו. מָקוֹם רָחָב הִקְדִּישׁ הַסּוֹפֵר לְמֶרֶד אַבְשָׁלוֹם וְשֶׁבַע בֶּן בִּכְרִי, לְהַרְאוֹת כִּי הָרָעִים שֶׁבָּעָם לֹא הָיוּ שְׂבֵעֵי רָצוֹן מִמֶּמְשֶׁלֶת הַמֶּלֶךְ הָאַדִּיר, לַמְרוֹת הַצְּדָקָה וּמִשְׁפַּט הָאֱמֶת שֶׁעָשָׂה בְּקֶרֶב עַמּוֹ. חִבָּה יְתֵרָה הֶרְאָה הַסּוֹפֵר גַּם לִשְׁלֹמֹה יוֹרֵשׁ הָעֶצֶר, בְּקָרְאוֹ לוֹ שֵׁם „יְדִידְיָה". ,עַל פִּי זֶה אֶפְשָׁר לְשַׁעֵר, כִּי כוֹתֵב סֵפֶר „שְׁמוּאֵל ב'" הָיָה נָתָן הַנָּבִיא, שֶׁעָמַל וְיָגַע הַרְבֵּה לְטוֹבַת בַּת־שֶׁבַע אֵם שְׁלֹמֹה לָתֵת אֶת הַמְּלוּכָה לִבְנָהּ, וְהִטָּה אֶת הַגִּבּוֹרִים לִבְחַר בִּשְׁלֹמֹה בָּעֵת שֶׁנִּמְשַׁח אֲדֹנִיָּה לְמֶלֶךְ ,עַל ,יְדֵי יוֹאָב.

טז. סֵפֶר מְלָכִים א, ב. סִפְרֵי „מְלָכִים א', ב'" ,יָצְאוּ מִתַּחַת ,יַד סוֹפֵר שֶׁחַי

בזמן חרבן הבית הראשון: הבדל בין שני הספרים האלה בשפה אין. שניהם קלים למקרא. מסגנונו נראה כי הבין הכותב דברי המלוכה ומשטרי המדינה היטב. הסופר מתאמץ להוכיח כי תועבות הגוים שדבקו בעם באשמת המלכים הרעים והפרוד שקם בין עשרת השבטים ובין יהודה ובנימין היו סבת מפלת שתי הממלכות יהודה וישראל. לפי דעת חכמים אחדים כתב ירמיהו הנביא את ספרי „המלכים". ואמנם לנביא הזה, שסבל הרבה בגלל אהבתו לעמו וארצו ושראה מקור הרעה במלכים ושריהם, נאוו ספורי הספרים האלה. אולם למרות חפץ הכותב להראות מומי המלכים נשקפת כונתו להוכיח יתרון מלכי יהודה על מלכי ישראל ולהשריש בלב העם האמונה, כי רק לדוד ולזרעו נתנה המלוכה על כל ישראל. בספר הזה נשארו לזכרון שני משלים, אחד לאחאב ואחד ליואש מלכי ישראל, ונבואת ישעיהו הנביא שנבא על מפלת סנחריב מלך אשור.

יז. הספרים שאבדו. אך מלבד ספרי הנביאים הראשונים ההם כתבו הנביאים עוד ספרים המכילים קורות עם יהודה וישראל והם: א) ספר „מלחמות יי", אשר נרשמו בו כל המלחמות שנלחמו העברים וגבורותיהם שהראו. ראשיתו בתקופת חיי העם הקדומה ואחריתו לא נודע לנו; ב) „ספר הישר", והוא קבץ שירי גבורה כדרך העמים הקדמונים, אשר שרו על נצחונותיהם במלחמות ולפעמים הגו קינה ונהי על גבוריהם שנפלו בחרב. הספר הזה הוא ישן נושן; ג) ספר „משפט המלוכה", ספר קטן המכיל חקי המלך וזכיותיו, שכתב אותו שמואל הנביא בהמליכו את שאול. על תכן הספר ההוא אפשר לשפוט על פי תוכחת שמואל, שהוכיח את העם, יען דרש כי מלך ימלך עליו. בה הוא מונה את הזכיות הרבות שלוקח לו המלך, והעז אשר בידו לעשות בעם כטוב בעיניו, עד כי ממשלתו היתה כמעט בלי גבול; ד) ספר „דברי נתן הנביא" על דבר מלוכת דוד ומעט גם

עַל מְלוּכַת שְׁלֹמֹה; ה) סֵפֶר „דִּבְרֵי גָד הַחוֹזֶה". בּוֹ נִכְתְּבוּ פְּרָטֵי חַיֵּי דָוִד הַמֶּלֶךְ; ו) סֵפֶר „נְבוּאַת אֲחִיָּה הַשִּׁלֹנִי". בּוֹ נֶאֶסְפוּ חֶזְיוֹנוֹתָיו אֲשֶׁר חָזָה עַל יְמֵי מַלְכוּת שְׁלֹמֹה הָאַחֲרוֹנִים וְעַל מַעֲשֵׂי יָרָבְעָם בֶּן נְבָט; ז) סֵפֶר „מִדְרַשׁ הַנָּבִיא עִדּוֹ" אוֹ „חֲזוֹת יֶעְדוֹ הַחוֹזֶה". נְבוּאוֹת הַנָּבִיא הַזֶּה צִיְּרוּ אֶת מַעֲשֵׂי יָרָבְעָם בֶּן נְבָט מֶלֶךְ יִשְׂרָאֵל וּרְחַבְעָם בֶּן שְׁלֹמֹה וַאֲבִיָּם בְּנוֹ מַלְכֵי יְהוּדָה אֶת חַטֹּאתֵיהֶם וּמִלְחֲמוֹתֵיהֶם; ח) סֵפֶר „דִּבְרֵי עֻזִּיָּה", כָּתַב אוֹתוֹ יְשַׁעְיָהוּ הַנָּבִיא. בּוֹ סִפְּרוּ כָּל גְּבוּרוֹת עֻזִּיָּהוּ וּמִלְחֲמוֹתָיו בְּמֶשֶׁךְ יְמֵי מַלְכוּתוֹ הָרַבִּים. ט) סֵפֶר „דִּבְרֵי שְׁמַעְיָה הַנָּבִיא" עַל דְּבַר רְחַבְעָם מֶלֶךְ יְהוּדָה; י) סֵפֶר „דִּבְרֵי חוֹזָי" הַנָּבִיא, אֲשֶׁר חַי בְּאַחֲרִית יְמֵי מְלוּכַת מְנַשֶּׁה מֶלֶךְ יְהוּדָה. בּוֹ הָיָה כָתוּב כָּל הַמַּעַל אֲשֶׁר מָעַל מְנַשֶּׁה בֵּאלֹהִים וְצָרוֹתָיו אֲשֶׁר עָבְרוּ עָלָיו וּתְשׁוּבָתוֹ אֶל יְיָ; יא) סֵפֶר „דִּבְרֵי הַבְּרִית". הַסֵּפֶר הַזֶּה נִמְצָא בִּזְמַן יֹאשִׁיָּהוּ הַמֶּלֶךְ בְּבֵית הַמִּקְדָּשׁ. בּוֹ נִכְתְּבוּ דִבְרֵי הַבְּרִית שֶׁבֵּין יְיָ וּבֵין יִשְׂרָאֵל, תּוֹכֵחוֹת וְאַזְהָרוֹת לָעָם לְבַל יַעֲבוֹר עַל מִצְוַת אֱלֹהָיו הַכְּתוּבוֹת בְּתוֹרַת משֶׁה וַאֲשֶׁר יִקְרֶה אוֹתוֹ אִם יָסוּר מִדֶּרֶךְ הַתּוֹרָה וְהַמִּצְוָה; יב) סֵפֶר „דִּבְרֵי הַיָּמִים לְמַלְכֵי יִשְׂרָאֵל". נִרְשְׁמוּ בוֹ קוֹרוֹת עֲשֶׂרֶת הַשְּׁבָטִים מִימֵי יָרָבְעָם בֶּן נְבָט עַד הוֹשֵׁעַ בֶּן אֵלָה מֶלֶךְ יִשְׂרָאֵל; יג) „מְגִלַּת סֵפֶר", אֲשֶׁר כָּתַב בָּרוּךְ בֶּן נֵרִיָּה מִפִּי יִרְמְיָהוּ הַנָּבִיא. בּוֹ הִזְהִיר הַנָּבִיא אֶת יְהוֹיָקִים מֶלֶךְ יְהוּדָה לַחְדּוֹל מִמַּעֲשָׂיו הָרָעִים, כִּי מָרָה תְּהִי אַחֲרִיתוֹ. יְהוֹיָקִים אָמְנָם שָׂרַף אֶת הַמְּגִלָּה אַךְ יִרְמְיָהוּ כְתָבָהּ שֵׁנִית וְעוֹד הוֹסִיף עָלֶיהָ דְּבָרִים רַבִּים; יד) „סֵפֶר הַקִּינוֹת" לְיִרְמְיָהוּ הַנָּבִיא. וְהוּא אֵינֶנּוּ סֵפֶר הַקִּינוֹת הַנִּמְצָא עַתָּה בְּיָדֵינוּ; טו) „מִדְרַשׁ סֵפֶר הַמְּלָכִים" וְהוּא דִבְרֵי יְמֵי מַלְכֵי יְהוּדָה. כָּל הַסְּפָרִים הָאֵלֶּה אָבְדוּ לַאֲסוֹנֵנוּ מִתּוֹךְ הַקָּהָל, לֹא נִשְׁאַר מֵהֶם אִתָּנוּ רַק זֵכֶר שְׁמוֹתֵיהֶם. הֵם אָבְדוּ, כְּנִרְאֶה, בִּזְמַן הַבַּיִת הַשֵּׁנִי, כִּי כּוֹתֵב סִפְרֵי „דִּבְרֵי הַיָּמִים" רָאָה אֶת כֻּלָּם.

יח. סֵפֶר יְשַׁעְיָהוּ. סִפְרֵי הַנְּבִיאִים הָאַחֲרוֹנִים הֵם מִמִּין אַחֵר. בָּהֶם יִמְעֲטוּ הַסִּפּוּרִים וְיִרְבּוּ דִּבְרֵי הַתּוֹכֵחָה וְהַמַּשָּׂא אֲשֶׁר נָשְׂאוּ הַנְּבִיאִים עַל גּוֹי יִשְׂרָאֵל וְאָדָם יָחַד. הַנִּכְבָּד מֵהֶם הוּא סֵפֶר „יְשַׁעְיָהוּ" בֶּן אָמוֹץ הַנָּבִיא. אוּלָם לֹא כָל הַסֵּפֶר מֵכִיל בְּקִרְבּוֹ נְבוּאוֹת הַנָּבִיא הַזֶּה לְבָד. הַמַּשָּׂא אֲשֶׁר מִפָּרָשַׁת „נַחֲמוּ נַחֲמוּ עַמִּי" עַד סוֹף הַסֵּפֶר יָצָא מִפִּי נָבִיא אַחֵר, יְשַׁעְיָהוּ הַשֵּׁנִי, אֲשֶׁר חַי בִּימֵי כֹּרֶשׁ מֶלֶךְ פָּרַס. וְגַם בַּחֵלֶק הָרִאשׁוֹן שֶׁל הַסֵּפֶר יֵשׁ מַשָּׂא אֶחָד שֶׁנָּשָׂא יְשַׁעְיָהוּ הַשֵּׁנִי וְהוּא „מַשָּׂא בָּבֶל", שֶׁמְּקוֹמוֹ הָרָאוּי לוֹ הוּא בְּחֵלֶק הַשֵּׁנִי, וְרַק הַמְסַדֵּר אֶת הַסֵּפֶר נָתַן לוֹ, בְּלִי מֵשִׂים, מָקוֹם בֵּין נְבוּאוֹת יְשַׁעְיָהוּ בֶּן אָמוֹץ.

הַנְּבִיאִים הָאַחֲרוֹנִים הִרְחִיבוּ חוּג מַשָּׂאָם. תַּחַת אֲשֶׁר הָרִאשׁוֹנִים שָׂמוּ לִבָּם רַק אֶל עַמָּם, הֵחֵלּוּ הָאַחֲרוֹנִים לָשֵׂאת דִּבְרֵיהֶם גַּם עַל הָעַמִּים הָאֲחֵרִים. הָרַעְיוֹן הַגָּדוֹל, רַעְיוֹן הַשָּׁלוֹם, מָצָא לוֹ קֵן בְּלֵב יְשַׁעְיָהוּ בֶּן אָמוֹץ וּמִיכָה הַמֹּרַשְׁתִּי. הַמִּלְחָמוֹת הַתְּכוּפוֹת שֶׁהֵמִיטוּ אָסוֹן עַל בְּנֵי הָאָדָם הָיוּ לָמוֹ לְזָרָא וַיָּחֵלּוּ לְהַטִּיף לְשָׁלוֹם, לִקְרוֹא לִבְנֵי הָאָדָם, כִּי יִתְּנוּ אִישׁ יָדוֹ לְרֵעֵהוּ בְּאַהֲבָה, כִּי לֹא יִלְמְדוּ עוֹד מִלְחָמָה, וְיַכִּירוּ לָדַעַת צֶדֶק וּמִשְׁפַּט אֱמֶת. אֶחָד מֵהַנְּבִיאִים שֶׁהִרְבּוּ לְדַבֵּר עַל דְּבַר הַשָּׁלוֹם הָיָה יְשַׁעְיָהוּ הָרִאשׁוֹן. בִּשְׂפָתוֹ הָרוֹמֵמָה וְהַנִּשְׂגָּבָה הֵרִים קוֹלוֹ עַל מִצְרַיִם וְאַשּׁוּר, צֹר וְצִידוֹן, פְּלֶשֶׁת וֶאֱדוֹם, וַיּוֹכִיחֵם עַל מַעֲשֵׂיהֶם הָרָעִים וְעַל שֶׁאַפָּם תָּמִיד לַמִּלְחָמָה לָרֶשֶׁת אֲרָצוֹת לֹא לָמוֹ. וּדְבָרָיו מָה עַזִּים וְנֶחְמָדִים גַּם יָחַד! כְּמוֹ פַטִּישׁ יְפוֹצֵץ סֶלַע יֶהֶלְמוּ דְּבָרָיו אֶת לֵב שׁוֹמְעָם, יַזַעְזְעוּהוּ וִינִיעוּהוּ מִמְּקוֹמוֹ, יִפְלְחוּהוּ וְיַחְדְּרוּ אֶל תּוֹכוֹ. שְׂפָתוֹ הִיא הַיָּפָה בְּכָל סִפְרֵי הַנְּבִיאִים. צִיּוּרָיו נֶחְמָדִים וּבוֹלְטִים לָעַיִן. בְּצַיְּרוֹ עֲוֹן אֶפְרַיִם וְחַטַּאת יְהוּדָה, מַפֶּלֶת צֹר וּתְבוּסַת מִצְרַיִם וְכוּשׁ נִדְמֶה בְּלִבֵּנוּ, כִּי עוֹמְדִים כָּל הָעַמִּים הָאֵלֶּה כְּמוֹ חַיִּים לְנֶגֶד עֵינֵינוּ בְּכָל נַבְלוּתָם וְשִׁפְלוּתָם. הוּא בּוֹחֵר תָּמִיד בִּמְשָׁלִים נִמְרָצִים לְתָאֵר כָּמוֹ אֶת הַגּוֹי וְהָאָרֶץ

שֶׁבָּחַר לְמַטָּרָתוֹ. וְרַעְיוֹנוֹתָיו מָה רָמִים! בְּהַבִּיעוֹ דְּבָרָיו עַל אַחֲרִית הַיָּמִים יִתְנַשֵּׂא הַלְאָה, הַלְאָה מִזְּמַנּוֹ לְעֵת אֲשֶׁר

„נָכוֹן יִהְיֶה הַר בֵּית יְיָ בְּרֹאשׁ הֶהָרִים, וְנִשָּׂא מִגְּבָעוֹת וְנָהֲרוּ אֵלָיו כָּל הַגּוֹיִם... כִּי מִצִּיּוֹן תֵּצֵא תוֹרָה וּדְבַר יְיָ מִירוּשָׁלָיִם. וְשָׁפַט בֵּין הַגּוֹיִם, וְהוֹכִיחַ לְעַמִּים רַבִּים, וְכִתְּתוּ חַרְבוֹתָם לְאִתִּים וַחֲנִיתוֹתֵיהֶם לְמַזְמֵרוֹת. לֹא יִשָּׂא גוֹי אֶל גּוֹי חֶרֶב וְלֹא יִלְמְדוּ עוֹד מִלְחָמָה... כִּי יוֹם לַיְיָ צְבָאוֹת עַל כָּל גֵּאֶה וָרָם, וְעַל כָּל נִשָּׂא וְשָׁפֵל... וְשַׁח גַּבְהוּת הָאָדָם וְשָׁפֵל רוּם אֲנָשִׁים... וְהָאֱלִילִים כָּלִיל יַחֲלֹף".

זֹאת הִיא תְּמוּנַת הֶעָתִיד, עֵת יִגְבַּר הַצֶּדֶק עַל הֶעָוֶל וְהָאֱמֶת תּוּכַל לַשֶּׁקֶר, אֲשֶׁר חָזָה הַנָּבִיא בְּדִמְיוֹנוֹ הַכַּבִּיר.

אֶת רַעְיוֹן הַצֶּדֶק וְהַיֹּשֶׁר הַמֻּחְלָט וְהַשָּׁלוֹם הַכְּלָלִי הַזֶּה חָזָה בְּדִמְיוֹנוֹ הַנִּשְׂגָּב בְּצִיּוּר עוֹד יוֹתֵר נֶחְמָד מֵהָרִאשׁוֹן בִּתְקוּפָתוֹ, כִּי עוֹד יָבֹא יוֹם

„וְגָר זְאֵב עִם כֶּבֶשׂ, וְנָמֵר עִם גְּדִי יִרְבָּץ, וְעֵגֶל וּכְפִיר וּמְרִיא יַחְדָּו, וְנַעַר קָטֹן נֹהֵג בָּם; וּפָרָה וָדֹב תִּרְעֶינָה, יַחְדָּו יִרְבְּצוּ יַלְדֵיהֶן וְאַרְיֵה כַּבָּקָר יֹאכַל תֶּבֶן; וְשִׁעֲשַׁע יוֹנֵק עַל חֻר פָּתֶן וְעַל מְאוּרַת צִפְעוֹנִי גָּמוּל יָדוֹ הָדָה. לֹא יָרֵעוּ וְלֹא יַשְׁחִיתוּ בְּכָל הַר קָדְשִׁי".

הַנָּבִיא הַגָּדוֹל הֵרִים מַעֲלַת הַיֹּשֶׁר עַל עֲבוֹדַת הָאֱלֹהִים וְהַתְּפִלָּה בְּאָמְרוֹ:

„לָמָּה לִּי רֹב זִבְחֵיכֶם? יֹאמַר יְיָ: שָׂבַעְתִּי עֹלוֹת אֵילִים וְחֵלֶב מְרִיאִים, וְדַם פָּרִים וּכְבָשִׂים וְעַתּוּדִים לֹא חָפָצְתִּי. כִּי תָבֹאוּ לֵרָאוֹת פָּנָי, מִי בִקֵּשׁ זֹאת מִיֶּדְכֶם רְמֹס חֲצֵרָי? לֹא תוֹסִיפוּ הָבִיא מִנְחַת שָׁוְא, קְטֹרֶת תּוֹעֵבָה הִיא לִי... חָדְשֵׁיכֶם וּמוֹעֲדֵיכֶם שָׂנְאָה נַפְשִׁי, הָיוּ עָלַי לָטֹרַח, נִלְאֵיתִי נְשֹׂא. וּבְפָרִשְׂכֶם כַּפֵּיכֶם אַעְלִים עֵינַי מִכֶּם, גַּם כִּי תַרְבּוּ תְפִלָּה אֵינֶנִּי שֹׁמֵעַ: יְדֵיכֶם דָּמִים מָלֵאוּ. רַחֲצוּ, הִזַּכּוּ, הָסִירוּ רֹעַ מַעַלְלֵיכֶם מִנֶּגֶד עֵינָי, חִדְלוּ הָרֵעַ. לִמְדוּ הֵיטֵב. דִּרְשׁוּ מִשְׁפָּט, אַשְּׁרוּ חָמוֹץ, שִׁפְטוּ יָתוֹם, רִיבוּ אַלְמָנָה"!

בְּכָל פַּעַם שֶׁזָּכַר הַנָּבִיא אֶת הָעֹשֶׁק וְהַמְּרוּצָה שֶׁעָשׂוּ הַשָּׂרִים,

הַתַּקִּיפִים וְהָעֲשִׁירִים לֶהָמוֹן הֶעָנִי הָיוּ דְבָרָיו כְּקוֹל רַעַם בְּקָרְאוֹ:

„עַמִּי נֹגְשָׂיו מְעוֹלֵל וְנָשִׁים מָשְׁלוּ בוֹ! עַמִּי. מְאַשְּׁרֶיךָ מַתְעִים וְדֶרֶךְ אֹרְחֹתֶיךָ בִּלֵּעוּ!.. יְיָ בְּמִשְׁפָּט יָבוֹא עִם זִקְנֵי עַמּוֹ וְשָׂרָיו: וְאַתֶּם בִּעַרְתֶּם הַכֶּרֶם, גְּזֵלַת הֶעָנִי בְּבָתֵּיכֶם! מַה לָּכֶם תְּדַכְּאוּ עַמִּי, וּפְנֵי עֲנִיִּים תִּטְחָנוּ?.. הוֹי, מַגִּיעֵי בַיִת בְּבַיִת, שָׂדֶה בְשָׂדֶה יַקְרִיבוּ עַד אֶפֶס מָקוֹם, וְהוּשַׁבְתֶּם לְבַדְּכֶם בְּקֶרֶב הָאָרֶץ!.. הוֹי מֹשְׁכֵי הֶעָוֹן בְּחַבְלֵי הַשָּׁוְא וְכַעֲבוֹת הָעֲגָלָה חַטָּאָה... הָאוֹמְרִים לָרַע טוֹב וְלַטּוֹב רָע. שָׂמִים חֹשֶׁךְ לְאוֹר וְאוֹר לְחֹשֶׁךְ, שָׂמִים מַר לְמָתוֹק וּמָתוֹק לְמָר! הוֹי, חֲכָמִים בְּעֵינֵיהֶם וְנֶגֶד פְּנֵיהֶם נְבוֹנִים!.. מַצְדִּיקֵי רָשָׁע עֵקֶב שֹׁחַד. וְצִדְקַת צַדִּיקִים יָסִירוּ מִמֶּנּוּ... הוֹי, הַחֹקְקִים חִקְקֵי אָוֶן וּמְכַתְּבִים עָמָל כִּתֵּבוּ. לְהַטּוֹת מִדִּין דַּלִּים וְלִגְזֹל מִשְׁפַּט עֲנִיֵּי עַמִּי. לִהְיוֹת אַלְמָנוֹת שְׁלָלָם וְאֶת יְתוֹמִים יָבֹזּוּ!!"

בִּצְבָעִים אֲמִתִּים יְתָאֵר אֶת הוֹלֵלוּת הַיֵּי עַם יְהוּדָה וְיִשְׂרָאֵל בְּיָמָיו, אֶת דַּרְכֵי נְשֵׁיהֶם הָאוֹהֲבוֹת לְהִתְיַפּוֹת בִּבְגָדִים יָפִים וּבַעֲדָיִים יְקָרִים, כִּי

„גָבְהוּ בְּנוֹת צִיּוֹן. וַתֵּלַכְנָה נְטוּיוֹת גָּרוֹן וּמְשַׂקְּרוֹת עֵינָיִם,
הָלוֹךְ וְטָפוֹף תֵּלַכְנָה וּבְרַגְלֵיהֶם תְּעַכַּסְנָה".

וְאַחֲרֵי כֵן הוּא הוֹלֵךְ וּמוֹנֶה אֶת כָּל עֲדָיֵיהֶן לְמִינֵיהֶם הָרַבִּים:

„הָעֲכָסִים. הַשְּׁבִיסִים וְהַשַּׂהֲרֹנִים, הַנְּטִפוֹת, וְהַשֵּׁרוֹת, וְהָרְעָלוֹת, הַפְּאֵרִים. הַצְּעָדוֹת וְהַקִּשֻּׁרִים. וּבָתֵּי הַנֶּפֶשׁ וְהַלְּחָשִׁים, הַטַּבָּעוֹת וְנִזְמֵי הָאָף. הַמַּחֲלָצוֹת, וְהַמַּעֲטָפוֹת. וְהַמִּטְפָּחוֹת, וְהַחֲרִיטִים, הַגִּלְיֹנִים, וְהַסְּדִינִים, וְהַצְּנִיפוֹת, וְהָרְדִידִים".

בְּסֵפֶר יְשַׁעְיָהוּ וְעוֹד בְּהַרְבֵּה מִסִּפְרֵי הַנְּבִיאִים הָאַחֲרוֹנִים נִמְצָא שֶׁהֵחֵלּוּ הַנְּבִיאִים לְבָאֵר אֶת נְבוּאוֹתֵיהֶם עַל יְדֵי מַעֲשִׂים שֶׁקָּרוּ בִימֵיהֶם אוֹ עַל יְדֵי מִקְרֵי חַיֵּיהֶם הַפְּרָטִים וּפְעֻלּוֹתֵיהֶם. יְשַׁעְיָהוּ הָלַךְ עָרֹם וְיָחֵף שָׁלֹשׁ שָׁנִים לְהַרְאוֹת, כִּי כֵן יִקְרֶה אֶת כּוּשׁ וּמִצְרַיִם אַחֲרֵי מַפַּלְתָּם; אֶת בָּנָיו קָרָא בְּשֵׁמוֹת: „שְׁאָר יָשׁוּב", „עִמָּנוּאֵל", „מַהֵר שָׁלָל חָשׁ בַּז" לְאוֹת וּלְמוֹפֵת לְעַמּוֹ.

יט. סֵפֶר עָמוֹס. בְּקֹבֶץ אֶחָד נִקְבְּצוּ יַחַד שְׁנֵים עָשָׂר סִפְרֵי נְבִיאִים אַחֲרוֹנִים וְנִקְרָא בְשֵׁם כְּלָלִי אֶחָד: „תְּרֵי עֲשַׂר“. הַנְּבִיאִים הָאֵלֶּה הָיוּ בִזְמַנִּים שׁוֹנִים וְנִבְּאוּ בְּמֶשֶׁךְ שְׁלֹשׁ מֵאוֹת שָׁנָה, מֵרֵאשִׁית מְלוּכַת עֻזִּיָּהוּ הַמֶּלֶךְ עַד יְמֵי הַבַּיִת הַשֵּׁנִי. הָרִאשׁוֹן בִּזְמַן הָיָה עָמוֹס, רוֹעֵה צֹאן וּבָקָר בְּעִיר תְּקוֹעַ בִּיהוּדָה, הוּא חַי כִּשְׁלֹשִׁים שָׁנָה לִפְנֵי יְשַׁעְיָהוּ בֶּן אָמוֹץ. גַּם הוּא הָיָה נָבִיא לַגּוֹיִם וַיִּשָּׂא מַשָּׂאוֹ עַל אֲרָם וּפְלֶשֶׁת, צֹר, אֱדוֹם, עַמּוֹן וּמוֹאָב עַל אֲשֶׁר הֵעִיקוּ אֶת אֶחָיו. אַךְ רֹב נְבוּאוֹתָיו הִקְדִּישׁ לִיהוּדָה וְאֶפְרָיִם. בְּזָכְרוֹ מַעֲשֵׂיהֶם תִּשְׁתַּפֵּךְ עָלָיו נַפְשׁוֹ, בְּיִחוּד בְּדַבְּרוֹ עַל נְשֵׁי יִשְׂרָאֵל

„פָּרוֹת הַבָּשָׁן אֲשֶׁר בְּהַר שֹׁמְרוֹן, הָעֹשְׁקוֹת דַּלִּים, הָרֹצְצוֹת אֶבְיוֹנִים,
הָאֹמְרוֹת לַאֲדֹנֵיהֶם: „הָבִיאָה וְנִשְׁתֶּה“.

וְעַל שָׂרֵי יְהוּדָה וְאֶפְרָיִם

„הַשַּׁאֲנַנִּים בְּצִיּוֹן וְהַבֹּטְחִים בְּהַר שֹׁמְרוֹן... הַשֹּׁכְבִים עַל מִטּוֹת שֵׁן
וּסְרֻחִים עַל עַרְשׂוֹתָם, וְאֹכְלִים כָּרִים מִצֹּאן וַעֲגָלִים מִתּוֹךְ מַרְבֵּק,
הַפֹּרְטִים עַל פִּי הַנָּבֶל, כְּדָוִיד חָשְׁבוּ לָהֶם כְּלֵי שִׁיר; הַשֹּׁתִים
בְּמִזְרְקֵי יַיִן וְרֵאשִׁית שְׁמָנִים יִמְשָׁחוּ, וְלֹא נֶחְלוּ עַל שֵׁבֶר יוֹסֵף! לָכֵן

— מוֹסִיף הַנָּבִיא —

עַתָּה יִגְלוּ בְּרֹאשׁ גֹּלִים וְסָר מִרְזַח סְרוּחִים“.

כִּישַׁעְיָהוּ כֵּן עָמוֹס מוֹכִיחַ אֶת עַמּוֹ

„עַל מִכְרָם בַּכֶּסֶף צַדִּיק וְאֶבְיוֹן בַּעֲבוּר נַעֲלָיִם“.

וְכִישַׁעְיָהוּ כֵּן גַּם הוּא קוֹרֵא:

„שָׂנֵאתִי מָאַסְתִּי חַגֵּיכֶם וְלֹא אָרִיחַ בְּעַצְּרֹתֵיכֶם. כִּי אִם תַּעֲלוּ לִי
עֹלוֹת וּמִנְחֹתֵיכֶם לֹא אֶרְצֶה, וְשֶׁלֶם מְרִיאֵיכֶם לֹא אַבִּיט, הָסֵר
מֵעָלַי הֲמוֹן שִׁרֶיךָ וְזִמְרַת נְבָלֶיךָ לֹא אֶשְׁמָע, וְיִגַּל כַּמַּיִם מִשְׁפָּט
וּצְדָקָה כְּנַחַל אֵיתָן!“

שְׂפַת עָמוֹס קְרוֹבָה מְעַט אֶל שְׂפַת יְשַׁעְיָהוּ, אַךְ בָּהּ יֶחְסַר הָעֹז וְהָרֹם שֶׁיֵּשׁ בְּדִבְרֵי הָאַחֲרוֹן. לְעֻמַּת זֹאת עָשִׁיר דִּמְיוֹנוֹ בְּמַרְאוֹת אֱלֹהִים שֶׁהוּא רוֹאֶה בְּחֶזְיוֹנוֹ. פַּעַם הוּא רוֹאֶה גוֹבַי בְּעֵת

עֲלוֹת הַלֶּקֶשׁ וּפַעַם—אֵשׁ אוֹכֶלֶת תְּהוֹם רַבָּה. פַּעַם—כְּלוּב קַיִץ, וּפַעַם—אֶת יְיָ נִצָּב עַל הַמִּזְבֵּחַ; וִישַׁעְיָהוּ מְסַפֵּר רַק עַל דְּבַר מַחֲזֶה אֶחָד שֶׁחָזָה.

כ. סֵפֶר הוֹשֵׁעַ. סֵפֶר הוֹשֵׁעַ בֶּן בְּאֵרִי הוּא אֶחָד מִסִּפְרֵי „תְּרֵי עֲשַׂר". הַנָּבִיא הַזֶּה נִבָּא כִּמְעַט בִּזְמַן אֶחָד עִם יְשַׁעְיָהוּ, אַךְ הוּא הָיָה זָקֵן מֵהָאַחֲרוֹן וּנְבוּאָתוֹ נִמְשְׁכָה מֵאַחֲרִית מַלְכוּת יָרָבְעָם בֶּן יוֹאָשׁ מֶלֶךְ יִשְׂרָאֵל עַד גָּלוּת עֲשֶׂרֶת הַשְּׁבָטִים וּתְבוּסַת שֹׁמְרוֹן. הוּא לֹא נָשָׂא מַשָּׂאוֹ עַל הַגּוֹיִם, כִּי אִם עַל יְהוּדָה וְאֶפְרָיִם. בִּתְכוּנָתוֹ יֵשׁ קַוִּים דּוֹמִים לִתְכוּנַת יְשַׁעְיָהוּ: הוּא קוֹרֵא שֵׁמוֹת לִילָדָיו לְאוֹת לַעֲתִידוֹת עַמּוֹ, הוּא לוֹקֵחַ לוֹ אֵשֶׁת זְנוּנִים לְהַרְאוֹת, כִּי כֵן זָנוּ בְּנֵי יִשְׂרָאֵל מֵאַחֲרֵי יְיָ. סִגְנוֹן שְׂפָתוֹ עַז וָרָם, אַךְ לֹא קַל וְיָפֶה כְּסִגְנוֹן עָמוֹס וִישַׁעְיָהוּ. רֹב דִּבְרֵי מַשָּׂאוֹ נוֹסְדוּ עַל מַעֲשֵׂי שָׂרֵי אֶפְרַיִם הַמּוֹרְדִים וְהַפּוֹשְׁעִים נֶגֶד מַלְכֵיהֶם וּמַחֲלִיפִים אוֹתָם כַּלְּבוּשׁ. הוּא יָקוּם נֶגֶד מַלְכֵי יִשְׂרָאֵל הַהוֹלְכִים בְּכַחַשׁ וּבְכָזָב עִם מַלְכֵי מִצְרַיִם וְאַשּׁוּר, יִכְרְתוּ בְּרִית עִם זֶה וְגַם עִם זֶה יִתְרוֹעֲעוּ. הוּא יִתְעוֹרֵר עַל הַתַּעֲנוּגִים אֲשֶׁר בָּהֶם יִתְעַנְּגוּ שָׂרֵי אֶפְרַיִם וּמַלְכֵיהֶם בְּעֵת אֲשֶׁר מַצַּב אַרְצָם וְעַמָּם מִסְכָּן:

„.... יַיִן וְתִירוֹשׁ יִקַּח לֵב ... עַל רָאשֵׁי הֶהָרִים יְזַבֵּחוּ וְעַל הַגְּבָעוֹת יְקַטֵּרוּ, תַּחַת אַלּוֹן וְלִבְנֶה וְאֵלָה, כִּי טוֹב צִלָּהּ".

עַל כֵּן יִקְרָא הַנָּבִיא:

„אַל תִּשְׂמַח יִשְׂרָאֵל אֶל גִּיל כָּעַמִּים!"

מַעֲשֵׂי עַמּוֹ הָרָעִים שָׂמוּ בְּפִיו חֲזוּת קָשָׁה וְהוּא מְנַבֵּא אַחֲרִית מָרָה לְיִשְׂרָאֵל. אַךְ כְּרֶגַע תִּגְבֹּר אַהֲבָתוֹ לְאֶחָיו עַל קִצְפּוֹ עֲלֵיהֶם וְהוּא קוֹרֵא בְּשֵׁם יְיָ:

„אֵיךְ אֶתֶּנְךָ, אֶפְרַיִם, אֲמַגֶּנְךָ, יִשְׂרָאֵל? אֵיךְ אֶתֶּנְךָ כְאַדְמָה, אֲשִׂימְךָ כִּצְבֹאיִם? נֶהְפַּךְ עָלַי לִבִּי, יַחַד נִכְמְרוּ נִחוּמָי. לֹא אֶעֱשֶׂה חֲרוֹן אַפִּי, לֹא אָשׁוּב לְשַׁחֵת אֶפְרָיִם".

וְכֹל אֲשֶׁר יוֹסִיף הַנָּבִיא לְדַבֵּר תַּנְחֻמוֹת אֶל לֵב אֶחָיו כֵּן

תַּהֲפֵךְ שְׂפָתוֹ לְקַלָּה, נְעִימָה וְיָפָה, וְאָז יְדַבֵּר בְּשֵׁם יְיָ לֵאמֹר:

אֶהְיֶה כַטַּל לְיִשְׂרָאֵל, יִפְרַח כַּשּׁוֹשַׁנָּה, וְיַךְ שָׁרָשָׁיו כַּלְּבָנוֹן.
יֵלְכוּ יוֹנְקוֹתָיו, וִיהִי כַזַּיִת הוֹדוֹ, וְרֵיחַ לוֹ כַּלְּבָנוֹן.
יָשֻׁבוּ יוֹשְׁבֵי בְצִלּוֹ, יְחַיּוּ דָגָן וְיִפְרְחוּ כַגָּפֶן, זִכְרוֹ כְּיֵין לְבָנוֹן.

הַחֲרוּזִים הַיְקָרִים הָאֵלֶּה מַרְאִים לָדַעַת מֶה עָמֹק הָיָה מְקוֹר הַשִּׁירָה בְּלֵב הַנָּבִיא הַגָּדוֹל הַזֶּה.

בא. סֵפֶר מִיכָה. מִיכָה הַמֹּרַשְׁתִּי, שֶׁסִּפְרוֹ נִכְנַס בְּקֹבֶץ „תְּרֵי עֲשַׂר", הֵחֵל לְנַבֵּא שָׁנִים אֲחָדוֹת אַחֲרֵי תְּחִלַּת דְּבַר יְיָ אֶל יְשַׁעְיָהוּ. רֹב מַשָּׂאוֹ הָיָה בִּימֵי אָחָז וִיחִזְקִיָּהוּ מַלְכֵי יְהוּדָה. סִגְנוֹן שְׂפָתוֹ קָרוֹב מְאֹד לִשְׂפַת יְשַׁעְיָהוּ. גַּם הוּא מִשְׁתַּמֵּשׁ בְּלָשׁוֹן נוֹפֵל עַל הַלָּשׁוֹן, לְמָשָׁל:

„בְּבֵית לְעַפְרָה עָפָר הִתְפַּלָּשִׁי...
לֹא יָצְאָה יוֹשֶׁבֶת צַאֲנָן...
רְתֹם הַמֶּרְכָּבָה לָרֶכֶשׁ יוֹשֶׁבֶת לָכִישׁ...
בָּתֵּי אַכְזִיב לְאַכְזָב לְמַלְכֵי יִשְׂרָאֵל.
עַד עֲדֻלָּם יָבוֹא כְּבוֹד יִשְׂרָאֵל."

גַּם תֹּכֶן מוּסָרוֹ, תַּנְחוּמוֹתָיו וְהַבְטָחוֹתָיו דוֹמֶה בַּכֹּל לְדִבְרֵי יְשַׁעְיָהוּ. הוּא מִתְעוֹרֵר עַל

„רָאשֵׁי יַעֲקֹב וּקְצִינֵי בֵּית יִשְׂרָאֵל... שֹׂנְאֵי טוֹב וְאֹהֲבֵי רָע, גֹּזְלֵי עוֹרָם מֵעֲלֵיהֶם וּשְׁאֵרָם מֵעַל עַצְמוֹתָם, וַאֲשֶׁר אָכְלוּ שְׁאֵר עַמִּי וְעוֹרָם מֵעֲלֵיהֶם הִפְשִׁיטוּ וְאֶת עַצְמֹתֵיהֶם פִּצֵּחוּ... הַמְתַעֲבִים מִשְׁפָּט וְאֵת כָּל הַיְשָׁרָה יְעַקֵּשׁוּ... רָאשֶׁיהָ בְּשֹׁחַד יִשְׁפֹּטוּ, וְכֹהֲנֶיהָ בִּמְחִיר יוֹרוּ, וּנְבִיאֶיהָ בְּכֶסֶף יִקְסֹמוּ."

כִּישַׁעְיָהוּ כֵּן גַּם הוּא נִבָּא עַל מַלְכוּת יְחִזְקִיָּהוּ הַטּוֹבָה בְּנָשְׂאוֹ דְבָרָיו עַל עִיר בֵּית לֶחֶם, עִיר מוֹלֶדֶת דָּוִד, לֵאמֹר:

„וְאַתָּה בֵּית לֶחֶם אֶפְרָתָה צָעִיר לִהְיוֹת בְּאַלְפֵי יְהוּדָה, מִמְּךָ לִי יֵצֵא לִהְיוֹת מוֹשֵׁל בְּיִשְׂרָאֵל... וְעָמַד וְרָעָה בְּעֹז יְיָ, בִּגְאוֹן שֵׁם יְיָ אֱלֹהָיו, וְיָשָׁבוּ כִּי עַתָּה יִגְדַּל עַד אַפְסֵי אָרֶץ".

מִיכָה הֵרִים מַעֲלַת הַיֹּשֶׁר וְהַמִּשְׁפָּט עַל הַקָּרְבָּנוֹת וְהַתְּפִלּוֹת בְּאָמְרוֹ:

„בַּמָּה אֲקַדֵּם יְיָ, אִכַּף לֵאלֹהֵי מָרוֹם? הַאֲקַדְּמֶנּוּ בְעוֹלוֹת, בַּעֲגָלִים בְּנֵי שָׁנָה? הֲיִרְצֶה יְיָ בְּאַלְפֵי אֵילִים. בְּרִבְבוֹת נַחֲלֵי שָׁמֶן?.. הִגִּיד לְךָ אָדָם, מַה טּוֹב וּמָה יְיָ דּוֹרֵשׁ מִמְּךָ. כִּי אִם עֲשׂוֹת מִשְׁפָּט וְאַהֲבַת חֶסֶד, וְהַצְנֵעַ לֶכֶת עִם אֱלֹהֶיךָ".

אֶת נְבוּאוֹתָיו יְסַיֵּם מִיכָה בְּתַנְחוּמוֹת לְעַמּוֹ, בְּאָמְרוֹ:

„כִּימֵי צֵאתְךָ מֵאֶרֶץ מִצְרָיִם אַרְאֶנּוּ נִפְלָאוֹת. יִרְאוּ גוֹיִם וְיֵבֹשׁוּ מִכֹּל גְּבוּרָתָם, יָשִׂימוּ יָד עַל פֶּה, אָזְנֵיהֶם תֶּחֱרַשְׁנָה".

כב. סֵפֶר יוֹאֵל. צָעִיר מֵאַרְבָּעָה הַנְּבִיאִים הָאַחֲרוֹנִים הָהֵם הָיָה יוֹאֵל בֶּן פְּתוּאֵל. בְּסִפְרוֹ הַקָּטָן, אֶחָד מִסִּפְרֵי „תְּרֵי עֲשַׂר", יִנָּבֵא עַל עֲלוֹת סַנְחֵרִיב מֶלֶךְ אַשּׁוּר עִם גְּדוּדָיו הָעֲצוּמִים כָּאַרְבֶּה עַל יְהוּדָה. בְּשָׂפָה יָפָה וּמְרֻצָּה יְתָאֵר בִּצְבָעִים נוֹרָאִים אֶת הַיָּגוֹן וְהַיֵּאוּשׁ אֲשֶׁר תָּקַף אֶת כָּל פִּנּוֹת הָעָם בְּבוֹא הָאוֹיֵב וְנִכְרַת אֹכֶל מִפִּי יוֹשְׁבֵי הָאָרֶץ, כִּי

„שֻׁדַּד שָׂדֶה, אָבְלָה אֲדָמָה... הֹבִישׁוּ אִכָּרִים, הֵילִילוּ כֹּרְמִים עַל חִטָּה וְעַל שְׂעוֹרָה. כִּי אָבַד קְצִיר שָׂדֶה... כִּי בָא יוֹם יְיָ כִּי קָרוֹב, יוֹם חֹשֶׁךְ וַאֲפֵלָה, יוֹם עָנָן וַעֲרָפֶל, כְּשַׁחַר פָּרֻשׂ עַל הֶהָרִים, עַם רַב וְעָצוּם, כָּמֹהוּ לֹא נִהְיָה מִן הָעוֹלָם, וְאַחֲרָיו לֹא יוֹסֵף עַד שְׁנֵי דּוֹר וָדוֹר, לְפָנָיו אָכְלָה אֵשׁ וְאַחֲרָיו תְּלַהֵט לֶהָבָה... כְּקוֹל מַרְכָּבוֹת עַל רָאשֵׁי הֶהָרִים יְרַקֵּדוּן, כְּקוֹל לַהַב אֵשׁ אֹכְלָה קָשׁ... וַיְיָ נָתַן קוֹלוֹ לִפְנֵי חֵילוֹ, כִּי רַב מְאֹד מַחֲנֵהוּ. כִּי עָצוּם עֹשֵׂה דְבָרוֹ".

אַחֲרִית נְבוּאָתוֹ מְלֵאָה נֶחָמָה וּשְׂפָתוֹ תֵּהָפֵךְ מֵאֵבֶל לְשִׂמְחָה וְהַנָּבִיא מַבְטִיחַ אֶת עַמּוֹ כִּי

„בַּיּוֹם הַהוּא יִטְּפוּ הֶהָרִים עָסִיס וְהַגְּבָעוֹת תֵּלַכְנָה חָלָב... וִיהוּדָה לְעוֹלָם תֵּשֵׁב".

כג. סֵפֶר יוֹנָה. יוֹנָה בֶּן אֲמִתַּי הַנָּבִיא מִגַּת הַחֵפֶר, שֶׁהָיָה בִּזְמַן עָמוֹס הִשְׁאִיר אַחֲרָיו רַק סִפּוּר אֶחָד עַל דְּבַר מַשָּׂאוֹ אֲשֶׁר נָשָׂא עַל

נִינְוֵה בִּירַת אַשּׁוּר הַחוֹטֵאת וְעַל כָּל אֲשֶׁר קָרָהוּ בְּמָאֲנוֹ לָלֶכֶת אֶל הָעִיר הַהִיא. מְקוֹם הַסִּפּוּר, לְפִי סִגְנוֹנוֹ, הוּא בְּסִפְרֵי הַנְּבִיאִים הָרִאשׁוֹנִים, אַךְ יַעַן, כִּי אֵין לוֹ קֶשֶׁר עִם קוֹרוֹת עַם יִשְׂרָאֵל לָכֵן נִתַּן לוֹ מָקוֹם בְּקֹבֶץ „תְּרֵי עֲשַׂר". הָרַעְיוֹן הַצָּפוּן בְּסִפּוּרוֹ הוּא לְהַרְאוֹת כִּי רַבִּים רַחֲמֵי יְיָ, אֲשֶׁר לֹא יַחְפֹּץ בְּמוֹת הָרָשָׁע, כִּי אִם בְּשׁוּבוֹ מִדְּרָכוֹ. תְּפִלַּת יוֹנָה קְרוֹבָה בְּסִגְנוֹנָהּ לִתְפִלּוֹת חַנָּה, יְחִזְקִיָּהוּ וּמִזְמוֹרֵי דָוִד.

כד. עֹבַדְיָה. נְבוּאַת עֹבַדְיָה אֲשֶׁר בִּ„תְרֵי עֲשַׂר" אִי אֶפְשָׁר לְכַנּוֹת בְּשֵׁם סֵפֶר, כִּי רַק פָּרָשָׁה אַחַת בָּהּ. הוּא נִבָּא עַל מַפֶּלֶת אֱדוֹם. אַךְ יַעַן כִּי אֱדוֹם נָפְלָה גַּם בִּימֵי מַלְכֵי אַשּׁוּר גַּם בִּימֵי מַלְכֵי בָבֶל, לָכֵן אִי אֶפְשָׁר לָדַעַת זְמַן הַנָּבִיא הַזֶּה בָּרוּר. אוּלָם כַּנִּרְאֶה מִסּוֹף מַשָּׂאוֹ נִבָּא אַחֲרֵי גָּלוּת יְהוּדָה מֵאַרְצוֹ, וַיְהִי אֶחָד מִנְּבִיאֵי יִשְׂרָאֵל בְּבָבֶל. שְׂפָתוֹ צַחָה, יָפָה וּנְעִימָה. אֶת נְבוּאָתוֹ יְסַיֵּם בְּנֶחָמַת צִיּוֹן וִירוּשָׁלָיִם.

כה. סֵפֶר נַחוּם. מִסֵּפֶר חֲזוֹן נַחוּם הָאֶלְקשִׁי אֲשֶׁר בִּ„תְרֵי עֲשַׂר" עוֹד יוֹתֵר קָשֶׁה לָדַעַת אֶת זְמַן הַנָּבִיא. הוּא נוֹשֵׂא מַשָּׂאוֹ עַל מַפֶּלֶת אַשּׁוּר, אַךְ גַּם אַשּׁוּר נָפְלָה פַּעֲמַיִם. אַךְ יַעַן כִּי בִדְבָרָיו שֶׁהוּא פוֹנֶה אֶל יְהוּדָה נִרְאֶה, כִּי עוֹד יָשַׁב יְהוּדָה בְּאַרְצוֹ, לָכֵן צָרִיךְ לְשַׁעֵר, כִּי נִבָּא בְּעֵת מַפֶּלֶת אַשּׁוּר הָרִאשׁוֹנָה לִפְנֵי זְמַן יֹאשִׁיָּהוּ הַמֶּלֶךְ. שְׂפָתוֹ עַזָּה וְרוֹמֵמָה, אַךְ סִגְנוֹנוֹ קָשֶׁה לְהָבִין מְאֹד.

כו. סֵפֶר חֲבַקּוּק. וּמִסֵּפֶר חֲבַקּוּק הַבָּא אַחֲרֵי נַחוּם קָשֶׁה גַּם כֵּן לְהוֹכִיחַ מָתַי נִבָּא הַנָּבִיא. הוּא מְדַבֵּר עַל אוֹדוֹת

„הַכַּשְׂדִּים הַגּוֹי הַמַּר וְהַנִּמְהָר, הַהוֹלֵךְ לְמֶרְחֲבֵי אֶרֶץ לָרֶשֶׁת מִשְׁכָּנוֹת לֹּא לוֹ ... כֻּלֹּה לְחָמָס יָבוֹא, מְגַמַּת פְּנֵיהֶם קָדִימָה, וַיֶּאֱסֹף כַּחוֹל שֶׁבִי. וְהוּא בַּמְּלָכִים יִתְקַלָּס וְרֹזְנִים מִשְׂחָק לוֹ. הוּא לְכָל מִבְצָר יִשְׂחָק, וַיִּצְבֹּר עָפָר וַיִּלְכְּדָהּ".

הַמֶּלֶךְ הַזֶּה הוּא, בְּלִי סָפֵק, נְבוּכַדְרֶאצַּר. אַחֲרֵי כֵן יְתָאֵר אֶת מֶלֶךְ בָּבֶל בִּדְמוּת אִישׁ מָשְׁחַת הַמִּדּוֹת, שֶׁזֶּה לֹא יִתָּכֵן לֵאמֹר

עַל נְבוּכַדְרֶאצַּר, כִּי אִם עַל בֵּלְשַׁאצַּר. לָכֵן אֶפְשָׁר לְשַׁעֵר, כִּי חַי חֲבַקּוּק בִּזְמַן כֹּרֶשׁ. שְׂפַת נְבוּאוֹתָיו וּתְפִלָּתוֹ נִשְׂגָּבָה אַךְ גַּם קָשָׁה לְהָבִין בִּמְקוֹמוֹת אֲחָדִים.

כז. סֵפֶר צְפַנְיָה. אַחֲרֵי חֲבַקּוּק נִמְצָא בִּ„תְרֵי עֲשַׂר" סֵפֶר צְפַנְיָה בֶּן כּוּשִׁי, שֶׁנִּבָּא בִּימֵי יֹאשִׁיָּהוּ. רֵאשִׁית דְּבָרָיו הָיְתָה לִפְנֵי שׁוּב יֹאשִׁיָּהוּ אֶל יְיָ בְּכָל לְבָבוֹ לְבָעֵר אֶת הַגִּלּוּלִים מֵאַרְצוֹ, וְאַחֲרִיתָם בְּעֵת קוּם הַמֶּלֶךְ הַזֶּה לַעֲשׂוֹת לְטוֹבַת עַמּוֹ וֶאֱמוּנָתוֹ. הוּא נוֹשֵׂא מַדְבְּרוֹתָיו גַּם עַל עַמּוֹן, מוֹאָב וּפְלֶשֶׁת, אֲשֶׁר הֵצֵרוּ לִיהוּדָה. הוּא יָחֱזֶה גַּם מַפֶּלֶת אַשּׁוּר לִפְנֵי נְבוּכַדְנֶצַּר, אֲשֶׁר

„יֵט יָדוֹ עַל צָפוֹן וִיאַבֵּד אֶת אַשּׁוּר, וְיָשֵׂם אֶת נִינְוֵה לִשְׁמָמָה, צִיָּה כַּמִּדְבָּר. וְרָבְצוּ בְתוֹכָהּ עֲדָרִים כָּל חַיְתוֹ גוֹי.

גַּם הוּא מַבִּיעַ אֶת הָרַעְיוֹן הַנִּשְׂגָּב, כִּי כָל הָעַמִּים יַעַבְדוּ אֶת יְיָ שְׁכֶם אֶחָד. הוּא מְקַוֶּה כִּי הַטּוֹב יִגְבַּר עַל הָרָע. וְאִם כִּי עִיר צִיּוֹן

„לֹא שָׁמְעָה בְּקוֹל, לֹא לָקְחָה מוּסָר... שָׂרֶיהָ בְקִרְבָּהּ – אֲרָיוֹת שׁוֹאֲגִים, שׁוֹפְטֶיהָ – זְאֵבֵי עֶרֶב".

אַךְ „בַּיּוֹם הַהוּא לֹא תֵבוֹשִׁי מִכֹּל עֲלִילֹתַיִךְ אֲשֶׁר פָּשַׁעַתְּ בִּי. כִּי אָז אָסִיר מִקִּרְבֵּךְ עַלִּיזֵי גַּאֲוָתֵךְ... וְהִשְׁאַרְתִּי בְקִרְבֵּךְ עַם עָנִי וָדָל... שְׁאֵרִית יִשְׂרָאֵל לֹא יַעֲשׂוּ עַוְלָה, וְלֹא יְדַבְּרוּ כָזָב, וְלֹא יִמָּצֵא בְּפִיהֶם לְשׁוֹן תַּרְמִית".

– שְׂפַת צְפַנְיָה קַלָּה אַךְ רָפָה. אֵין בָּהּ כֹּחַ שִׁירָה חָזָק כִּבְנְבוּאוֹת יְשַׁעְיָהוּ וּבְנֵי דוֹרוֹ.

כח. סֵפֶר יִרְמְיָהוּ. צָעִיר מִמֶּנּוּ הָיָה יִרְמְיָהוּ בֶּן חִלְקִיָּהוּ הַנָּבִיא. הוּא הֵחֵל לְנַבֵּא בִּזְמַן אֶחָד עִם צְפַנְיָה, וַיַּאֲרֵךְ יָמִים, וְעֵינוֹ רָאֲתָה אֶת חָרְבַּן הַבַּיִת וְגָלוּת יְהוּדָה וְשִׁמְמַת אַרְצוֹ. רַבּוֹת רָעוֹת שָׂבַע הַנָּבִיא הָאֻמְלָל הַזֶּה, הֲלֹא הֵנָּה כְתוּבוֹת בְּסֵפֶר יִרְמְיָהוּ. בְּיָמָיו הִתְמוֹטֵט מוּסַר הַשָּׂרִים וְהַכֹּהֲנִים מְאֹד, וַיִּרְבּוּ נְבִיאֵי שֶׁקֶר בְּאֶרֶץ יְהוּדָה, אֲשֶׁר הִתְעוּ אֶת הָעָם בְּכִזְבֵיהֶם. הַשֶּׁקֶר וְהַתַּרְמִית גָּבְרוּ

מְאֹד וְהַנָּבִיא קוֹרֵא בְּלֵב נִשְׁבָּר:

„שׁוֹטְטוּ בְּחוּצוֹת יְרוּשָׁלַיִם וּרְאוּ נָא וּדְעוּ וּבַקְשׁוּ בִרְחוֹבוֹתֶיהָ, אִם תִּמְצְאוּ אִישׁ, אִם יֵשׁ עֹשֶׂה מִשְׁפָּט מְבַקֵּשׁ אֱמוּנָה וְאֶסְלַח לָהּ!.. כִּכְלוּב מָלֵא עוֹף כֵּן בָּתֵּיהֶם מְלֵאִים מִרְמָה... שָׁמְנוּ עָשְׁתוּ גַּם עָבְרוּ דִבְרֵי רָע, דִּין לֹא דָנוּ, דִּין יָתוֹם וְיַצְלִיחוּ, וּמִשְׁפַּט אֶבְיוֹנִים לֹא שָׁפָטוּ. הַעַל אֵלֶּה לֹא אֶפְקֹד?"

הַנָּבִיא מַבִּיט עַל הָאָרֶץ וּבְעֵינָיו נִדְמֶה כִּי גַּם הַטֶּבַע נִשְׁחַת יַחַד עִם דַּרְכֵי עַמּוֹ:

„כִּי אֱוִיל עַמִּי, אוֹתִי לֹא יָדָעוּ, בָּנִים סְכָלִים הֵמָּה וְלֹא נְבוֹנִים הֵמָּה; חֲכָמִים הֵמָּה לְהָרַע וּלְהֵיטִיב לֹא יָדָעוּ. רָאִיתִי אֶת הָאָרֶץ וְהִנֵּה תֹהוּ וָבֹהוּ, וְאֶל הַשָּׁמַיִם וְאֵין אוֹרָם; רָאִיתִי הֶהָרִים וְהִנֵּה רֹעֲשִׁים וְכָל הַגְּבָעוֹת הִתְקַלְקָלוּ: רָאִיתִי וְהִנֵּה אֵין הָאָדָם וְכָל עוֹף הַשָּׁמַיִם נָדָדוּ; רָאִיתִי וְהִנֵּה הַכַּרְמֶל – הַמִּדְבָּר, וְכָל עָרָיו נִתְּצוּ!"

וְהַנָּבִיא קוֹרֵא אֶל עַמּוֹ לָשׁוּב מִדַּרְכּוֹ:

„שׁוּבוּ, בָּנִים שׁוֹבָבִים, אֶרְפָּא מְשׁוּבֹתֵיכֶם!.. עָשׂוֹ תַעֲשׂוּ מִשְׁפָּט בֵּין אִישׁ וּבֵין רֵעֵהוּ; גֵּר, יָתוֹם וְאַלְמָנָה לֹא תַעֲשֹׁקוּ, וְדָם נָקִי אַל תִּשְׁפְּכוּ בַּמָּקוֹם הַזֶּה!"

יִרְמְיָהוּ הִתְעוֹרֵר גַּם הוּא עַל הַחֲנוּפָּה בְּקֶרֶב הָעָם שֶׁחָשְׁבוּ, כִּי הַקָּרְבָּנוֹת וְהַתְּפִלָּה גְּדוֹלוֹת הֵן מִמַּעֲשִׂים טוֹבִים, וַיִּקְרָא:

„הֲגָנֹב, רָצֹחַ, וְנָאֹף, וְהִשָּׁבֵעַ לַשֶּׁקֶר, וְקַטֵּר לַבָּעַל... וּבָאתֶם וַעֲמַדְתֶּם לְפָנַי בַּבַּיִת הַזֶּה, אֲשֶׁר נִקְרָא שְׁמִי עָלָיו, וַאֲמַרְתֶּם: „נִצַּלְנוּ", לְמַעַן עֲשׂוֹת אֵת כָּל הַתּוֹעֵבֹת הָאֵלֶּה? הַמְעָרַת פָּרִיצִים הָיָה הַבַּיִת הַזֶּה?"

עֲבוֹדַת הָאֱלִילִים אֲשֶׁר רָבְתָה בִּיהוּדָה אַחֲרֵי מוֹת יֹאשִׁיָּהוּ הַמֶּלֶךְ הִרְגִּיזָה אֶת עַצְבֵי הַנָּבִיא וְהוּא שׁוֹאֵל:

הַהֵימִיר גּוֹי אֱלֹהִים, וְהֵמָּה לֹא אֱלֹהִים? וְעַמִּי הֵמִיר כְּבוֹדוֹ בְּלוֹא יוֹעִיל!

וְהִנֵּהוּ מַזְהִיר אֶת הָעָם לֵאמֹר:

„אֶל דֶּרֶךְ הַגּוֹיִם אַל תִּלְמָדוּ, וּמֵאֹתוֹת הַשָּׁמַיִם אַל תֵּחָתּוּ, כִּי יֵחַתּוּ

הַגּוֹיִם מֵהֵמָּה, כִּי חֻקּוֹת הָעַמִּים הֶבֶל הוּא, כִּי עֵץ מִיַּעַר כְּרָתוֹ, מַעֲשֵׂה יְדֵי חָרָשׁ בַּמַּעֲצָד. בְּכֶסֶף וּבְזָהָב יְיַפֵּהוּ, בְּמַסְמְרוֹת וּבְמַקָּבוֹת יְחַזְּקוּם וְלוֹא יָפִיק. כְּתֹמֶר מִקְשָׁה הֵמָּה וְלֹא יְדַבֵּרוּ נָשׂוֹא יִנָּשׂוּא. כִּי לֹא יִצְעָדוּ. אַל תִּירְאוּ מֵהֶם. כִּי לֹא יָרֵעוּ, וְגַם הֵיטֵב אֵין אוֹתָם".

— אַךְ הַשָּׂרִים וְהַכֹּהֲנִים וּנְבִיאֵי הַשֶּׁקֶר לֹא רַק שֶׁלֹּא שָׁמְעוּ לְתוֹכַחְתּוֹ, כִּי אִם גַּם רְדָפוּהוּ וְעִנּוּהוּ עַל לַמְּדוֹ אוֹתָם טוֹב וָיֹשֶׁר. עִנּוּיָיו אֲשֶׁר גָּבְרוּ מְאֹד הֱבִיאוּהוּ לִפְעָמִים לִידֵי יֵאוּשׁ וּמִלִּבּוֹ יִתְפָּרֵץ קוֹל צְעָקָה:

„אָרוּר הַיּוֹם אֲשֶׁר יֻלַּדְתִּי בּוֹ, יוֹם אֲשֶׁר יְלָדַתְנִי אִמִּי אַל יְהִי בָרוּךְ! אָרוּר הָאִישׁ אֲשֶׁר בִּשַּׂר אֶת אָבִי לֵאמֹר: יֻלַּד לְךָ בֵּן זָכָר! — שַׂמֵּחַ שִׂמְּחָהוּ!! — וְהָיָה הָאִישׁ הַהוּא כֶּעָרִים אֲשֶׁר הָפַךְ יְיָ וְלֹא נִחָם. וְשָׁמַע זְעָקָה בַּבֹּקֶר וּתְרוּעָה בְּעֵת צָהֳרָיִם. אֲשֶׁר לֹא מוֹתְתַנִי מֵרָחֶם, וַתְּהִי לִי אִמִּי קִבְרִי וְרַחְמָהּ הֲרַת עוֹלָם. לָמָּה זֶּה מֵרֶחֶם יָצָאתִי לִרְאוֹת עָמָל וְיָגוֹן, וַיִּכְלוּ בְּבֹשֶׁת יָמָי!!"

כֵּן מָלֵא הַסֵּפֶר הַזֶּה דִּבְרֵי רִיבוֹת בְּעַמּוֹ הַסּוֹרֵר וּבְשָׂרָיו הָאַכְזָרִים. שְׂפַת הַסֵּפֶר הִיא קַלָּה, פְּשׁוּטָה וּנְעִימָה. רַק בִּמְקוֹמוֹת אֲשֶׁר יָהֵל הַנָּבִיא לְהַטִּיף נִחוּמִים לְעַמּוֹ וְלַחֲזוֹת לוֹ עָתִיד בָּהִיר, תַּעֲלֶה הַשָּׂפָה אֵבֶר, תִּתְרוֹמֵם לִמְרוֹם הַמְּלִיצָה וְגָבְרוּ בָהּ הָעֹז וְהַיֹּפִי גַּם יָחַד. אָז יִמָּלְטוּ מִפִּיו דְּבָרִים נַעֲלִים כָּאֵלֶּה:

„עוֹד אֶבְנֵךְ וְנִבְנֵית, בְּתוּלַת יִשְׂרָאֵל. עוֹד תַּעְדִּי תֻפַּיִךְ וְיָצָאת בִּמְחוֹל מְשַׂחֲקִים. עוֹד תִּטְּעִי כְרָמִים בְּהָרֵי שֹׁמְרוֹן, נָטְעוּ נֹטְעִים וְחִלֵּלוּ... רָנּוּ לְיַעֲקֹב שִׂמְחָה וְצַהֲלוּ בְּרֹאשׁ הַגּוֹיִם, הַשְׁמִיעוּ, הַלְלוּ וְאִמְרוּ: הוֹשַׁע יְיָ אֶת עַמְּךָ, אֵת שְׁאֵרִית יִשְׂרָאֵל! הִנְנִי מֵבִיא אוֹתָם מֵאֶרֶץ צָפוֹן וְקִבַּצְתִּים מִיַּרְכְּתֵי אָרֶץ, בָּם עִוֵּר וּפִסֵּחַ, הָרָה וְיֹלֶדֶת יַחְדָּו, קָהָל גָּדוֹל יָשׁוּבוּ הֵנָּה. בִּבְכִי יָבֹאוּ וּבְתַחֲנוּנִים אוֹבִילֵם. אוֹלִיכֵם אֶל נַחֲלֵי מַיִם... מְזָרֵה יִשְׂרָאֵל יְקַבְּצֶנּוּ וּשְׁמָרוֹ כְּרֹעֶה עֶדְרוֹ... וּבָאוּ וְרִנְּנוּ בִמְרוֹם צִיּוֹן וְנָהֲרוּ אֶל טוּב יְיָ... וְהָיְתָה נַפְשָׁם כְּגַן רָוֶה... אָז

תִּשְׂמַח בְּתוּלָה בְּמָחוֹל וּבַחוּרִים וּזְקֵנִים יַחְדָּו, וְהָפַכְתִּי אֶבְלָם לְשָׂשׂוֹן וְנִחַמְתִּים וְשִׂמַּחְתִּים מִיגוֹנָם".

כֵּן גַּם נְבוּאוֹתָיו אֲשֶׁר נִבָּא עַל הַגּוֹיִם מְצֻיָּנוֹת בְּשָׂפָה נִמְלָצָה לֹא נֹפֶלֶת גַּם מִשְּׂפַת יְשַׁעְיָהוּ. יוֹתֵר מִשְּׁלִישׁ הַסֵּפֶר מֻקְדָּשׁ לְקוֹרוֹת הַמְּלָכִים בְּנֵי יֹאשִׁיָּהוּ וּלְמִלְחֲמוֹתֵיהֶם בִּנְבוּכַדְנֶאצַּר מֶלֶךְ בָּבֶל. הַשָּׂפָה שֶׁבָּהּ נִכְתְּבוּ הַקּוֹרוֹת הָאֵלֶּה דּוֹמָה מַמָּשׁ לִשְׂפַת סִפְרֵי "הַמְּלָכִים", וְנִרְאֶה, כִּי מִיַּד כּוֹתֵב אֶחָד יָצָאוּ.

כט. סֵפֶר יְחֶזְקֵאל. יְחֶזְקֵאל בֶּן בּוּזִי הַכֹּהֵן הָיָה גַּם הוּא נָבִיא בִּזְמַן גָּלוּת יְהוּדָה. הוּא הֵחֵל לְנַבֵּא בִּימֵי צִדְקִיָּהוּ מֶלֶךְ יְהוּדָה הָאַחֲרוֹן. הוּא יָצָא בַגּוֹלָה יַחַד עִם יְהוֹיָכִין מֶלֶךְ יְהוּדָה. שָׁם בְּבָבֶל נוֹכַח הַנָּבִיא, כִּי אִם יוֹסִיפוּ בְּנֵי יְהוּדָה לָלֶכֶת עִם מֶלֶךְ בָּבֶל קֶרִי תִּהְיֶה אַחֲרִיתָם מָרָה, וַיָּחֶל לִשְׁלוֹחַ אֶת חִצֵּי נְבוּאוֹתָיו אֶל לֵב שָׂרֵי יְרוּשָׁלַיִם מֵאֶרֶץ שִׁבְיוֹ, וַיַּזְהִירֵם לִבְלִי הִתְגָּרוֹת בְּרָעָה, וַיּוֹכִיחֵם גַּם עַל הִתְמַכְּרָם לְכָל תּוֹעֲבוֹת הַגּוֹיִם. חֶזְיוֹנוֹתָיו מְלֵאִים צִיּוּרִים יָפִים, מַרְאוֹת וְדִמְיוֹנוֹת נַעֲלִים, אֲשֶׁר חָזָה בְּרוּחַ קָדְשׁוֹ. גַּם הָלַךְ בְּדֶרֶךְ הַנְּבִיאִים שֶׁקְּדָמוּ, בַּעֲשׂוֹתוֹ מַעֲשִׂים מְעוֹרְרִים תִּמָּהוֹן לִהְיוֹת לְמוֹפֵת לְעַמּוֹ, לָדַעַת אֵת אֲשֶׁר יִקְרֵהוּ בְּאַחֲרִיתוֹ. הוּא הָיָה גַּם נָבִיא לַגּוֹיִם שֹׁבֵי יִשְׂרָאֵל, וַיִּנַּבֵּא לָמוֹ אַחֲרִית רָעָה. רַק עַל בָּבֶל לֹא נָשָׂא מַשָּׂאוֹ, כִּי בְּשִׁבְתּוֹ בְּאֶרֶץ הַכַּשְׂדִּים לֹא יָכֹל לָשֵׂאת דְּבָרָיו עַל אֲדוֹנֵי הָאָרֶץ. סִגְנוֹן מַשָּׂאוֹ עָשִׁיר מְאֹד בִּמְשָׁלִים יָפִים, הַלּוֹקְחִים לֵב בִּמְלִיצָתָם הַנְּעִימָה וּבְמַעֲטֵה הַסּוֹד וְהַחִידָה אֲשֶׁר כִּסָּה בּוֹ אֶת רַעְיוֹנוֹתָיו. שְׂפָתוֹ נַעֲלָה מְאֹד וְעוֹלָה עַל שְׂפַת יִרְמְיָהוּ, וְגַם קַלָּה לְהָבִין, זוּלָתִי בִּמְקוֹמוֹת מְעַטִּים סְתוּמִים דְּבָרֶיהָ. הוּא אֵינֶנּוּ חָס עַל הַצְּבָעִים הַשְּׁחוֹרִים לְתָאֵר בָּהֶם אֶת פַּחֲזוּת עַמּוֹ וּמְשׁוּבוֹתָיו, אַךְ הוּא לֹא יִמְנַע מֵאֶחָיו דִּבְרֵי נֶחָמָה וְהוּא מְקַוֶּה כִּי עוֹד יָבוֹא יוֹם וְתִשָּׁבֵר זְרוֹעַ הָעַמִּים וּבְנֵי יְהוּדָה וְיִשְׂרָאֵל יָשׁוּבוּ יִפְרְחוּ בְּאֶרֶץ אֲבוֹתֵיהֶם. הוּא מְקַוֶּה, כִּי אַנְשֵׁי הַגּוֹלָה, אֲשֶׁר רַבִּים מֵהֶם רָפוּ יְדֵיהֶם בְּאֶרֶץ גָּלוּתָם וַיָּחֵלּוּ לִשְׁכּוֹחַ מְעַט מְעַט

אֶת נַחֲלַת אֲבוֹתָם, כִּי מָצְאוּ מְנוּחָה נְעִמָה גַּם בַּשֶּׁבִי, עוֹד יִתְעוֹרְרוּ לְעֵת בּוֹא קֵץ לִקְרַאת חַיִּים חָפְשִׁים. בִּמְלִיצָתוֹ הָרוֹמֵמָה יְכַנֶּה אוֹתָם בְּשֵׁם „עֲצָמוֹת יְבֵשׁוֹת" הַמֻּשְׁלָכוֹת עַל פְּנֵי הַשָּׂדֶה, וְהִנֵּה הוּא רוֹאֶה בְּדִמְיוֹנוֹ, כִּי בָא הָרוּחַ בַּעֲצָמוֹת הָאֵלֶּה, וַיִּקְרַם עֲלֵיהֶן בָּשָׂר וָעוֹר וַתַּעֲמֹדְנָה עַל רַגְלֵיהֶן, וַתִּהְיֶינָה נְכוֹנוֹת לָשׁוּב אֶל אֶרֶץ אֲבוֹתֵיהֶן. בְּסוֹף סִפְרוֹ יְתָאֵר בְּרֹב עִנְיָן אֶת בֵּית הַמִּקְדָּשׁ הֶעָתִיד לְהִבָּנוֹת. — כְּנִרְאֶה כָּתַב יְחֶזְקֵאל בְּעֶצֶם יָדוֹ אֶת סִפְרוֹ. הֵן הוּא נָשָׂא רֹב דְּבָרָיו עַל בְּנֵי יְהוּדָה הַיּוֹשְׁבִים בְּאַרְצָם. עַל כֵּן אֻלַּץ לִכְתֹּב דְּבָרָיו בַּסֵּפֶר וּלְשָׁלְחָם יְרוּשָׁלַיְמָה, לְמַעַן יַגִּיעוּ דְבָרָיו אֲלֵיהֶם. כֵּן עָשָׂה גַּם יִרְמְיָהוּ לִנְבוּאוֹתָיו שֶׁנִּבָּא עַל אֶחָיו הַיּוֹשְׁבִים בַּגּוֹלָה בְּבָבֶל. —

ל. יְשַׁעְיָהוּ הַשֵּׁנִי. כַּאֲשֶׁר נָפְלָה בָבֶל לִפְנֵי כֹרֶשׁ מֶלֶךְ פָּרַס הָיְתָה הָרְוָחָה לִבְנֵי הַגּוֹלָה, אֲשֶׁר נֶאֶנְחוּ תַּחַת עֹל מֶלֶךְ בָּבֶל הָאַחֲרוֹן. הַתִּקְוָה לָשׁוּב וְלִבְנוֹת הֲרִיסוֹת צִיּוֹן לֹא עָזְבָה אֶת טוֹבֵי הָעָם. יוּכַל הֱיוֹת כִּי מֵהַמְקַוִּים הָאֵלֶּה יָצְאוּ אֲנָשִׁים לְהַשִּׂיג רִשְׁיוֹן מִכֹּרֶשׁ לְכוֹנֵן מַמְלֶכֶת יְהוּדָה, אַךְ רֹב בְּנֵי הַגּוֹלָה הִתְרַשְּׁלוּ בְּתִתְּיַת חָפְשִׁיּוּתָם. אָז קָם לָמוֹ נָבִיא חָדָשׁ, אֲשֶׁר בֶּעֱזוּז רוּחוֹ פָּתַח לָהֶם אֹזֶן לִשְׁמוֹעַ דְּבָרָיו וּלְהַאֲמִין בְּהַבְטָחוֹת יְיָ, אִם יָשׁוּבוּ אֶל אֶרֶץ מְכוֹרָתָם הַקְּדוֹשָׁה. הַנָּבִיא הַזֶּה הָיָה יְשַׁעְיָהוּ הַשֵּׁנִי, אֲשֶׁר נְבוּאוֹתָיו נִסְפְּחוּ אֶל סֵפֶר יְשַׁעְיָהוּ בֶּן אָמוֹץ. בְּנֵי הַגּוֹלָה שָׁמְעוּ הַפַּעַם דְּבָרִים נַעֲלִים וְנִשְׂגָּבִים, אֲשֶׁר לֹא שְׁמָעָתַם אֹזֶן זֶה כְּבָר: אֲמָרוֹת טְהוֹרוֹת מְזֻקָּקוֹת כַּזָּהָב, מְלִיצוֹת יָפוֹת וְנַעֲלוֹת, קַלּוֹת וּנְעִימוֹת, הַנּוֹזְלוֹת כְּנַהֲרֵי נַחֲלֵי שֶׁמֶן, מוּסָר רָם וְנִשְׂגָּב עַל הַצֶּדֶק וְהַמִּשְׁפָּט, הִתּוּל חַד וְנֶחְמָד עַל עֲבוֹדַת הָאֱלִילִים וְעַל הַפְּסִילִים הָאִלְּמִים, תּוֹרָה וָדַעַת רוֹמְמוּת אֵל אֱלֹהֵי יִשְׂרָאֵל הַנִּשְׂגָּב מִבִּינַת אָדָם, מַעֲשָׂיו וּפְעֻלּוֹתָיו בְּתֵבֵל אֲשֶׁר אֵין חֵקֶר לְתַכְלִיתָם; וְעַל כָּל אֵלֶּה תַּנְחוּמוֹת לָעָם הֶעָשׁוּק וְהָרָצוּץ בִּידֵי הַכַּשְׂדִּים וּתְמוּנַת הֶעָתִיד הַנֶּהְדָּר, אִם יַטּוּ אֹזֶן לְקוֹל קֹרֵא יָאת כֹּרֶשׁ

לָשׁוּב לִבְנוֹת חָרְבוֹת צִיּוֹן וִיהוּדָה. מַה נִּמְלְצוּ דְבָרָיו בְּדַבְּרוֹ עַל חוֹבַת הָאָדָם לֵאלֹהָיו! הִנֵּה הוּא אוֹמֵר בְּשֵׁם יְיָ:

„קְרָא בְגָרוֹן אַל תַּחְשֹׂךְ, כַּשּׁוֹפָר הָרֵם קוֹלֶךָ וְהַגֵּד לְעַמִּי פִּשְׁעָם וּלְבֵית יַעֲקֹב חַטֹּאתָם: וְאוֹתִי יוֹם יוֹם יִדְרֹשׁוּן... כְּגוֹי אֲשֶׁר צְדָקָה עָשָׂה וּמִשְׁפַּט אֱלֹהָיו לֹא עָזָב... „לָמָּה צַּמְנוּ וְלֹא רָאִיתָ, עִנִּינוּ נַפְשֵׁנוּ וְלֹא תֵדָע?..״ הֵן לְרִיב וּמַצָּה תָּצוּמוּ וּלְהַכּוֹת בְּאֶגְרֹף רֶשַׁע... הֲכָזֶה יִהְיֶה צוֹם אֶבְחָרֵהוּ? יוֹם עַנּוֹת אָדָם נַפְשׁוֹ? הֲלָכֹף כְּאַגְמֹן רֹאשׁוֹ וְשַׂק וָאֵפֶר יַצִּיעַ, הֲלָזֶה תִּקְרָא צוֹם וְיוֹם רָצוֹן לַיְיָ? הֲלֹא זֶה צוֹם אֶבְחָרֵהוּ. פַּתֵּחַ חַרְצֻבּוֹת רֶשַׁע, הַתֵּר אֲגֻדּוֹת מוֹטָה, וְשַׁלַּח רְצוּצִים חָפְשִׁים, וְכָל מוֹטָה תְּנַתֵּקוּ. הֲלֹא פָרֹס לָרָעֵב לַחְמֶךָ וַעֲנִיִּים מְרוּדִים תָּבִיא בָיִת, כִּי תִרְאֶה עָרֹם וְכִסִּיתוֹ, וּמִבְּשָׂרְךָ לֹא תִתְעַלָּם — אָז יִבָּקַע כַּשַּׁחַר אוֹרֶךָ וַאֲרֻכָתְךָ מְהֵרָה תִצְמָח; וְהָלַךְ לְפָנֶיךָ צִדְקֶךָ — כְּבוֹד יְיָ יַאַסְפֶךָ. אָז תִּקְרָא וַיְיָ יַעֲנֶה, תְּשַׁוַּע וְיֹאמַר „הִנֵּנִי״ — אִם תָּסִיר מִתּוֹכְךָ מוֹטָה... וְתָפֵק לָרָעֵב נַפְשֶׁךָ, וְנֶפֶשׁ נַעֲנָה תַּשְׂבִּיעַ, וְזָרַח בַּחֹשֶׁךְ אוֹרֶךָ וַאֲפֵלָתְךָ כַּצָּהֳרָיִם״.

וּמַה חַד הִתּוּלוֹ בָּאֱלִילִים מַעֲשֵׂי יְדֵי אָדָם! הִנֵּה הוּא שׁוֹאֵל גַּם עוֹנֶה:

„מִי יָצַר אֵל וּפֶסֶל נָסָךְ לְבִלְתִּי הוֹעִיל?.. חָרַשׁ בַּרְזֶל מַעֲצָד וּפָעַל בַּפֶּחָם וּבַמַּקָּבוֹת יִצְּרֵהוּ וַיִּפְעָלֵהוּ בִּזְרוֹעַ כֹּחוֹ, גַּם רָעֵב וְאֵין כֹּחַ, לֹא שָׁתָה מַיִם וַיִּיעָף. חָרַשׁ עֵצִים נָטָה קָו, יְתָאֲרֵהוּ בַשֶּׂרֶד, יַעֲשֵׂהוּ בַּמַּקְצֻעוֹת וּבַמְּחוּגָה יְתָאֳרֵהוּ, וַיַּעֲשֵׂהוּ כְּתַבְנִית אִישׁ, כְּתִפְאֶרֶת אָדָם לָשֶׁבֶת בָּיִת. לִכְרָת לוֹ אֲרָזִים. וַיִּקַּח תִּרְזָה וְאַלּוֹן, וַיְאַמֶּץ לוֹ בַּעֲצֵי יָעַר. נָטַע אֹרֶן וְגֶשֶׁם יְגַדֵּל. וְהָיָה לְאָדָם לְבָעֵר. וַיִּקַּח מֵהֶם וַיָּחָם, אַף יַשִּׂיק וְאָפָה לָחֶם. אַף יִפְעַל אֵל וַיִּשְׁתָּחוּ, עָשָׂהוּ פֶסֶל וַיִּסְגָּד לָמוֹ. חֶצְיוֹ שָׂרַף בְּמוֹ אֵשׁ. עַל חֶצְיוֹ בָּשָׂר יֹאכֵל יִצְלֶה צָלִי וְיִשְׂבָּע, אַף יָחֹם וְיֹאמַר: „הֶאָח! חַמּוֹתִי רָאִיתִי אוּר!״ וּשְׁאֵרִיתוֹ לְאֵל עָשָׂה, לְפִסְלוֹ, יִסְגָּד לוֹ, וְיִשְׁתַּחוּ וְיִתְפַּלֵּל אֵלָיו וְיֹאמַר: „הַצִּילֵנִי, כִּי אֵלִי אָתָּה!״

וּלְעֻמַּת הַתְּמוּנָה הַמְעוֹרֶרֶת צְחוֹק הַזֹּאת יְתָאֵר הַנָּבִיא אֶת גְּדוּלַּת יְיָ אֲשֶׁר:

„בְּחָזָק יָבוֹא וּזְרֹעוֹ מֹשְׁלָה לוֹ... מִי תִכֵּן אֶת רוּחַ יְיָ וְאִישׁ עֲצָתוֹ יוֹדִיעֶנּוּ? אֶת מִי נוֹעָץ וַיְבִינֵהוּ וַיְלַמְּדֵהוּ בְּאֹרַח מִשְׁפָּט, וַיְלַמְּדֵהוּ דַעַת וְדֶרֶךְ תְּבוּנוֹת יוֹדִיעֶנּוּ? הֵן גּוֹיִם כְּמַר מִדְּלִי וּכְשַׁחַק מֹאזְנַיִם נֶחְשָׁבוּ. הֵן אִיִּים כַּדַּק יִטּוֹל... כָּל הַגּוֹיִם כְּאַיִן נֶגְדּוֹ. מֵאֶפֶס וָתֹהוּ נֶחְשְׁבוּ לוֹ. וְאֶל מִי תְּדַמְּיוּן אֵל, וּמַה דְּמוּת תַּעַרְכוּ לוֹ?.. הֲלֹא תֵדְעוּ. הֲלֹא תִשְׁמָעוּ, הֲלֹא הֻגַּד מֵרֹאשׁ לָכֶם, הֲלֹא הֲבִינוֹתֶם מוֹסְדוֹת הָאָרֶץ. הַיֹּשֵׁב עַל חוּג הָאָרֶץ וְיֹשְׁבֶיהָ כַּחֲגָבִים; הַנּוֹטֶה כַדֹּק שָׁמַיִם, וַיִּמְתָּחֵם כָּאֹהֶל לָשָׁבֶת... שְׂאוּ מָרוֹם עֵינֵיכֶם וּרְאוּ מִי בָרָא אֵלֶּה: הַמּוֹצִיא בְמִסְפָּר צְבָאָם, לְכֻלָּם בְּשֵׁם יִקְרָא. מֵרֹב אוֹנִים וְאַמִּיץ כֹּחַ אִישׁ לֹא נֶעְדָּר... אֱלֹהֵי עוֹלָם יְיָ, בּוֹרֵא קְצוֹת הָאָרֶץ, לֹא יִיעַף וְלֹא יִיגָע, אֵין חֵקֶר לִתְבוּנָתוֹ!"

וּמָה רַבּוּ תַּנְחוּמוֹת הַנָּבִיא שֶׁהִטִּיף עַל לֵב הַגּוֹלִים! הִנֵּה הוּא קוֹרֵא:

„נַחֲמוּ, נַחֲמוּ עַמִּי, יֹאמַר אֱלֹהֵיכֶם. דַּבְּרוּ עַל לֵב יְרוּשָׁלַיִם וְקִרְאוּ אֵלֶיהָ, כִּי מָלְאָה צְבָאָהּ, כִּי נִרְצָה עֲוֹנָהּ. כִּי לָקְחָה מִיַּד יְיָ כִּפְלַיִם בְּכָל חַטֹּאתֶיהָ... עַל הַר גָּבֹהַּ עֲלִי לָךְ, מְבַשֶּׂרֶת צִיּוֹן, הָרִימִי בַכֹּחַ קוֹלֵךְ, מְבַשֶּׂרֶת יְרוּשָׁלָיִם! הָרִימִי אַל תִּירָאִי, אִמְרִי לְעָרֵי יְהוּדָה: הִנֵּה אֱלֹהֵיכֶם!.. אַל תִּירָא כִּי גְאַלְתִּיךָ, קָרָאתִי בְשִׁמְךָ, לִי אָתָּה. כִּי תַעֲבֹר בַּמַּיִם אִתְּךָ אָנִי. וּבַנְּהָרוֹת–לֹא יִשְׁטְפוּךָ. כִּי תֵלֵךְ בְּמוֹ אֵשׁ לֹא תִכָּוֶה, וְלֶהָבָה לֹא תִבְעַר בָּךְ... רָנּוּ שָׁמַיִם, כִּי עָשָׂה יְיָ, הָרִיעוּ תַּחְתִּיּוֹת אָרֶץ, פִּצְחוּ הָרִים רִנָּה, יַעַר וְכָל עֵץ בּוֹ, כִּי גָאַל יְיָ יַעֲקֹב וּבְיִשְׂרָאֵל יִתְפָּאָר... וַתֹּאמֶר צִיּוֹן: „עֲזָבַנִי יְיָ וַאדֹנָי שְׁכֵחָנִי". הֲתִשְׁכַּח אִשָּׁה עוּלָהּ, מֵרַחֵם בֶּן בִּטְנָהּ? גַּם אֵלֶּה תִשְׁכַּחְנָה וְאָנֹכִי לֹא אֶשְׁכָּחֵךְ... שְׂאִי סָבִיב עֵינַיִךְ וּרְאִי–כֻּלָּם נִקְבְּצוּ בָאוּ לָךְ! הִנֵּה אֶשָּׂא אֶל גּוֹיִם יָדִי, וְאֶל עַמִּים אָרִים נִסִּי, וְהֵבִיאוּ בָנַיִךְ בְּחֹצֶן וּבְנֹתַיִךְ עַל כָּתֵף תִּנָּשֶׂאנָה... הִתְעוֹרְרִי, הִתְעוֹרְרִי קוּמִי, יְרוּשָׁלַיִם,

אֲשֶׁר שָׁתִית מִיַּד יְיָ אֶת כּוֹס חֲמָתוֹ, אֶת קֻבַּעַת כּוֹס הַתַּרְעֵלָה שָׁתִית, מָצִית... הִנֵּה לָקַחְתִּי מִיָּדֵךְ אֶת כּוֹס הַתַּרְעֵלָה, אֶת קֻבַּעַת כּוֹס חֲמָתִי לֹא תוֹסִיפִי לִשְׁתּוֹתָהּ עוֹד... עוּרִי, עוּרִי לִבְשִׁי עֻזֵּךְ, צִיּוֹן, לִבְשִׁי בִּגְדֵי תִפְאַרְתֵּךְ, יְרוּשָׁלַיִם עִיר הַקֹּדֶשׁ... הִתְנַעֲרִי מֵעָפָר קוּמִי, שְׁבִי יְרוּשָׁלָיִם, הִתְפַּתְּחִי מוֹסְרֵי צַוָּארֵךְ, שְׁבִיָּה בַּת צִיּוֹן... מַה נָּאווּ עַל הֶהָרִים רַגְלֵי מְבַשֵּׂר מַשְׁמִיעַ שָׁלוֹם, מְבַשֵּׂר טוֹב, מַשְׁמִיעַ יְשׁוּעָה, אוֹמֵר לְצִיּוֹן: מָלַךְ אֱלֹהָיִךְ!.. פִּצְחוּ, רַנְּנוּ יַחְדָּו חָרְבוֹת יְרוּשָׁלָיִם, כִּי נִחַם יְיָ עַמּוֹ, גָּאַל יְרוּשָׁלָיִם... קוּמִי אוֹרִי, כִּי בָא אוֹרֵךְ וּכְבוֹד יְיָ עָלַיִךְ זָרָח... וְהָלְכוּ גוֹיִם לְאוֹרֵךְ וּמְלָכִים לְנֹגַהּ זַרְחֵךְ".

לא. סֵפֶר חַגַּי. שָׁנִים אֲחָדוֹת עָבְרוּ מִזְּמַן כֹּרֶשׁ וְדָרְיָוֶשׁ מָלַךְ בְּפָרָס. בִּנְיַן הַבַּיִת הַשֵּׁנִי נַעֲשָׂה בַּעֲצַלְתַּיִם. אָז קָם אֶחָד מִשָּׁבֵי הַגּוֹלָה, חַגַּי הַנָּבִיא, וַיָּחֶל לְעוֹרֵר אֶת הָעָם וְאֶת זְרֻבָּבֶל נְשִׂיאָם וִיהוֹשֻׁעַ הַכֹּהֵן לְכַלּוֹת אֶת מְלֶאכֶת הַבִּנְיָן, וּדְבָרָיו הַמְעַטִּים עָשׂוּ פֶּרִי. שְׂפַת חַגַּי פְּשׁוּטָה מְאֹד, אֵין בָּהּ לֹא מְלִיצָה וְלֹא יֹפִי, לֹא עֹז הָרוּחַ וְלֹא רוּם הָרַעְיוֹן, רַק דִּבְרֵי מוּסָר עַל הִתְרַשְּׁלוּת הַבּוֹנִים בַּעֲבוֹדָתָם. סִפְרוֹ הַקָּטָן מָצָא לוֹ מָקוֹם בִּתְרֵי עֲשַׂר.

לב. סֵפֶר זְכַרְיָה. בִּזְמַן אֶחָד עִם חַגַּי נִבָּא זְכַרְיָה בֶּן בֶּרֶכְיָה הַנָּבִיא, וְעַל שְׁמוֹ נִקְרָא הַסֵּפֶר „זְכַרְיָה" אֲשֶׁר בִּתְרֵי עֲשַׂר. הַסֵּפֶר הַזֶּה יֵחָלֵק לִשְׁנֵי חֲלָקִים. שְׁמוֹנֶה הַפָּרָשׁוֹת הָרִאשׁוֹנוֹת נֶאֶמְרוּ בִּזְמַן זְרֻבָּבֶל. בָּהֶן יִתְאַמֵּץ הַנָּבִיא לָשׂוּם שָׁלוֹם בֵּין זְרֻבָּבֶל הַפֶּחָה וּבֵין יְהוֹשֻׁעַ הַכֹּהֵן הַגָּדוֹל, שֶׁכָּל אֶחָד מֵהֶם הִתְנַשֵּׂא עַל רֵעֵהוּ, וַיֹּאמֶר לִשְׁפֹּךְ מֶמְשַׁלְתּוֹ עַל הָעָם. בְּתוֹכַחַת הַנָּבִיא נִרְאֶה, כִּי יָגֵן יוֹתֵר עַל זְרֻבָּבֶל, אֲשֶׁר לוֹ יָאֲתָה הַמִּשְׂרָה, כִּי מִזֶּרַע הַמְּלוּכָה מִבֵּית דָּוִד הוּא. אֲבָל עִם זֶה יֹאמַר כִּי רַק עַל יְהוֹשֻׁעַ לְהוֹרוֹת אֶת הָעָם דַּרְכֵי הַתּוֹרָה, וַיִּתְאַמֵּץ לְהָרִים עֵרֶךְ הַכֹּהֵן הַגָּדוֹל בְּעֵינֵי הָעָם וְהַפֶּחָה. לָכֵן זְרֻבָּבֶל „יִשָּׂא הוֹד וְיָשַׁב וּמָשַׁל עַל כִּסְאוֹ", וִיהוֹשֻׁעַ הַכֹּהֵן „יִהְיֶה כֹהֵן עַל כִּסְאוֹ" וְעַל יְדֵי זֶה „עֲצַת שָׁלוֹם תִּהְיֶה בֵּין שְׁנֵיהֶם".—דֶּרֶךְ הַנָּבִיא הַזֶּה לְדַבֵּר בִּמְשָׁלִים

וְהֶזְיוֹנוֹת אֲשֶׁר חָזָה בְּרוּחַ קָדְשׁוֹ. בִּלְשׁוֹן רַכָּה יָעִיר לַמּוּסָר אֹזֶן הָעָם לִבְלִי עַוֵּת מִשְׁפָּט, לָלֶכֶת בְּדַרְכֵי יֹשֶׁר, לְהִשָּׁמֵר מִשְּׁבוּעַת שָׁוְא, מִרְמָה, גְּזֵלָה וּגְנֵבָה. גַּם הוּא יַשְׁפִּיל עֶרֶךְ הַצּוֹמוֹת וְהַתְּפִלָּה, שֶׁבָּהֶם אָמְרוּ הַחֲנֵפִים לִמְצוֹא חֵן בְּעֵינֵי יְיָ, בְּאָמְרוֹ:

„כִּי צַמְתֶּם וְסָפוֹר בַּחֲמִישִׁי וּבַשְּׁבִיעִי... הֲצוֹם צַמְתֻּנִי אָנִי? וְכִי תֹאכְלוּ וְכִי תִשְׁתּוּ הֲלֹא אַתֶּם הָאֹכְלִים וְאַתֶּם הַשֹּׁתִים... כֹּה אָמַר יְיָ צְבָאוֹת לֵאמֹר: מִשְׁפַּט אֱמֶת שְׁפֹטוּ, וְחֶסֶד וְרַחֲמִים עֲשׂוּ אִישׁ אֶת אָחִיו, וְאַלְמָנָה וְיָתוֹם, גֵּר וְעָנִי אַל תַּעֲשֹׁקוּ, וְרָעַת אִישׁ אָחִיו אַל תַּחְשְׁבוּ בִּלְבַבְכֶם... דַּבְּרוּ אֱמֶת אִישׁ אֶת רֵעֵהוּ... וּשְׁבֻעַת שֶׁקֶר אַל תֶּאֱהָבוּ".

הַחֵלֶק הַשֵּׁנִי שֶׁל סֵפֶר זְכַרְיָה מְכֻסֶּה כְּמוֹ בַּעֲרָפֶל. לְפִי שְׂפָתוֹ הַנִּמְלָצָה וּלְפִי עֹז רוּחָהּ, גַּם לְפִי תֹּכֶן נְבוּאוֹתָיו יִתָּכֵן הֱיוֹת, כִּי הַדְּבָרִים נֶאֶמְרוּ מֵאוֹת שָׁנִים לִפְנֵי זְמַן זְרֻבָּבֶל, בִּימֵי שֶׁבֶת אֶפְרַיִם עַל אַדְמָתוֹ, כִּי בַּמַּשָּׂא הַזֶּה יְדַבֵּר עַל הַשִּׂנְאָה שֶׁשָּׂרְרָה בֵּין יְהוּדָה וְאֶפְרַיִם, גַּם עַל הַמָּצוֹר שֶׁהוּשַׂם עַל יְרוּשָׁלַיִם, גַּם יְדַבֵּר עַל עֲבוֹדַת הָאֱלִילִים שֶׁמָּשְׁלָה בְּיִשְׂרָאֵל וִיהוּדָה. יוּכַל הֱיוֹת כִּי שֵׁם הַנָּבִיא הַזֶּה הָיָה גַּם הוּא זְכַרְיָה, וְאוּלַי הוּא זְכַרְיָהוּ בֶּן יְבֶרֶכְיָהוּ שֶׁהָיָה בִּימֵי אָחָז מֶלֶךְ יְהוּדָה, וְלָכֵן חֻבְּרוּ שְׁנֵי סִפְרֵי הַנְּבִיאִים הָאֵלֶּה, הַקְּרוֹבִים בִּשְׁמוֹתָם וְלֹא בְרוּחָם, יַחַד. זְכַרְיָה זֶה יִשָּׂא גַּם הוּא מְשָׁלוֹ וּמַשָּׂאוֹ עַל שָׁלוֹם כְּלָלִי אֲשֶׁר יִהְיֶה בְּעֵת הַמּוֹשִׁיעַ — יְחִזְקִיָּהוּ הַמֶּלֶךְ —

„צַדִּיק וְנוֹשָׁע... וְנִכְרְתָה קֶשֶׁת מִלְחָמָה וְדִבֶּר שָׁלוֹם לַגּוֹיִם וּמָשְׁלוֹ מִיָּם עַד יָם וּמִנָּהָר עַד אַפְסֵי אָרֶץ".

בִּנְבוּאוֹתָיו יֵשׁ זֵכֶר לְמִקְרִים הִיסְטוֹרִיִּים, שֶׁנִּשְׁכְּחוּ כְּבָר, וְעַל כֵּן אֵין דִּבְרֵי הַנָּבִיא בִּמְקוֹמוֹת כָּאֵלֶּה בְּרוּרִים וּמוּבָנִים.

לג. סֵפֶר מַלְאָכִי. עָבְרוּ עֲשָׂרוֹת שָׁנִים מִזְּמַן זְרֻבָּבֶל וְחָזוֹן לֹא נִפְרָץ עוֹד בְּיִשְׂרָאֵל. רַק בִּזְמַן עֶזְרָא וּנְחֶמְיָה קָם עוֹד נָבִיא אֶחָד הוּא מַלְאָכִי. עִמּוֹ סָפָה הַנְּבוּאָה מִיִּשְׂרָאֵל וְלֹא קָמוּ עוֹד נְבִיאֵי אֱמֶת

בָּאָרֶץ עַד עוֹלָם. מַלְאָכִי רָאָה אֶת מַעֲשֵׂי שָׁבֵי הַגּוֹלָה, אֲשֶׁר הִתְקָרְבוּ אֶל הַשֹּׁמְרוֹנִים וְיֶתֶר הַגּוֹיִם שְׁכֵנֵיהֶם, וַיִּקְחוּ מִבְּנוֹתֵיהֶם לָהֶם לְנָשִׁים, וְאֶת נְשֵׁיהֶם הָעִבְרִיּוֹת גֵּרְשׁוּ אוֹ הִשְׁפִּילוּ כְּבוֹדָן; רָאָה כִּי הֵם אֵינָם עוֹבְדִים אֶת יְיָ בְּלֵבָב שָׁלֵם, וְכִי יְבַזּוּ אֶת הֵיכַל הַקֹּדֶשׁ, וַיִּתְנַפֵּל עֲלֵיהֶם בְּתוֹכַחְתּוֹ וַיְיַסְּרֵם בְּמוּסָרוֹ, וַיָּעַד בָּם כִּי יָבוֹא הָאָדוֹן, אֲשֶׁר יְצָרֵף וִיטַהֵר אוֹתָם כְּזָהָב וְכַכָּסֶף. הָאָדוֹן הַזֶּה הָיָה נְחֶמְיָה בֶּן חֲכַלְיָה הַפֶּחָה. בְּסֵפֶר „מַלְאָכִי“, הָאַחֲרוֹן לְסִפְרֵי תְרֵי עָשָׂר, אֵין עוֹד זֵכֶר לַעֲבוֹדַת הָאֱלִילִים וּלְיֶתֶר תּוֹעֲבוֹת הַגּוֹיִם שֶׁנִּטְמְאוּ בָהֶן בְּנֵי יְהוּדָה וְיִשְׂרָאֵל לְפָנִים, אַךְ יֵשׁ פֹּה דִּבְרֵי מוּסָר עַל הִתְרַשְּׁלוּת אֶחָיו בַּעֲבוֹדַת אֱלֹהִים וְעַל הִתְכַּחֲשָׁם לִלְאוּמִיּוּתָם. שְׂפַת הַסֵּפֶר הַזֶּה כְּבֵדָה לְמַדַּי וּבִלְתִּי יָפָה.

ד. כְּתוּבִים.

לד. תֹּכֶן הַכְּתוּבִים. הַחֵלֶק הַשְּׁלִישִׁי אֲשֶׁר בְּכִתְבֵי הַקֹּדֶשׁ הֵמָּה הַ„כְּתוּבִים“. הַחֵלֶק הַזֶּה מֵכִיל בְּקִרְבּוֹ סְפָרִים שׁוֹנִים בְּרוּחָם וּבְתָכְנָם. יֵשׁ מֵהֶם מִזְמוֹרִים וּתְפִלּוֹת, מְשָׁלִים וְשִׁירִים, סִפּוּרִים קְצָרִים מִמִּקְרֵי הָעָם בְּעִתִּים שׁוֹנוֹת וְגַם מִמִּקְרֵי אֲנָשִׁים פְּרָטִים, סִפְרֵי מַדָּע וְחֵקֶר, דִּבְרֵי יְמֵי יִשְׂרָאֵל אַחֲרֵי חָרְבַּן הַבַּיִת הָרִאשׁוֹן, רְשִׁימוֹת הַפְּקֻדִים לְתוֹלְדוֹתָם, כִּתְבֵי שִׂטְנָה וּבַקָּשָׁה, פְּקֻדּוֹת מְלָכִים וּמוֹשְׁלִים. אֲחָדִים מֵהֶם עוֹסְקִים בִּשְׁאֵלוֹת הַלְאֹם הַיִּשְׂרְאֵלִי, וַאֲחָדִים מֵהֶם — בִּשְׁאֵלוֹת הָאָדָם הַפְּרָטִי וּמַטְּרָתוֹ בַּחַיִּים בַּאֲשֶׁר הוּא אָדָם. —

לה. סֵפֶר מִשְׁלֵי. מֵהָרִאשׁוֹנִים בָּהֶם בִּזְמַן כְּתִיבָתָם הוּא סֵפֶר מִשְׁלֵי. בּוֹ נֶאֱמַר, כִּי מְשָׁלָיו יָצְאוּ מִפִּי שְׁלֹמֹה הַמֶּלֶךְ, רַק בְּסוֹפוֹ יָבוֹאוּ מְשָׁלִים גַּם מִמְּמַשְּׁלִים אֲחֵרִים: לְאִיתִיאֵל וְאֻכָל וְאָגוּר בִּן יָקֶה, שֶׁקָּשֶׁה לָדַעַת מָתַי חָיוּ. רֹב הַמְּשָׁלִים נִכְתְּבוּ עַל יְדֵי אַנְשֵׁי

חִזְקִיָּהוּ הַמֶּלֶךְ, הֵמָּה הַסּוֹפְרִים הָרִאשׁוֹנִים, שֶׁעָמְלוּ לְהָפִיץ תּוֹרָה וָדַעַת בְּעֵת הַזָּהָב שֶׁהָיְתָה לִיהוּדָה בִּימֵי מֶלֶךְ הַמֶּלֶךְ הַצַּדִּיק הַהוּא. הַמְּשָׁלִים הָאֵלֶּה יֵחָלְקוּ לְמִשְׁלֵי מוּסָר, הַמְעוֹרְרִים אֶת הָאָדָם לָשׂוּם לֵב לְדַרְכֵי הַיּשֶׁר וְהַצֶּדֶק וְלִמְשָׁלִים שְׁנוּנִים, הַנּוֹגְעִים בְּמִדּוֹת הָאָדָם הַיָּפוֹת אוֹ הַמְכֹעָרוֹת. פַּעַם יַלְעִגוּ לְעַצְלוּת הֶעָצֵל:

„כַּחֹמֶץ לַשִּׁנַּיִם וְכֶעָשָׁן לָעֵינַיִם, כֵּן הֶעָצֵל לְשֹׁלְחָיו. הַדֶּלֶת תִּסּוֹב עַל צִירָהּ וְעָצֵל עַל מִטָּתוֹ. טָמַן עָצֵל יָדוֹ בַּצַּלַּחַת נִלְאָה לַהֲשִׁיבָהּ אֶל פִּיו. חָכָם עָצֵל בְּעֵינָיו מִשִּׁבְעָה מְשִׁיבֵי טָעַם".

פַּעַם יָשִׂימוּ לִשְׂחוֹק אֶת הַכְּסִיל, הוּא הָאִישׁ אֲשֶׁר יְמָאֵן לִלְמוֹד תּוֹרָה וָדַעַת. כִּמְעַט רֹב דִּבְרֵי הַסֵּפֶר יָסֹבּוּ עַל תְּכוּנַת הַכְּסִיל וְכֻלָּם שְׁנוּנִים וְעוֹקְצִים. כֵּן עוֹבְרִים תַּחַת שֵׁבֶט מוּסָרָם גַּם אַנְשֵׁי חֵמָה, גַּם דֹּבְרֵי כָזָב, הוֹלְכֵי רָכִיל וּמַהַרְחֲרֵי רִיב, אוֹהֲבֵי בֶצַע, וְעוֹשֵׂי עָוֶל וּרְמִיָּה. דֶּרֶךְ סִגְנוֹן הַמְּשָׁלִים הָאֵלֶּה הוּא עַל פִּי רֹב כָּכָה: כָּל פָּסוּק נֶחְלָק לִשְׁנֵי חֲלָקִים. בַּחֵלֶק הָרִאשׁוֹן יָבוֹא דָבָר וּבַשֵּׁנִי — הֶפְכּוֹ. לְמָשָׁל:

„כִּשְׂחוֹק לִכְסִיל עֲשׂוֹת זִמָּה, וְחָכְמָה לְאִישׁ תְּבוּנָה. תֻּמַּת יְשָׁרִים תַּנְחֵם, וְסֶלֶף בֹּגְדִים יְשָׁדֵּם. נֹצֵר פִּיו שֹׁמֵר נַפְשׁוֹ, פֹּשֵׂק שְׂפָתָיו מְחִתָּה לוֹ.

לו. סֵפֶר תְּהִלִּים. סֵפֶר תְּהִלִּים נִקְרָא עַל שֵׁם דָּוִד מֶלֶךְ יִשְׂרָאֵל. אוּלָם לֹא כָּל הַמִּזְמוֹרִים אֲשֶׁר בּוֹ, וְאַף לֹא רֻבָּם, יָצְאוּ מִפִּי הַמְשׁוֹרֵר נוֹשֵׂא כֶתֶר מַלְכוּת הַזֶּה. רֹב מִזְמוֹרֵי תְהִלִּים נִכְתְּבוּ בִּזְמַן הַבַּיִת הַשֵּׁנִי. רַבִּים מֵהֶם חֻבְּרוּ אַחֲרֵי נִצְחוֹנוֹת הַחַשְׁמֹנָאִים. עֲבוֹדַת הָאֱלֹהִים בַּמִּקְדָּשׁ הַשֵּׁנִי עָלְתָה לְמַעְלָה עֶלְיוֹנָה, וּמַקְהֵלוֹת הַלְוִיִּם יוֹדְעֵי שִׁיר וָזֶמֶר, הַפֹּרְטִים עַל פִּי נֵבֶל וְעֻגָב, שָׁרוּ שִׁירָה וְהַלֵּל לַיְיָ בְּרֹב פְּאֵר וְהָדָר; עַל כֵּן נִמְצְאוּ אָז מְשׁוֹרְרִים אֲשֶׁר לְכָל מִקְרֶה טוֹב אוֹ רָע שֶׁקָּרָה אֶת עַמָּם חִבְּרוּ מִזְמוֹרִים שׁוֹנִים, שֶׁהוּשָׁרוּ בַּמִּקְדָּשׁ בְּלִוְיַת כְּלֵי זֶמֶר רַבִּים. אוּלָם אֵין סָפֵק כִּי מִזְמוֹרִים וּתְפִלּוֹת רַבִּים בַּתְּהִלִּים עַתִּיקִים מְאֹד, וְנִמְסְרוּ מִזְּמַן דָּוִד הַמֶּלֶךְ, — אֲשֶׁר כְּרֹב גְּבוּרָתוֹ בַּמִּלְחָמָה, כֵּן גָּדַל כִּשְׁרוֹנוֹ בַּשִּׁירָה, — לִבְנֵי

הַדּוֹרוֹת הַבָּאִים. צָרִיךְ לְשַׁעֵר כִּי אַנְשֵׁי חִזְקִיָּהוּ אָסְפוּ אֶת שִׁירֵי דָוִד וּבְנֵי דוֹרוֹ, כִּי בִּימֵי חִזְקִיָּהוּ פָּרְחָה הַשִּׁירָה הָאֱלֹהִית, כַּאֲשֶׁר תּוֹכִיחַ תְּפִלַּת חִזְקִיָּהוּ בְּחָלְיוֹ הַקְּרוֹבָה בְּסִגְנוֹנָהּ לְמִזְמוֹרֵי הַתְּהִלִּים. הַשִּׁירָה הַקְּדוֹשָׁה הַזֹּאת תִּצְטַיֵּן בְּרֶגֶשׁ עָמֹק מְאֹד, רֶגֶשׁ הַנּוֹבֵעַ מִמְּקוֹר לֵב טָהוֹר וְקָדוֹשׁ, רֶגֶשׁ אֲשֶׁר יְזַעְזַע אֶת כָּל מֵיתְרֵי נֶפֶשׁ הָאָדָם, וִיטַהֵר אֶת מַחְשְׁבוֹתָיו מִכָּל הַהֶלְאָה, אֲשֶׁר יַעֲלוּ עֲלֵיהֶן הַחַיִּים. הָאִישׁ אֲשֶׁר יִקְרָא אֶת הַמִּזְמוֹרִים הָאֵלֶּה בְּשִׂים לֵב יִצָּרֵף וְיִזַּקֵּק מִכָּל רַעְיוֹן פִּגּוּל, וְנַפְשׁוֹ תִּטְהַר וְתִזַּךְ כְּמוֹ נִטְבְּלָה בְּמֵי עֵדֶן גַּן יְיָ. הַמּוּסָר הָרָם הַצָּפוּן בַּסֵּפֶר הַקָּדוֹשׁ הַזֶּה מוֹכִיחַ עַל עֹצֶם כֹּחַ הַיַּהֲדוּת, שֶׁנָּתַן לָהּ הַיְכֹלֶת לְנַצֵּחַ אֶת כָּל אוֹיְבֶיהָ וְרוֹדְפֶיהָ מֵאָז מֵעוֹלָם וְעַד עָתָּה. בּוֹ יִרְאֶה כָּל אִישׁ מָה יְיָ דוֹרֵשׁ מֵעִמּוֹ וּבַמֶּה יְזַכֶּה אָדָם אָרְחוֹ:

„הוֹלֵךְ תָּמִים וּפוֹעֵל צֶדֶק וְדֹבֵר אֱמֶת בִּלְבָבוֹ. לֹא רָגַל עַל לְשֹׁנוֹ, לֹא עָשָׂה לְרֵעֵהוּ רָעָה וְחֶרְפָּה לֹא נָשָׂא עַל קְרֹבוֹ. נִבְזֶה בְּעֵינָיו נִמְאָס וְאֶת יִרְאֵי יְיָ יְכַבֵּד ... כַּסְפּוֹ לֹא נָתַן בְּנֶשֶׁךְ וְשֹׁחַד עַל נָקִי לֹא לָקָח. עֹשֵׂה אֵלֶּה לֹא יִמּוֹט לְעוֹלָם".

בּוֹ יְזַכֶּה לָדַעַת אֶת גְּדוּלַּת יְיָ אֲשֶׁר הוֹד וְהָדָר יִלְבָּשׁ:

„עֹטֶה אוֹר כַּשַּׂלְמָה, נוֹטֶה שָׁמַיִם כַּיְרִיעָה, הַמְקָרֶה בַמַּיִם עֲלִיּוֹתָיו, הַשָּׂם עָבִים רְכוּבוֹ, הַמְהַלֵּךְ עַל כַּנְפֵי רוּחַ. עֹשֶׂה מַלְאָכָיו רוּחוֹת, מְשָׁרְתָיו אֵשׁ לֹהֵט, יָסַד אֶרֶץ עַל מְכוֹנֶיהָ בַּל תִּמּוֹט עוֹלָם וָעֶד ... הַמְשַׁלֵּחַ מַעְיָנִים בַּנְּחָלִים, בֵּין הָרִים יְהַלֵּכוּן, יַשְׁקוּ כָּל חַיְתוֹ שָׂדָי, יִשְׁבְּרוּ פְרָאִים צְמָאָם, עֲלֵיהֶם עוֹף הַשָּׁמַיִם יִשְׁכּוֹן מִבֵּין עֳפָאיִם יִתְּנוּ קוֹל, מַשְׁקֶה הָרִים מֵעֲלִיּוֹתָיו ... מַצְמִיחַ חָצִיר לַבְּהֵמָה וְעֵשֶׂב לַעֲבֹדַת הָאָדָם ... יִשְׂבְּעוּ עֲצֵי יְיָ אַרְזֵי לְבָנוֹן אֲשֶׁר נָטָע, אֲשֶׁר שָׁם צִפֳּרִים יְקַנֵּנוּ, חֲסִידָה בְּרוֹשִׁים בֵּיתָהּ, הָרִים הַגְּבֹהִים לַיְּעֵלִים. סְלָעִים מַחְסֶה לַשְׁפַנִּים, עָשָׂה יָרֵחַ לְמוֹעֲדִים שֶׁמֶשׁ יָדַע מְבוֹאוֹ, תָּשֶׁת חֹשֶׁךְ וִיהִי לָיְלָה בּוֹ תִרְמֹשׂ כָּל חַיְתוֹ יָעַר, הַכְּפִירִים שֹׁאֲגִים לַטָּרֶף וּלְבַקֵּשׁ מֵאֵל אָכְלָם, תִּזְרַח הַשֶּׁמֶשׁ יֵאָסֵפוּן וְאֶל מְעוֹנֹתָם

יִרְבָּצוּן ... מָה רַבּוּ מַעֲשֶׂיךָ יְיָ, כֻּלָּם בְּחָכְמָה עָשִׂיתָ. מָלְאָה הָאָרֶץ קִנְיָנֶךָ״!

לֵב מִי לֹא יִתְרַגֵּשׁ בְּשָׁמְעוֹ קוֹל הַבּוֹכִים עַל שִׁמְמַת צִיּוֹן לֵאמֹר:

„עַל נַהֲרוֹת בָּבֶל שָׁם יָשַׁבְנוּ גַּם בָּכִינוּ בְּזָכְרֵנוּ אֶת צִיּוֹן. עַל עֲרָבִים בְּתוֹכָהּ תָּלִינוּ כִּנּוֹרוֹתֵינוּ, כִּי שָׁם שְׁאֵלוּנוּ שׁוֹבֵינוּ דִּבְרֵי שִׁיר וְתוֹלָלֵינוּ – שִׂמְחָה: „שִׁירוּ לָנוּ מִשִּׁיר צִיּוֹן!״ = אֵיךְ נָשִׁיר אֶת שִׁיר יְיָ עַל אַדְמַת נֵכָר? אִם אֶשְׁכָּחֵךְ יְרוּשָׁלָיִם תִּשְׁכַּח יְמִינִי, תִּדְבַּק לְשׁוֹנִי לְחִכִּי אִם לֹא אֶזְכְּרֵכִי, אִם לֹא אַעֲלֶה אֶת יְרוּשָׁלַיִם עַל רֹאשׁ שִׂמְחָתִי!״

וְלֵב מִי לֹא יִמָּלֵא נַחַת בְּשׁוּמוֹ מַבָּטָיו אֶל הַצִּיּוּר הַנֶּהְדָּר אֲשֶׁר יְצַיֵּר הַמְשׁוֹרֵר:

„בְּשׁוּב יְיָ אֶת שִׁיבַת צִיּוֹן הָיִינוּ כְּחֹלְמִים, אָז יִמָּלֵא שְׂחֹק פִּינוּ וּלְשׁוֹנֵנוּ רִנָּה; אָז יֹאמְרוּ בַגּוֹיִם: „הִגְדִּיל יְיָ לַעֲשׂוֹת עִם אֵלֶּה״. הִגְדִּיל יְיָ לַעֲשׂוֹת עִמָּנוּ הָיִינוּ שְׂמֵחִים. שׁוּבָה יְיָ אֶת שְׁבִיתֵנוּ כַּאֲפִיקִים בַּנֶּגֶב, הַזֹּרְעִים בְּדִמְעָה, בְּרִנָּה יִקְצֹרוּ. הָלוֹךְ יֵלֵךְ וּבָכֹה נֹשֵׂא מֶשֶׁךְ הַזָּרַע, בֹּא יָבֹא בְרִנָּה נֹשֵׂא אֲלֻמֹּתָיו״.

כָּכָה מָלֵא הוּא הַסֵּפֶר הַזֶּה רַעְיוֹנוֹת לְאֻמִּיִּים, תְּהִלַּת

„תּוֹרַת יְיָ תְּמִימָה מְשִׁיבַת נָפֶשׁ, עֵדוּת יְיָ נֶאֱמָנָה מַחְכִּימַת פֶּתִי, פִּקּוּדֵי יְיָ יְשָׁרִים מְשַׂמְּחֵי לֵב ... מִשְׁפְּטֵי יְיָ אֱמֶת צָדְקוּ יַחְדָּו, הַנֶּחֱמָדִים מִזָּהָב וּמִפַּז רָב וּמְתוּקִים מִדְּבַשׁ וְנֹפֶת צוּפִים״.

וּמוּסָר נָעִים הַמַּנְחֶה אֶת הָאָדָם בְּמַעְגְּלֵי צֶדֶק וָיֹשֶׁר. הַסֵּפֶר הַזֶּה הָיָה לִמְקוֹר נֶחָמָה לְכָל נִשְׁבְּרֵי לֵב, בִּדְבָרָיו יִשְׁפְּכוּ שִׂיחָם וְיִרְוַח לָהֶם.—

לז. מְגִלַּת שִׁיר הַשִּׁירִים. אַחַת מֵחָמֵשׁ הַמְּגִלּוֹת אֲשֶׁר בַּכְּתוּבִים הִיא מְגִלַּת שִׁיר הַשִּׁירִים. הִיא נִכְתְּבָה בִּזְמַן הַבַּיִת הָרִאשׁוֹן בִּימֵי מֶמְשֶׁלֶת רְחַבְעָם וַאֲבִיָּם בְּנוֹ מַלְכֵי יְהוּדָה, בְּעֵת הֱיוֹת הָעִיר תִּרְצָה קִרְיַת מֶלֶךְ בְּיִשְׂרָאֵל. תֹּכֶן הַמְּגִלָּה הַזֹּאת הוּא אַהֲבַת רוֹעָה לְרוֹעֶה. עַל דֶּרֶךְ בְּנֵי הַנְּעוּרִים הָאֵלֶּה עָמְדוּ מִכְשׁוֹלִים רַבִּים, אַךְ אַהֲבָתָם הָעַזָּה גָּבְרָה עֲלֵיהֶם. חַכְמֵי הַתַּלְמוּד אָמְרוּ,

כִּי אִם כָּל סִפְרֵי הַתַּנַ"ךְ קֹדֶשׁ הֵם, שִׁיר הַשִּׁירִים הוּא קֹדֶשׁ קָדָשִׁים, וְאָמְנָם שִׁירָה קְדוֹשָׁה וּטְהוֹרָה מִכָּל שֶׁמֶץ פִּגּוּל, תְּמִימָה וְטִבְעִית כָּמֹהָ לֹא נִשְׁמְעָה מֵעוֹלָם בְּכָל סִפְרוּת. וּשְׂפָתָהּ מַה יָּפָה וּמַה נְּעִימָה! וּתְמוּנוֹתֶיהָ מָה חַיּוֹת וּמַה בְּהִירוֹת! הִנֵּה הָרוֹעֶה יָשִׁיר לַאֲהוּבָתוֹ:

„הִנָּךְ יָפָה, רַעְיָתִי, הִנָּךְ יָפָה! עֵינַיִךְ יוֹנִים מִבַּעַד לְצַמָּתֵךְ, שַׂעְרֵךְ כְּעֵדֶר הָעִזִּים שֶׁגָּלְשׁוּ מֵהַר גִּלְעָד, שִׁנַּיִךְ כְּעֵדֶר הַקְּצוּבוֹת שֶׁעָלוּ מִן הָרַחְצָה, שֶׁכֻּלָּם מַתְאִימוֹת וְשַׁכֻּלָה אֵין בָּהֶם; כְּחוּט הַשָּׁנִי שִׂפְתוֹתַיִךְ וּמִדְבָּרֵךְ נָאוֶה, כְּפֶלַח הָרִמּוֹן רַקָּתֵךְ מִבַּעַד לְצַמָּתֵךְ... מַה יָּפוּ דֹדַיִךְ, אֲחוֹתִי כַלָּה, מַה טֹּבוּ דֹדַיִךְ מִיַּיִן, וְרֵיחַ שְׁמָנַיִךְ— מִכָּל בְּשָׂמִים! נֹפֶת תִּטֹּפְנָה שִׂפְתוֹתַיִךְ, כַּלָּה, דְּבַשׁ וְחָלָב תַּחַת לְשׁוֹנֵךְ וְרֵיחַ שַׂלְמֹתַיִךְ כְּרֵיחַ לְבָנוֹן... שְׁלָחַיִךְ—פַּרְדֵּס רִמּוֹנִים עִם פְּרִי מְגָדִים, כְּפָרִים עִם נְרָדִים".

וְהִיא תָּשִׁיב אֲמָרִים לוֹ בְשִׁיר:

„דּוֹדִי צַח וְאָדוֹם דָּגוּל מֵרְבָבָה, רֹאשׁוֹ כֶּתֶם פָּז, קְוֻצּוֹתָיו תַּלְתַּלִּים שְׁחֹרוֹת כָּעוֹרֵב; עֵינָיו כְּיוֹנִים עַל אֲפִיקֵי מָיִם, רֹחֲצוֹת בֶּחָלָב, יוֹשְׁבוֹת עַל מִלֵּאת; לְחָיָו כַּעֲרוּגַת הַבֹּשֶׂם, מִגְדְּלוֹת מֶרְקָחִים; שִׂפְתוֹתָיו שׁוֹשַׁנִּים נֹטְפוֹת מוֹר עֹבֵר; יָדָיו גְּלִילֵי זָהָב מְמֻלָּאִים בַּתַּרְשִׁישׁ; מֵעָיו עֶשֶׁת שֵׁן מְעֻלֶּפֶת סַפִּירִים; שׁוֹקָיו עַמּוּדֵי שֵׁשׁ מְיֻסָּדִים עַל אַדְנֵי פָז; מַרְאֵהוּ כַּלְּבָנוֹן, בָּחוּר כָּאֲרָזִים; חִכּוֹ מַמְתַקִּים וְכֻלּוֹ מַחֲמַדִּים. זֶה דוֹדִי וְזֶה רֵעִי, בְּנוֹת יְרוּשָׁלָיִם!"

כַּאֲשֶׁר תִּשְׁאַלְנָה אוֹתָהּ בְּנוֹת יְרוּשָׁלָיִם:

„אָנָה, הָלַךְ דּוֹדֵךְ, הַיָּפָה בַּנָּשִׁים? אָנָה פָּנָה דוֹדֵךְ וּנְבַקְשֶׁנּוּ עִמָּךְ",

תַּעֲנֶה הָרוֹעָה אוֹתָן:

„דּוֹדִי יָרַד לְגַנּוֹ, לַעֲרוּגוֹת הַבֹּשֶׂם, לִרְעוֹת בַּגַּנִּים וְלִלְקֹט שׁוֹשַׁנִּים, אֲנִי לְדוֹדִי וְדוֹדִי לִי, הָרוֹעֶה בַּשּׁוֹשַׁנִּים!"

בִּדְבָרֶיהָ הָאַחֲרוֹנִים נִשְׁמַע כְּקוֹל פַּחַד פֶּן תִּגְזֹלְנָה הַבָּנוֹת אֶת אַהֲבַת דּוֹדָהּ מִמֶּנָּה וְהִיא פוֹנָה בְּבַקָּשָׁתָהּ אֶל אֲהוּבָהּ:

„שִׂימֵנִי כַחוֹתָם עַל לִבֶּךָ. כַּחוֹתָם עַל זְרוֹעֶךָ, כִּי עַזָּה כַמָּוֶת אַהֲבָה, קָשָׁה כִשְׁאוֹל קִנְאָה, רְשָׁפֶיהָ רִשְׁפֵּי אֵשׁ, שַׁלְהֶבֶת יָהּ. מַיִם רַבִּים לֹא יוּכְלוּ לְכַבּוֹת אֶת הָאַהֲבָה, וּנְהָרוֹת לֹא יִשְׁטְפוּהָ".

לח. מְגִלַּת רוּת. מְגִלַּת רוּת, אַחַת מֵחָמֵשׁ הַמְּגִלּוֹת, נִכְתְּבָה בִּזְמַן קָדוּם, אוּלַי לִפְנֵי חִזְקִיָּהוּ הַמֶּלֶךְ. שְׂפָתָהּ דּוֹמָה הַרְבֵּה לִשְׂפַת סֵפֶר „שׁוֹפְטִים", קַלָּה וּפְשׁוּטָה. מַטְּרָתָהּ לְהַרְאוֹת מְכוֹר תּוֹלְדוֹת דָּוִד הַמֶּלֶךְ וְיַחְשׂוֹ. תֹּכֶן הַסִּפּוּר — אַהֲבַת רוּת הַמּוֹאֲבִיָּה אֶל נָעֳמִי חֲמוֹתָהּ וֶאֱמוּנָתָהּ לָהּ גַּם אַחֲרֵי מוֹת מַחְלוֹן בַּעְלָהּ, עָזְבָהּ אֶת עַמָּהּ וְדָבְקָהּ בְּעַם יִשְׂרָאֵל וְסָבְלָהּ מַחְסֹר וָעֹנִי, עַד אֲשֶׁר גָּאַל אוֹתָהּ בֹּעַז מֵאַלְמְנוּתָהּ. כָּל אֵלֶּה כְּתוּבִים בְּרוּחַ טָהוֹר וְטִבְעִי וּבְתֹם לֵב.

לט. מְגִלַּת אֵיכָה. מְגִלַּת „אֵיכָה" הִיא הַקִּינָה הַנִּפְלָאָה אֲשֶׁר כָּתַב הַמְקוֹנֵן הַגָּדוֹל יִרְמְיָהוּ הַנָּבִיא, עַל חֻרְבַּן אַרְצוֹ וְגָלוּת עַמּוֹ. בָּהּ נִרְאֶה עֹז שְׂפַת עֵבֶר הַצַּחָה וְרֹם נִיבֶיהָ וּמִבְטָאֶיהָ הַיָּפִים. הַמְּגִלָּה הַזֹּאת נִקְרָאָה בְּשֵׁם „אֵיכָה" עַל שֵׁם הַמִּלָּה הַכְּתוּבָה בְּרֵאשִׁיתָהּ. פְּסוּקֶיהָ כְּתוּבִים עַל פִּי סֵדֶר הָאָלֶף-בֵּית. הַקִּינָה הַזֹּאת מְלֵאָה כָּל כַּךְ תּוּגָה עֲמֻקָּה וְשִׁבְרוֹן לֵב מַכְאִיב, תְּמוּנָה כָּל כַּךְ נוֹרָאָה מֵהֶרֶס הָאֻמָּה וְחֻרְבַּן הָאָרֶץ, עַד כִּי דִמְעוֹת הַקּוֹרֵא תּוֹלְנָה מֵאֲלֵיהֶן.

מ. סֵפֶר אִיּוֹב. עֲרָפֶל פָּרוּשׂ עַל זְמַן כְּתִיבַת סֵפֶר „אִיּוֹב" וְעַל תּוֹלְדוֹת הָאִישׁ הַזֶּה. אֶחָד מֵחַכְמֵי הַתַּלְמוּד אָמַר, וּבְצֶדֶק, כִּי „אִיּוֹב לֹא הָיָה וְלֹא נִבְרָא, כִּי אִם מָשָׁל הָיָה". כְּנִרְאֶה הָיְתָה אַגָּדָה יְשָׁנָה בְּקֶרֶב הָעָם עַל דְּבַר אִישׁ צַדִּיק אֶחָד בְּאֶרֶץ עוּץ, הִיא אֱדוֹם, אֲשֶׁר נִסָּהוּ יְיָ, בַּהֲבִיאוֹ עָלָיו צָרוֹת רַבּוֹת עַל לֹא עָוֶל עָשָׂה. הָאַגָּדָה הַזֹּאת הָיְתָה יְדוּעָה כְּבָר בִּזְמַן יְחֶזְקֵאל הַנָּבִיא. אֶחָד מֵהַנְּבִיאִים הָאַחֲרוֹנִים אֲשֶׁר יָשַׁב בַּגּוֹלָה בְּבָבֶל כָּתַב סִפּוּר עַל יְסוֹד הָאַגָּדָה הַזֹּאת, לְמַעַן הוֹכִיחַ כִּי יֵשׁ צַדִּיק וְרַע לוֹ רָשָׁע וְטוֹב לוֹ, וּבָזֶה אָמַר לְנַחֵם אֶת אֲבֵלֵי צִיּוֹן, אֲשֶׁר רָאוּ שַׁלְוַת הַגּוֹיִם עוֹבְדֵי

הָאֱלִילִים וְעַמָּם נָפוֹץ אֶל כָּל עֵבֶר מִבְּלִי מְצוֹא מְנוּחָה לְכַף רַגְלוֹ. לְפִי דִבְרֵי הַכּוֹתֵב הַהֵל אִיּוֹב לְהִתְאוֹנֵן עַל מַר גּוֹרָלוֹ וְעַל הַמִּשְׁפָּט הַמְעֻקָּל שֶׁיָּצָא מֵאֵת מַנְהִיג הָעוֹלָם, בְּיַסְּרוֹ אוֹתוֹ חִנָּם וְהוּא לֹא חָטָא וְאָשֵׁם. רֵעֵי אִיּוֹב, שֶׁבָּאוּ לְנַחֲמוֹ מִיגוֹנוֹ, הִתְוַכְּחוּ אִתּוֹ וַיּוֹכִיחוּהוּ לָדַעַת, כִּי מֵיְיָ לֹא תֵצֵא הָרָעוֹת וַיִּתְאַמְּצוּ לִמְצוֹא סִבָּה שֶׁבִּגְלָלָהּ הִגִּיעוּ אֵלָיו צָרוֹתָיו בְּמִשְׁפָּט. אַךְ הוּא שָׂם לְאַל אֶת דִּבְרֵיהֶם. וְהִנֵּה בָּא אֱלִיהוּא בֶּן בַּרַכְאֵל, וַיַּרְא אֶת רֵעֵי אִיּוֹב אֶת מְשׁוּגָתָם אַךְ גַּם אֶת אִיּוֹב לֹא נִקָּה, וַיְגַל לוֹ סוֹד אֱלוֹהַּ, כִּי יֵשׁ אֲשֶׁר יְיַסֵּר הָאֱלֹהִים אֶת הַצַּדִּיק לִרְאוֹת הֲיוֹסִיף לַעֲמוֹד בְּצִדְקָתוֹ, וְאִם יֵצֵא הַצַּדִּיק גַּם מִנִּסָּיוֹן זֶה וְלֹא יָסוּר מִתֻּמָּתוֹ, אָז יֵיטִיב לוֹ יְיָ שִׁבְעָתַיִם עַל כָּל הָרָעָה אֲשֶׁר גְּמָלָהוּ. וְאִם נִפְלָא הַדָּבָר בְּעֵינֵי אִיּוֹב וְרֵעָיו הוֹכִיחָם לָדַעַת כִּי יֵשׁ עוֹד דְּבָרִים רַבִּים נִפְלָאִים וְנֶעֱלָמִים מִבִּינַת אֱנוֹשׁ בֶּן תְּמוּתָה. אַחֲרֵי אֱלִיהוּא יוֹפִיעַ יְיָ בִּכְבוֹדוֹ אֶל אִיּוֹב וִילַמְּדֵהוּ דַּעַת דְּרָכָיו הַנִּסְתָּרִים וּמַעֲשָׂיו הַגְּדוֹלִים, עַד אֲשֶׁר יִוָּכַח אִיּוֹב, כִּי נוֹאַל בַּהֲלִינוֹ עַל מַעֲשֵׂי אֱלֹהָיו. וְהָאֱלֹהִים הַטּוֹב הֵשִׁיב לוֹ אַחֲרֵי כֵן אֶת כָּל אָשְׁרוֹ, אֲשֶׁר הָיָה לוֹ לְפָנִים, פִּי שְׁנַיִם. — שְׂפַת הַסֵּפֶר, נִיבֶיהָ וְרוּחַ שִׁירָתָהּ נִשְׂגָּבִים וּמְלֵאִים יֹפִי, אַךְ קָשִׁים עַתָּה לְהָבִין, כִּי כְבָר נִשְׁכַּח מֵאִתָּנוּ דֶּרֶךְ הַמְּלִיצוֹת הַיְשָׁנוֹת הָאֵלֶּה. אוּלָם זֶה נִרְאֶה בָּרוּר כִּי הַשָּׂפָה הִיא טְהוֹרָה וַעֲשִׁירָה בְּמִלִּים, וּבָזֶה יִתְרוֹן סֵפֶר אִיּוֹב עַל יֶתֶר סִפְרֵי הַתַּנַ"ךְ.

מא. סִפְרֵי עֶזְרָא וּנְחֶמְיָה. יֶתֶר סִפְרֵי הַכְּתוּבִים נִכְתְּבוּ בְּלִי סָפֵק בִּזְמַן הַבַּיִת הַשֵּׁנִי. הָרִאשׁוֹנִים מֵהֶם הֵם סִפְרֵי עֶזְרָא וּנְחֶמְיָה. בָּרִאשׁוֹן יְסֻפַּר עַל דְּבַר עֲלוֹת עֶזְרָא עִם רַבִּים מִבְּנֵי הַגּוֹלָה אַרְצָה יְהוּדָה שֶׁשָּׁם כְּבָר עָמַד הַמִּקְדָּשׁ הַשֵּׁנִי עַל תִּלּוֹ בִּירוּשָׁלַיִם. עֶזְרָא מְסַפֵּר אֶת קוֹרוֹת בִּנְיַן הַבַּיִת הַזֶּה, מֵעֵת תֵּת כּוֹרֶשׁ מֶלֶךְ פָּרַס רִשְׁיוֹן לִבְנוֹתוֹ, אֶת דְּבַר הַשְׁבָּתַת הַבִּנְיָן בִּימֵי אַרְתַּחְשַׁסְתְּא הַמֶּלֶךְ עַל יְדֵי שִׂטְנַת הַשֹּׁמְרוֹנִים, וְשֶׁבִּימֵי דָרְיָוֶשׁ הַמֶּלֶךְ הַטּוֹב

הִשִּׂיגוּ הַיְּהוּדִים רִשְׁיוֹן מֵאִתּוֹ לְכַלּוֹת אֶת בִּנְיַן הַבָּיִת. כָּל הַקּוֹרוֹת הָאֵלֶּה כְּתוּבוֹת אֲרָמִית. יֶתֶר דִּבְרֵי הַסֵּפֶר כְּתוּבִים עִבְרִית אַךְ לֹא צַחָה, כִּי כְבָר שִׁנְּתָה הַשָּׂפָה אֶת טַעְמָהּ בְּמֶשֶׁךְ הַגָּלוּת וְהַנְּדוּדִים. בְּסֵפֶר „עֶזְרָא" נִמְצָאָה רְשִׁימַת הַמִּשְׁפָּחוֹת שֶׁעָלוּ עִם זְרֻבָּבֶל מֵאֶרֶץ שִׁנְעָר, גַּם סֵפֶר הִתְיַחֲשׂוּת הָעוֹלִים מִן הַגּוֹלָה עִם עֶזְרָא בִּימֵי אַרְתַּחְשַׁסְתָּא הַשֵּׁנִי. כֵּן יֶשְׁנָם בַּסֵּפֶר כִּתְבֵי הַשִּׂטְנָה שֶׁל הַשֹּׁמְרוֹנִים, כְּתַב הַפֶּחָה הַפַּרְסִי אֶל הַמֶּלֶךְ דָּרְיָוֶשׁ, מִכְתַּב וְזִכָּרוֹן לְמַלְכֵי פָּרַס עַל דְּבַר רִשְׁיוֹן כֹּרֶשׁ וּכְתָב הַדָּת שֶׁיָּצְאָה מֵאֵת דָּרְיָוֶשׁ לְטוֹבַת הַיְּהוּדִים. וְסֵפֶר „נְחֶמְיָה" בֶּן חֲכַלְיָה מֵכִיל בְּתוֹכוֹ אֶת כָּל פְּעֻלּוֹת נְחֶמְיָה הַפֶּחָה לְטוֹבַת אֶחָיו הַיְּהוּדִים וּבֵית אֱלֹהָיו וְחוֹמוֹת יְרוּשָׁלַיִם וְתוֹרַת מֹשֶׁה וּמִצְוֹתֶיהָ. הַסֵּפֶר הַזֶּה כָּתוּב כֻּלּוֹ עִבְרִית וּשְׂפָתוֹ דוֹמָה לִשְׂפַת „עֶזְרָא". אֵין בָּהּ עוֹד הַיֹּפִי וְהַנֹּעַם אֲשֶׁר הָיוּ לָהּ בִּימֵי קֶדֶם.—

כב. דִּבְרֵי הַיָּמִים א, ב. שְׁנֵי סִפְרֵי „דִּבְרֵי הַיָּמִים" (א, ב) כְּתוּבִים בִּזְמַן מָה אַחֲרֵי „עֶזְרָא וּנְחֶמְיָה". כַּנִּרְאֶה הָיָה כוֹתְבָם אִישׁ מִמִּשְׁפַּחַת זְרֻבָּבֶל, עַל כֵּן הִתְאַמֵּץ לְהָרִים כְּבוֹד בֵּית דָּוִד, בְּסִפְרוֹ תּוֹלְדוֹת מַלְכֵי יְהוּדָה וּבְהוֹסִיפוֹ מִקְרִים וּמַעֲשִׂים שֶׁהָיוּ בְּחַיֵּיהֶם, אֲשֶׁר לֹא נִזְכְּרוּ בְּסִפְרֵי הַמְּלָכִים, וְלִפְעָמִים יַפְרִיז עַל הַמִּדָּה. שְׂפָתוֹ הִיא שְׂפַת עֵבֶר צַחָה אַךְ לֹא יָפָה. כַּנִּרְאֶה הָיוּ לְנֶגֶד עֵינֵי הַכּוֹתֵב הַזֶּה סְפָרִים רַבִּים מִסִּפְרֵי הַנְּבִיאִים הָרִאשׁוֹנִים, שֶׁלֹּא נִשְׁאַר מֵהֶם עַתָּה בְּיָדֵינוּ אַף שָׂרִיד מִלְּבַד זֵכֶר שְׁמוֹתֵיהֶם אוֹ שְׁמוֹת כּוֹתְבֵיהֶם.—

כג. מְגִלַּת אֶסְתֵּר. בָּעֵת אֲשֶׁר הַהֵלּוּ הָרִאשׁוֹנִים מֵאַנְשֵׁי „כְּנֶסֶת הַגְּדוֹלָה" לְהוֹרוֹת עַמָּם תּוֹרָה וָדַעַת נִכְתְּבָה, אוֹ תֻּרְגְּמָה מִשְּׂפַת פָּרַס לִשְׂפַת עֵבֶר, מְגִלַּת „אֶסְתֵּר". בָּהּ יְסֻפַּר עַל דְּבַר הָמָן הַצּוֹרֵר לְיִשְׂרָאֵל, שֶׁבִּקֵּשׁ לְהַשְׁמִיד אֶת כָּל הַיְּהוּדִים אֲשֶׁר בְּמַלְכוּת אֲחַשְׁוֵרוֹשׁ מֶלֶךְ פָּרַס. בְּעֶזְרַת אֶסְתֵּר הַמַּלְכָּה וּמָרְדְּכַי קְרוֹבָהּ מִבְּנֵי שֵׁבֶט בִּנְיָמִין נִצְּלוּ בְּנֵי יִשְׂרָאֵל מִכִּלָּיוֹן. שְׂפַת הַמְּגִלָּה

הַזּאת יָפָה אִם כִּי לֹא צַחָה, גַּם לֹא נְקִיָּה מִשְׁפַּת יֶתֶר. אוֹת הוּא, כִּי כָבֵד הָיָה לַכּוֹתֵב לְהַבִּיעַ רַעְיוֹנוֹ בְּקִצְרָה וּבְמִלִּים מְעַטּוֹת, אַחֲרֵי כִּי שְׂפַת עֵבֶר לֹא הָיְתָה עוֹד מְדֻבֶּרֶת בְּפִיו וּבְפִי בְּנֵי דוֹרוֹ, כִּי הַיְּהוּדִים דִּבְּרוּ אָז בַּשָּׂפָה הָאֲרַמִּית. שֵׁם אֱלֹהִים לֹא נִזְכַּר אַף פַּעַם אַחַת בְּכָל הַמְּגִלָּה. בְּכָל זֹאת הִקְדִּישׁוּהָ בְּנֵי יִשְׂרָאֵל לְדוֹרוֹת עוֹלָם, כִּי רַב הָיָה עֵרֶךְ הַמִּקְרֶה הַמְסֻפָּר בָּהּ בְּעֵינֵיהֶם מְאֹד, וְהֵם מַאֲמִינִים כִּי נִכְתְּבָה בְּרוּחַ הַקֹּדֶשׁ כְּיֶתֶר סִפְרֵי הַתַּנַ"ךְ.

מד. מְגִלַּת קֹהֶלֶת. אַחֲרֵי צֵאת בְּנֵי יִשְׂרָאֵל מִתַּחַת עֹל מַלְכֵי פָרַס וְהַיְּוָנִים הֵחֵלּוּ לִמְשֹׁל בִּיהוּדָה, הִתְקָרְבוּ הַיְּהוּדִים אֶל הָעָם הַזֶּה וְאֶל דֵּעוֹתָיו וְהַשְׁקָפוֹתָיו עַל הַחַיִּים. אָז קָם חָכָם יְהוּדִי אֶחָד, שֶׁיָּדַע חָכְמַת יָוָן, וַיִּכְתֹּב אֶת סֵפֶר „קֹהֶלֶת", הַמָּלֵא דֵּעוֹת פִילוֹסוֹפִיּוֹת שׁוֹנוֹת. לְמַעַן הָרֵם אֶת עֵרֶךְ הַסֵּפֶר בְּעֵינֵי הָעָם מוֹדִיעַ הַכּוֹתֵב כִּי כָל דְּבָרָיו הֵם דִּבְרֵי קֹהֶלֶת בֶּן דָּוִד מֶלֶךְ בִּירוּשָׁלָיִם. וְהָאַגָּדָה מוֹסֶפֶת כִּי קֹהֶלֶת הוּא שְׁלֹמֹה הַמֶּלֶךְ הֶחָכָם. אַךְ שְׂפַת הַסֵּפֶר הַקָּשָׁה מְאֹד, סִגְנוֹנוֹ הַקָּרוֹב לְסִגְנוֹן שְׂפַת אֲרָם וְהַמִּלִּים הַזָּרוֹת הַבָּאוֹת בּוֹ יָעִידוּ, כִּי זְמַן כְּתִיבַת הַסֵּפֶר מְאֻחָר גַּם מִזְּמַן כְּתִיבַת סִפְרֵי „דִּבְרֵי הַיָּמִים". מַטְּרַת הַסֵּפֶר הָיְתָה לְהוֹכִיחַ, כִּי הֶבֶל הִיא חָכְמַת אֱנוֹשׁ וְכָל חֲקִירוֹתָיו לָדַעַת מַה־טּוֹב וּמָה רָע לְפָנָיו. סוֹף כָּל הַחֲקִירוֹת — יִרְאַת יְיָ. מִסִּבַּת הַמַּטָּרָה הַזֹּאת הֻקְדַּשׁ הַסֵּפֶר בְּעֵינֵי חַכְמֵי יִשְׂרָאֵל, אַף כִּי דְּבָרִים רַבִּים בּוֹ לֹא הָיוּ לְרָצוֹן לָהֶם.

מה. סֵפֶר דָּנִיֵּאל. הָאַחֲרוֹן בִּזְמַן מִכָּל סִפְרֵי כִּתְבֵי הַקֹּדֶשׁ הוּא סֵפֶר „דָּנִיֵּאל". זְמַן כְּתִיבָתוֹ הוּא בִּימֵי הַחַשְׁמֹנָאִים. לְמַרְאֵה כָּל הַתְּלָאוֹת שֶׁעָבְרוּ אָז עַל יִשְׂרָאֵל הִתְעוֹרֵר לֵב הַסּוֹפֵר לָשִׂים בְּפִי דָּנִיֵּאל אֶת דִּבְרֵי הַחֶזְיוֹנוֹת, אֲשֶׁר חָזָה בְּרוּחַ קָדְשׁוֹ. דָּנִיֵּאל הַצַּדִּיק נִזְכַּר עוֹד בְּפִי יְחֶזְקֵאל הַנָּבִיא, וּכְנִרְאֶה הָיָה דָּנִיֵּאל אֶחָד מֵהַיְּהוּדִים הַנִּכְבָּדִים בְּעֵינֵי מַלְכֵי בָבֶל וּמֵרַבֵּי הַמְּלוּכָה, גַּם קָרָהוּ

הַמְּקָרֶה לִבְלִי שְׁמוֹעַ לְקוֹל הַמֶּלֶךְ לְהִשְׁתַּחֲוֹת לָאֱלִילוֹ. אַךְ הַחֶזְיוֹנוֹת הַחֲתוּמִים וְהַסְּתוּמִים הֵם פְּרִי דִמְיוֹן כּוֹתֵב הַסֵּפֶר. פְּרָקִים אֲחָדִים מִמֶּנּוּ כְּתוּבִים בִּלְשׁוֹן אֲרָמִית צַחָה וְיִתְרָם — בִּשְׂפַת עֵבֶר. הַשָּׂפָה הָעִבְרִיָּה שֶׁבּוֹ קָשָׁה מְאֹד לְהָבִין גַּם מִסִּבַּת הַתֹּכֶן הַמְעֻלָּף בְּסוֹדוֹת גַּם מִסִּבַּת הַסִּגְנוֹן הַיָּבֵשׁ וְהַמְקֻלְקָל. אוּלָם רַעְיוֹן הַסּוֹפֵר נִשְׁקָף בָּרוּר לְעֵינֵי כֹל: הוּא יְנַבֵּא כִּי עוֹד יָקוּם מוֹשִׁיעַ לְיִשְׂרָאֵל אֲשֶׁר יִגְאָלֵהוּ מִתַּחַת עֹל עַמִּים זָרִים. הַסּוֹפֵר נוֹכַח כִּי מִכָּל הַמְּלָכִים וְהַמּוֹשִׁיעִים שֶׁקָּמוּ מֵאָז לְיִשְׂרָאֵל לֹא נִמְצָא אַף אֶחָד שֶׁהֵבִיא אֹשֶׁר שָׁלֵם לְעַמּוֹ. גַּם טוֹבֵי הַחַשְׁמֹנָאִים לֹא יָכְלוּ לְהַמְצִיא לְיִשְׂרָאֵל אֶת הָאֹשֶׁר הַהוּא. לָכֵן, אָמַר הַסּוֹפֵר, כִּי עוֹד יָקוּם אִישׁ אֶחָד מִזֶּרַע דָּוִד אֲשֶׁר יִמְשָׁחֵהוּ יְיָ לְנָגִיד עַל עַמּוֹ, וְהוּא יוֹשִׁיעַ אֶת יִשְׂרָאֵל תְּשׁוּעַת עוֹלָמִים. הָרַעְיוֹן הַזֶּה, הָרַעְיוֹן הַמְּשִׁיחִי, הָיָה לְיִשְׂרָאֵל בְּמֶשֶׁךְ אַלְפַּיִם שָׁנָה גַּם לְתַנְחוּמִים וּלְמַרְפֵּא לֵב וְגַם לִמְקוֹר רָעוֹת רַבּוֹת, כִּי אַנְשֵׁי מִרְמָה רַבִּים קָמוּ מֵאָז בְּיִשְׂרָאֵל שֶׁהִתְפָּאֲרוּ כִּי הֵם הָיוּ הַמְּשִׁיחִים הַמְקֻוִּים, וְדַם יִשְׂרָאֵל נִשְׁפַּךְ עַל יְדֵי זֶה כְּנַחֲלֵי מַיִם לָרֹב.

ה. שְׂרִידֵי קַדְמוֹנִיּוֹת.

זו. שְׂרִידֵי כְתָבִים. כְּבָר רָאִינוּ מָה רַב מִסְפַּר הַסְּפָרִים שֶׁאָבְדוּ לָנוּ, אֲשֶׁר זִכְרָם נִשְׁאַר בְּכִתְבֵי קָדְשֵׁנוּ. אַךְ מִי יוֹדֵעַ מִסְפַּר סִפְרֵי סִפְרוּתֵנוּ הָעַתִּיקָה, שֶׁגַּם שְׁמוֹתֵיהֶם נִמְחוּ מִקִּרְבֵּנוּ. בַּשָּׁנִים הָאַחֲרוֹנוֹת הֵחֵלּוּ חֲכָמִים וְחוֹקְרִים שׁוֹנִים, רֻבָּם לֹא מִבְּנֵי יִשְׂרָאֵל, לַחְפֹּר בְּאֶרֶץ יִשְׂרָאֵל, בְּסוּרִיָּה, בְּבָבֶל, בְּאַשּׁוּר וּבְמִצְרַיִם לְהוֹצִיא מֵעֹמֶק הָאֲדָמָה שְׂרִידִים שׁוֹנִים: לוּחוֹת אֶבֶן כְּתוּבִים, כֵּלִים, מַצֵּבוֹת, גַּם גִּלּוּ עָרִים וּכְפָרִים אֲשֶׁר כִּסְּתָה אוֹתָם הָאֲדָמָה זֶה אַלְפֵי שָׁנִים. אוּלָם מִסִּפְרוּתֵנוּ הָעַתִּיקָה לֹא מָצְאוּ

עֲרֶנָּה דָּבָר נִכְבָּד. זֶה שָׁנִים אֲחָדוֹת חָפְרוּ אֶת הָאֲדָמָה בְּמִצְרַיִם, וַיִּמְצְאוּ כְּתָבִים עַתִּיקִים בַּשָּׂפָה הָאֲרָמִית. הַכְּתָבִים נִכְתְּבוּ קָרוֹב לִזְמַן עֶזְרָא וּנְחֶמְיָה וּפְעֻלּוֹתֵיהֶם בִּיהוּדָה, בִּימֵי הַמֶּלֶךְ אֲחַשְׁוֵרוֹשׁ בֶּן דָּרְיָוֶשׁ הָרִאשׁוֹן, שֶׁנָּתַן רִשְׁיוֹן לִזְרֻבָּבֶל לְכַלּוֹת בִּנְיַן הַמִּקְדָּשׁ בִּירוּשָׁלַיִם, וּבִימֵי אַרְתַּחְשַׁסְתְּא בֶּן אֲחַשְׁוֵרוֹשׁ וּבִימֵי דָּרְיָוֶשׁ הַשֵּׁנִי בֶּן אַרְתַּחְשַׁסְתְּא. תֹּכֶן רֹב הַכְּתָבִים הַנִּמְצָאִים הוּא — שְׁטָרוֹת שׁוֹנִים, שֶׁנָּתְנוּ אָז יְהוּדֵי מִצְרַיִם אִישׁ לְרֵעֵהוּ לְאוֹת כִּי מָכְרוּ אוֹ נָתְנוּ בְּמַתָּנָה אִישׁ לְאָחִיו אֶת אֲחֻזּוֹתֵיהֶם שֶׁבְּמִצְרָיִם. מֵהַכְּתָבִים הָאֵלֶּה נִרְאֶה, כִּי הַיְּהוּדִים, שֶׁעָזְבוּ אֶת אֶרֶץ יְהוּדָה בִּימֵי יִרְמְיָהוּ הַנָּבִיא, נֹאחֲזוּ בְּמִצְרַיִם, וַיִּפְרוּ וַיִּרְבּוּ בָהּ, וַיִּקְנוּ בָתִּים וְשָׂדוֹת, וַיִּהְיוּ בְשָׁלוֹם עִם בְּנֵי עַם הָאָרֶץ. אוּלָם זוּלַת הַשְּׁטָרוֹת נִמְצָא עוֹד כְּתָב, שֶׁעֶרְכּוֹ רַב מְאֹד. בּוֹ נִגְלָה דָּבָר חָדָשׁ בְּקוֹרוֹת עַמֵּנוּ, שֶׁלֹּא פִּלַּלְנוּ מֵעוֹדֵנוּ רְאוֹתוֹ. וְזֶה תָּכְנוֹ: בְּיוֹם עֶשְׂרִים לְיֶרַח מַרְחֶשְׁוָן בִּשְׁנַת שְׁבַע עֶשְׂרֵה לְמַלְכוּת דָּרְיָוֶשׁ הַשֵּׁנִי מֶלֶךְ פָּרַס כָּתְבוּ הַכֹּהֲנִים הַיְּהוּדִים אֲשֶׁר בְּעִיר יֵב בְּמִצְרַיִם, יְדַנְיָה וַחֲבֵרָיו, מִכְתַּב בַּקָּשָׁה אֶל בִּגְוַי פַּחַת יְהוּדָה. וְזֶה דְּבַר הַבַּקָּשָׁה: בְּעִיר יֵב עָמַד עַל תִּלּוֹ בֵּית מִקְדָּשׁ לִבְנֵי יְהוּדָה אֲשֶׁר בְּמִצְרַיִם וּבוֹ מִזְבֵּחַ לַאדֹנָי אֱלֹהֵי יִשְׂרָאֵל. הַבַּיִת הַזֶּה נִבְנָה עוֹד בִּימֵי מֶלֶךְ פַּרְעֹה בְּמִצְרַיִם יָמִים לֹא רַבִּים אַחֲרֵי בּוֹא יִרְמְיָהוּ עִם הַגּוֹלָה שָׁמָּה. כַּאֲשֶׁר לָכַד כַּנְבִּיז בֶּן כֹּרֶשׁ מֶלֶךְ פָּרַס אֶת מִצְרַיִם הָרַס אֶת כָּל מִקְדְּשֵׁי אֱלִילֵי מִצְרַיִם וּמִזְבְּחוֹתֵיהֶם. וּבְמִקְדַּשׁ יְיָ אֲשֶׁר לַיְּהוּדִים בְּיֵב לֹא נָגַע לְרָעָה. אוֹת הוּא כִּי גַם כַּנְבִּיז כִּבֵּד אֶת אֱלֹהֵי יִשְׂרָאֵל כְּכֹרֶשׁ אָבִיו. וַיְהִי בִּשְׁנַת הָאַרְבַּע עֶשְׂרֵה לְדָרְיָוֶשׁ הַשֵּׁנִי וַיְקַנְאוּ כֹּהֲנֵי הָאֱלִיל חֲנוּב הַמִּצְרִים בַּיְּהוּדִים וַיִּשְׁלַח וִידַרְנְגּ אֶחָד מֵרָאשֵׁיהֶם, אֶת בְּנוֹ עִם חַיִל גָּדוֹל עִירָה יֵב, לַהֲרוֹס אֶת מִקְדַּשׁ יְיָ. וַיָּבֹא בְּנוֹ וְחֵילוֹ עִמּוֹ וַיַּהֲרוֹס אֶת בֵּית יְיָ עַד הַיְסוֹד אֶת עַמּוּדָיו שִׁבַּר לָאָרֶץ וַחֲמֵשֶׁת שְׁעָרָיו הִפִּיל, וְאֶת הַבַּיִת כֻּלּוֹ שָׂרַף בָּאֵשׁ, וְאֶת כְּלֵי הַקֹּדֶשׁ זָהָב וָכֶסֶף לָקַח לוֹ. אָז שָׁלְחוּ

כֹּהֲנֵי יֵב אִגֶּרֶת אֶל יְהוֹחָנָן הַכֹּהֵן הַגָּדוֹל אֲשֶׁר בִּירוּשָׁלַיִם לַעֲמוֹד לִימִינָם וּלְהִתְחַנֵּן אֶל הַמֶּלֶךְ לְהָקִים הֲרִיסוּת בֵּית יְיָ אֲשֶׁר בְּמִצְרָיִם, אַךְ כֹּהֲנֵי מִקְדַּשׁ יְרוּשָׁלַיִם לֹא מִהֲרוּ לְעֶזְרַת אֲחֵיהֶם. וְאָז פָּנוּ יְדַנְיָה הַכֹּהֵן וְרֵעָיו אֶל בִּגְוַי הַפֶּחָה, גַּם שָׁלְחוּ מִכְתָּב אֶל דְּלָיָה וְאֶל שֶׁלֶמְיָה בְּנֵי סַנְבַלַּט הַחֹרֹנִי לָקוּם לְעֶזְרָתָם. וּבְנֵי סַנְבַלַּט צָרְרוּ אֶת בְּנֵי יִשְׂרָאֵל אֲשֶׁר בִּירוּשָׁלַיִם וּבִיהוּדָה, וַיִּשְׂנְאוּ אֶת מִקְדַּשׁ יְיָ, וְעַל כֵּן שָׂמְחוּ מְאֹד לַמִּקְרֶה לְהָקִים מִקְדָּשׁ בְּמִצְרַיִם, לְמַעַן יִמְעַט כְּבוֹד הַמִּקְדָּשׁ אֲשֶׁר בִּיהוּדָה. וַיְבַקְשׁוּ גַּם הֵם אֶת בִּגְוַי הַפֶּחָה וַיִּתֵּן רִשְׁיוֹן לִידַנְיָה הַכֹּהֵן לָשׁוּב וְלִבְנוֹת בְּיֵב אֶת הֵיכַל יְיָ הֶהָרוּס. כָּל הַסִּפּוּר הַזֶּה מְסֻפָּר בַּכְּתָבִים הָהֵם, אֲשֶׁר נִמְצְאוּ עַתָּה בְּמִצְרָיִם.

ו. כְּתוּבִים אַחֲרוֹנִים.

מז. הָאַפּוֹקְרִיפִים. עֶשְׂרִים וְאַרְבָּעָה סִפְרֵי הַקֹּדֶשׁ הָיוּ מִנִּי אָז לְקֹבֶץ אֶחָד—לְסֵפֶר הַסְּפָרִים. כָּל דְּבָרָיו, שֶׁרוּחַ הָאֱמֶת דּוֹבֵר בָּם, הֻקְדְּשׁוּ בְּעֵינֵי כָל בְּנֵי יִשְׂרָאֵל, וַיּוּשַׂם לְחֹק, כִּי עֲלֵיהֶם אֵין לְהוֹסִיף וּמֵהֶם אֵין לִגְרוֹעַ. אוּלָם לֹא חָדְלוּ בְּיִשְׂרָאֵל סוֹפְרִים וַחֲכָמִים, אֲשֶׁר הִבִּיעוּ רַעְיוֹנוֹתֵיהֶם עֲלֵי גִלָּיוֹן; אַךְ כִּתְבֵיהֶם לֹא הִגִּיעוּ בְּעֶרְכָּם לְמַעֲלַת כִּתְבֵי הַקֹּדֶשׁ. חַכְמֵי הַדּוֹרוֹת הַבָּאִים אָמְרוּ, כִּי כָל הַסְּפָרִים הָאֲחֵרִים, מִלְּבַד הַתַּנַ"ךְ, לֹא בְרוּחַ הַקֹּדֶשׁ נִכְתְּבוּ, כִּי אִם בְּחָכְמַת אֱנוֹשׁ, וַיִּירְאוּ פֶּן יַקְדִּישׁוּ הַקּוֹרְאִים גַּם אוֹתָם, וְלָכֵן הִסְתִּירוּ אוֹתָם מֵעֵין הַקָּהָל. בִּשְׁבִיל זֶה נִקְרְאוּ הַסְּפָרִים הָאֵלֶּה בְּשֵׁם: „גְּנוּזִים" (כְּלוֹמַר: נִסְתָּרִים) אוֹ „אַפּוֹקְרִיפִים" בִּלְשׁוֹן יְוָנִית. רֹב סִפְרֵי הָאַפּוֹקְרִיפִים נִכְתְּבוּ בִּשְׂפַת יָוָן בִּידֵי הַיְּהוּדִים יוֹשְׁבֵי אֲלֶכְּסַנְדְּרִיָּה שֶׁבְּמִצְרָיִם. הַיְּהוּדִים הָאֲלֶכְּסַנְדְּרוֹנִים רָכְשׁוּ לָמוֹ דֵּעוֹת פִּלוֹסוֹפִית יָוָן. אַךְ בִּהְיוֹתָם נֶאֱמָנִים לַיַּהֲדוּת הִתְאַמְּצוּ לִמְצוֹא דֵּעוֹת פִּלוֹסוֹפֵי יָוָן גַּם בְּכִתְבֵי

הַקֹּדֶשׁ עַל יְדֵי בֵּאוּרִים זָרִים. אוּלָם מְעַט מִסִּפְרֵי הָאַפּוֹקְרִיפָה נִכְתְּבוּ עִבְרִית.

מח. מִשְׁלֵי יְהוֹשֻׁעַ בֶּן סִירָא. הַטּוֹב מִכָּל הָאַפּוֹקְרִיפִים הַכְּתוּבִים עִבְרִית הוּא סֵפֶר „מִשְׁלֵי יְהוֹשֻׁעַ בֶּן סִירָא". הוּא כָּתוּב בְּסִגְנוֹן מִשְׁלֵי שְׁלֹמֹה, אַךְ רַעְיוֹנוֹתָיו אֵינָם עֲמֻקִּים וּשְׂפָתוֹ אֵינֶנָּה שְׁנוּנָה וּקְצָרָה כְּרַעְיוֹנוֹת מִשְׁלֵי שְׁלֹמֹה וּשְׂפָתָם. הוּא נִכְתַּב בְּעֵת אֲשֶׁר חָדְלוּ אַנְשֵׁי כְּנֶסֶת הַגְּדוֹלָה לִפְעוֹל פְּעֻלּוֹתֵיהֶם, בְּעֵת אֲשֶׁר רַבִּים מִבְּנֵי יְהוּדָה נָטוּ אַחֲרֵי מִנְהֲגֵי יָוָן הַמְבֹעָרִים. יְהוֹשֻׁעַ חַי בִּזְמַן שִׁמְעוֹן הַצַּדִּיק הַשֵּׁנִי וְחוֹנְיו (=יוֹחָנָן) הַשְּׁלִישִׁי בְּנוֹ: הַמִּתְיַוְּנִים אָמְרוּ לְהַכְחִיד תּוֹרַת הַיַּהֲדוּת כָּלָהּ. לְמַרְאֵה מַעֲשֵׂיהֶם נִבְדְּלוּ אֲחָדִים מִיִּרְאֵי יְיָ, וַיִּהְיוּ לְכִתָּה, אֲשֶׁר נִקְרְאָה בְּשֵׁם כִּתַּת הַחֲסִידִים־הַנְּזִירִים, שֶׁמָּאֲסוּ בְּכָל מַנְעַמֵּי הַחַיִּים, וַיִּתְבּוֹדְדוּ בֶּהָרִים וּבַמְּעָרוֹת, וַיַּרְבּוּ צוֹם וּתְפִלָּה, וַיְבָאֲרוּ אֶת הַתּוֹרָה בְּבֵאוּרִים רְחוֹקִים מֵהַשֵּׂכֶל, בְּדֶרֶךְ נִסְתָּר וָסוֹד. וְהַחֲכָמִים הַסּוֹפְרִים תַּלְמִידֵי אַנְשֵׁי כְּנֶסֶת הַגְּדוֹלָה נִשְׁאֲרוּ אֱמוּנִים לְתוֹרַת הַיַּהֲדוּת הַטְּהוֹרָה מִכָּל רַעְיוֹן זָר. בָּעֵת הַזֹּאת כָּתַב יְהוֹשֻׁעַ אֶת מְשָׁלָיו. הוּא אָמַר לְהַרְאוֹת אֶת בְּנֵי עַמּוֹ מַה טּוֹב, וּמַה נָּעִים לִשְׁמוֹר אָרְחוֹת יֹשֶׁר, לִירָא אֶת הָאֱלֹהִים כְּכֹל אֲשֶׁר הוֹרוּ חַכְמֵי הַתּוֹרָה בְּאָמְרוּ: „חַיִל וָכֹחַ יַגְבִּירוּ לֵב, וּמִשְּׁנֵיהֶם—יִרְאַת אֱלֹהִים" וְעוֹד אָמַר: „נוֹצַר מֵחָמָס לֹא יִנָּקֶה, כִּי שֹׁרֶשׁ חָנֵף עַל שֵׁן סָלַע. כְּקַרְדֹּמֶת עֲלֵי גִּפַּת נַחַל, מִפְּנֵי כָל מָטָר נִדְעָכוּ, וְחֶסֶד לְעוֹלָם לֹא יִמּוֹט וּצְדָקָה לָעַד תִּכּוֹן".—

נֶגֶד דַּעַת הַיְּוָנִים, כִּי לְכָל אֶחָד מִכֹּחוֹת הַטֶּבַע יֵשׁ אֵל מְיֻחָד, כָּתַב כִּי כָל אֵלֶּה אַךְ מִידֵי אֵל אֶחָד וּלְתַכְלִית אַחַת נוֹצְרוּ, בְּאָמְרוֹ: „אֵשׁ וּבָרָד רָע וָדֶבֶר, גַּם אֵלֶּה לְמִשְׁפָּט נוֹצָרוּ, חַיַּת שֵׁן, עַקְרָב וָפֶתֶן וְחֶרֶב נְקָמוֹת לְהַחֲרִים, כָּל אֵלֶּה לְצָרְכָּם נִבְרָאוּ, וְהֵמָּה בְּאוֹצָרוֹ וּלְעֵת יִפָּקֵדוּ. בְּצַוּתוֹ אוֹתָם, יָשִׂישׂוּ וּבְחֻקָּם לֹא יַעַבְרוּ פִּיו. עַל כֵּן מֵרֹאשׁ הִתְיַצַּבְתִּי וּבִכְתָב הִנַּחְתִּי: מַעֲשֵׂה

אל כֻּלָּם טוֹבִים, לַכֹּל צֹרֶךְ בְּעִתּוֹ יִסְפּוֹק״. אֵין לֵאמֹר: „זֶה רַע מִזֶּה, כִּי הַכֹּל בְּעִתּוֹ יֻגְבִּיר״. לָכֵן, לְפִי דַעְתּוֹ, אֵין לְפַחֵד מִפְּנֵי מַרְאוֹת הַטֶּבַע, כִּי כֻלָּם מֵאֵת יְיָ. וּבְאַחֲרִית דְּבָרָיו הָהֵם יוֹסִיף: „עַתָּה בְּכָל לֵב הַרְנִינוּ וּבָרְכוּ אֶת שֵׁם הַקָּדוֹשׁ!״ — הוּא הָאֱמִין כִּי הַנֶּפֶשׁ לֹא תָמוּת יַחַד עִם הַגּוּ בְּאָמְרוֹ: „כָּל מֵאֶרֶץ אֶל אֶרֶץ יָשׁוּב, וַאֲשֶׁר מִמָּרוֹם — אֶל מָרוֹם״. בָּזֶה הִתְנַגֵּד לְדַעַת הַמִּתְיַוְּנִים אֲשֶׁר כִּחֲשׁוּ בְּחַיֵּי נֵצַח אַחַר הַמָּוֶת.

אַךְ לַמְרוֹת צִדְקָתוֹ וֶאֱמוּנָתוֹ הַטְּהוֹרָה הָיָה יְהוֹשֻׁעַ אִישׁ אוֹהֵב חַיִּים, וַיְלַמֵּד אֶת בְּנֵי הָאָדָם לְבַל יִנָּזְרוּ מִתַּעֲנוּגֵי הַחַיִּים בְּאָמְרוֹ: „חַיֵּי יַיִן וְשֵׁכָר יִמְתָּקוּ, וּמִשְּׁנֵיהֶם — מוֹצֵא אוֹצָר. יַיִן וְשֵׁכָר יַעֲלִיצוּ לֵב, וּמִשְּׁנֵיהֶם — אַהֲבַת דּוֹדִים. חָלִיל וְנֵבֶל יַעֲרִיבוּ שִׁיר, וּמִשְּׁנֵיהֶם — לָשׁוֹן בָּרָה״. אֲבָל יְהוֹשֻׁעַ לֹא הָיָה אִישׁ מִתְהוֹלֵל, הוֹלֵךְ בִּשְׁרִירוּת לִבּוֹ. לְהֶפֶךְ — הוּא הִזְהִיר אֶת הָאָדָם לְהִמָּנַע מִכָּל חֵטְא וְשֶׁלֹּא לְהִשָּׁעֵן עַל סְלִיחַת הָאֵל הַטּוֹב, וַיֹּאמַר: „וְאֶל סְלִיחָה אַל תִּבְטַח לְהוֹסִיף עָוֹן עַל עָוֹן. וְאָמַרְתָּ: רַחֲמָיו רַבִּים, לְרֹב עֲוֹנוֹתַי יִסְלַח, כִּי רַחֲמִים וְאַף עִמּוֹ, וְעַל רְשָׁעִים יָנוּחַ זַעְמוֹ״.

וּמַה נְּעִימִים דְּבָרָיו וּמַה מְּחֻכָּמוֹת עֲצוֹתָיו אֲשֶׁר יָעוּץ אֶת הָאָדָם לָדַעַת לְהִתְנַהֵג בְּדַרְכֵי חַיָּיו עִם רֵעָיו וּמַכָּרָיו! הִנֵּה הוּא כוֹתֵב: „רַבִּים יִהְיוּ אַנְשֵׁי שְׁלוֹמֶךָ, גַּלֵּה סוֹד לְאֶחָד מִנִּי אָלֶף. קָנִיתָ אוֹהֵב, בְּמַסָּה קְנֵהוּ, וְאַל תְּמַהֵר לִבְטוֹחַ עָלָיו, כִּי יֵשׁ אוֹהֵב כְּפִי עֵת, וְלֹא יַעֲמוֹד בְּיוֹם צָרָה״. בִּכְלַל לְפִי דַעְתּוֹ אֵין לִבְטוֹחַ בָּאָדָם, כִּי רוּחוֹ מִתְהַפֵּךְ לְפִי הָעִתִּים. הוּא אוֹמֵר: „לִפְנֵי מָוֶת אַל תְּאַשֵּׁר גֶּבֶר, כִּי בְאַחֲרִיתוֹ יִתְנַכֵּר אִישׁ. מִשּׂוֹנְאֶיךָ הִבָּדֵל וּמֵאֹהֲבֶיךָ הִשָּׁמֵר״. — הוּא הֶאֱמִין בְּהַשְׁגָּחַת יְיָ עַל בְּנֵי הָאָדָם, וְהִנֵּהוּ מַזְהִירָם לְבִלְתִּי יַחְשְׁבוּ לֵאמֹר, כִּי הָאֱלֹהִים לֹא יַבִּיט אֲלֵיהֶם אַחֲרֵי כִּי רַבִּים הֵם, בְּאָמְרוֹ: „אַל תֹּאמַר מֵאֵל נִסְתַּרְתִּי, וּבַמָּרוֹם מִי יִזְכְּרֵנִי? בְּעַם כָּבֵד לֹא אִוָּדַע. אוֹ: מִי נַפְשִׁי בְּקִצְוֹת רוּחוֹת״? —

אולם אף כי אמונה טהורה קננה בלב הממשל משלים הזה, לא הקדש בכל זאת ספרו בעיני חכמי התורה, כי לפי דעתם לא נחה רוח הקדש על דברי בן סירא כעל דברי דוד, שלמה, קהלת ואיוב. על כן הוציאו את משלי יהושע מכלל כתבי הקדש, לבלי יבואו אנשים אחרים, שאינם צדיקים כבן סירא, אשר רק מרמה ואון בלבם, להדיח את העם מדרך התורה בכתביהם הכוזבים, כאשר קרה כן אחר חרבן הבית. אולם אף כי לא חשבו אותם לקדושים, בכל זאת כבדום חכמי התורה מאד ובעצמם הציגו את המשלים למופת להורות את העם מוסר ודעת יי.

שפת משלי בן סירא יפה, צחה וקלה במקומות רבים, אבל יש מקומות עוד יותר רבים שבהם לשונו בכבדות תתנהל. יותר מאלף שנים התהלך ספרו בקרב בני ישראל, ואחרי כן אבד זכרו. רק תרגומיו בשפת ארם ויון נשארו לזכרון. אך זה לא כבר נמצאו פרקים רבים ממנו כתובים עברית כמו שיצאו מתחת עט יהושע בן סירא עצמו. —

מט. הספור „יהודית". כאשר גברו מצוקות ישראל בימי מלכי סוריה, כתב אחד הסופרים ספור יפה ונחמד בשם „יהודית". מטרתו היתה לחזק את רוח העם ולהראותו, כי עליו להלחם בעד חרותו עד טפת דמו האחרונה. ויצג הסופר תמונת אשה גבורה ושמה יהודית, אשה ישרה יראת אלהים, אשר בראותה, כי בא האויב הולפרנוש ללכד את עיר מולדתה, ותלך אל מחנה האויב להראות את פני שר הצבא. והיא אלמנה צעירה ויפה עד מאד. בבואה הבטיחה את הולפרנוש, כי למען שים קץ לתלאות אחיה, הנצורים, הסובלים רעב ומחסר, אמרה לגלות להאויב את מבוא־העיר הנסתר למען ילכדנה על נקלה. לב האויב הלך שבי לפני יפיה הרב, ויצו את אנשי חילו לתת לה חפש לצאת ממחנהו ולבוא אליו כחפצה.

בְּלַיְלָה אֶחָד, כַּאֲשֶׁר אָמַר הוֹלֹפֶרְנוּשׁ לְהִתְעַלֵּס אִתָּהּ בַּאֲהָבִים, וְהֵם שְׁנַיִם לְבַדָּם בָּאֹהֶל, וַתָּקָם יְהוּדִית בְּעֵת הֵרָדְמוֹ מֵרֹב הַיַּיִן שֶׁשָּׁתָה, וַתִּכְרֹת בַּחֶרֶב אֶת רֹאשׁוֹ, וַתֵּצֵא מִמַּחֲנֵהוּ בְּאֵין מַפְרִיעַ, וַתָּבוֹא אֶל הָעִיר הַנְּצוּרָה. בַּבֹּקֶר הִתְנַפְּלוּ אַנְשֵׁי הָעִיר עַל הָאוֹיֵב. וַיְהִי בִּרְאוֹת חֵיל הוֹלֹפֶרְנוּשׁ, כִּי מֵת גִּבּוֹרָם, וַיָּנוּסוּ מִשְּׂדֵה הַמַּעֲרָכָה. הַסִּפּוּר הַזֶּה, הַכָּתוּב רִאשׁוֹנָה עִבְרִית, יָפֶה וּמוֹשֵׁךְ אֶת לֵב הַקּוֹרֵא, אַךְ הַמָּקוֹר הָעִבְרִי אָבַד גַּם הוּא כְּרֹב הַיָּמִים, וְרַק תַּרְגּוּמָיו נִשְׁאֲרוּ, וְאִם כִּי הֶאֱמִינוּ הַחֲכָמִים כִּי הַסִּפּוּר הוּא אֱמֶת, בְּכָל זֹאת לֹא הִקְדִּישׁוּהוּ בִּקְדוּשַּׁת כִּתְבֵי הַקֹּדֶשׁ וַיִּתְּנוּ לוֹ מָקוֹם בֵּין הָאַפּוֹקְרִיפִים.

נ. סֵפֶר הַחַשְׁמֹנָאִים הָרִאשׁוֹן. וּגְבוּרוֹת הַמַּכַּבִּים לֹא עָבְרוּ גַּם הֵן מִבְּלִי הַשְׁאֵר אַחֲרֵיהֶן עִקְּבוֹת בְּסִפְרוּת הָעִבְרִית. בְּעֵט נֶאֱמָן תֵּאֵר אַחַד הַסּוֹפְרִים בִּזְמַן הַמַּכַּבִּים אֶת כָּל אֲשֶׁר עָבַר עַל בְּנֵי יְהוּדָה מִסִּבַּת שִׂנְאַת הַיְּוָנִים־הַסּוּרִים אֲלֵיהֶם, וְהוֹלְלוֹת הַמִּתְיַוְּנִים, אֶת הַגְּבוּרָה אֲשֶׁר צָלְחָה עַל מַתִּתְיָהוּ וּבָנָיו וְאֵת כָּל פְּעֻלּוֹתֵיהֶם אֲשֶׁר פָּעָלוּ. הַסֵּפֶר הַזֶּה הָיָה כָּתוּב גַּם הוּא עִבְרִית, אַךְ הַמָּקוֹר אָבַד וְנִשְׁאֲרוּ רַק תַּרְגּוּמָיו. הַסֵּפֶר הַזֶּה נוֹדַע בְּשֵׁם הַסֵּפֶר הָרִאשׁוֹן לְהַחַשְׁמֹנָאִים. יֶתֶר שְׁלֹשֶׁת סִפְרֵי הַחַשְׁמֹנָאִים לֹא נִכְתְּבוּ עִבְרִית, לָכֵן אֵינָם נִכְבָּדִים הַרְבֵּה לְתוֹלְדוֹת סִפְרוּת יִשְׂרָאֵל, וּמַה גַּם כִּי הַסְּפָרִים הָהֵם נוֹפְלִים בְּעֶרְכָּם מֵהַסֵּפֶר הָרִאשׁוֹן וֶאֱמֶת וָשֶׁקֶר מְעֹרָבִים בָּהֶם יָחַד.

נא. הַסֵּפֶר הַשְּׁלִישִׁי לְעֶזְרָא. „הַסֵּפֶר הַשְּׁלִישִׁי לְעֶזְרָא" הוּא קֹבֶץ סִפּוּרִים עַל דְּבַר בִּנְיַן הַבַּיִת הַשֵּׁנִי וְעַל דְּבַר זְרֻבָּבֶל, עֶזְרָא וּנְחֶמְיָה. הוּא שָׁאַב אֶת סִפּוּרָיו מִמְּקוֹר כִּתְבֵי הַקֹּדֶשׁ וְנִכְתַּב בָּרִאשׁוֹנָה בִּשְׂפַת עֵבֶר, וַיִּתְרַגֵּם יְוָנִית, וַיִּמָּנֶה גַּם הוּא בֵּין כִּתְבֵי הָאַפּוֹקְרִיפָה. יֶתֶר הָאַפּוֹקְרִיפִים נִכְתְּבוּ יְוָנִית וְהֵם: „מַעֲשֵׂה טוֹבִיָּה"—סִפּוּר יָפֶה אַךְ מְעֹרָבִים בּוֹ סִפּוּרִים עַל אוֹדוֹת מַעֲשֵׂי הַשֵּׁדִים וְתַחְבְּלוֹתֵיהֶם. נוֹסָפוֹת „לְדָנִיֵּאל", לְאֶסְתֵּר וְסֵפֶר „בָּרוּךְ בֶּן נֵרִיָּה" וְסִפּוּר „שׁוֹשַׁנָּה".

בְּכָל אֵלֶּה יֵשׁ דֵּעוֹת זָרוֹת לְרוּחַ תּוֹרַת יִשְׂרָאֵל. שֶׁהִקְדִּישׁוּם הַנּוֹצְרִים, כִּי בָהֶם יְדַבֵּר הַרְבֵּה עַל דְּבַר הַמָּשִׁיחַ, וְכֵן גַּם הַסֵּפֶר „חָכְמַת שְׁלֹמֹה", הַכּוֹלֵל מְשָׁלִים וְדִבְרֵי מוּסָר, נִכְתַּב יְוָנִית וְרוּחַ הַפִּלוֹסוֹפְיָה הַיְוָנִית דּוֹבֵר בּוֹ.

נב. סִפְרֵי הָאִסִּיִּים. הַנְּזִירִים אֲשֶׁר הָיוּ בְּיִשְׂרָאֵל בִּזְמַן הַבַּיִת הַשֵּׁנִי הַנּוֹדָעִים בְּשֵׁם אִסִּיִּים, שָׂנְאוּ אֶת הַחַיִּים, וַיְעַנּוּ אֶת נַפְשׁוֹתֵיהֶם בְּצוֹמוֹת וַיַּרְבּוּ לְהִתְפַּלֵּל. הֵם אָהֲבוּ אֶת הַסּוֹד וְהַנִּסְתָּר, וַיַּשְׁאִירוּ אַחֲרֵיהֶם סְפָרִים אֲחָדִים שֶׁכָּל דִּבְרֵיהֶם מְעֻלָּפִים סוֹדוֹת וְסִפּוּרִים עַל דְּבַר גַּן הָעֵדֶן, הַגֵּיהִנֹּם, הַמַּלְאָכִים וְהַשֵּׁדִים וְעוֹד אֱמוּנוֹת טְפֵלוֹת כָּאֵלֶּה אֲשֶׁר לֹא נִקּוּ מֵהֶן בְּנֵי יִשְׂרָאֵל עַד עָתָּה. מִסִּפְרֵיהֶם נוֹדָעִים עַתָּה: סֵפֶר „חֲנוֹךְ" הַמְתָאֵר אֶת הַמַּרְאוֹת אֲשֶׁר רָאָה חֲנוֹךְ בֶּן יֶרֶד בְּהִלָּקְחוֹ אֶל הָאֱלֹהִים; סֵפֶר „הַיּוֹבְלִים", הַמְבָאֵר אֶת אוֹפֶן בְּרִיאַת הָעוֹלָם, וּמְצָרֵף דִּבְרֵי הֶבֶל אֶל הַמְסֻפָּר בְּתוֹרַת משֶׁה בְּסֵפֶר „בְּרֵאשִׁית". טוֹב מֵהֶם הוּא סֵפֶר „זְמִרוֹת שְׁלֹמֹה", בּוֹ שְׁמוֹנָה עָשָׂר שִׁירֵי מוּסָר וְתוֹכֵחָה לִבְנֵי דוֹרוֹ בִּימֵי הַחַשְׁמוֹנָאִים הָאַחֲרוֹנִים שֶׁהוֹרִידוּ גְּאוֹן יִשְׂרָאֵל.

ז. סְפָרִים שׁוֹנִים.

נג. מִשְׁלֵי אֶלְעָזָר בֶּן עִירָאִי. מִלְּבַד סִפְרֵי הָאַפּוֹקְרִיפִים הַנִּזְכָּרִים נִכְתְּבוּ בִּזְמַן הַבַּיִת הַשֵּׁנִי אוֹ יָמִים לֹא רַבִּים אַחֲרֵי חָרְבָּנוֹ סְפָרִים שׁוֹנִים שֶׁאָבַד זִכְרָם מִן הָאָרֶץ. אֶחָד מֵהֶם הוּא סֵפֶר מְשָׁלִים שֶׁכָּתַב חָכָם אֶחָד וּשְׁמוֹ אֶלְעָזָר בֶּן עִירָאִי. הֶחָכָם הַזֶּה חַי בְּאַחֲרִית יְמֵי הַבַּיִת הַשֵּׁנִי. מְשָׁלָיו מְלֵאִים מוּסַר הַשֵּׂכֶל וְיִרְאַת יְיָ. כְּנִרְאֶה הָיָה אֶלְעָזָר חָכָם פְּרוּשִׁי. וְעַל כֵּן הָיָה יָקָר בְּעֵינֵי חַכְמֵי יִשְׂרָאֵל וַיִּשְׂאוּ אֶת מְשָׁלָיו עַל לְשׁוֹנָם יָמִים רַבִּים, וְגַם כַּעֲבוּר תְּשַׁע מֵאוֹת שָׁנָה אַחֲרֵי חָרְבַּן הַבַּיִת עוֹד זָכְרוּ חַכְמֵי הַתּוֹרָה אֶת דְּבָרָיו הַמְחֻכָּמִים. תָּכְנוֹ דוֹמֶה לְתֹכֶן סֵפֶר „קֹהֶלֶת". מִמְּשָׁלָיו אֲשֶׁר

נשארו בספרי התלמוד והגאונים הם אלה: „במופלא ממך אל תדרוש, במכסה ממך אל תחקור, באשר הרשיתה התבונן ולא יש לך עסק בנסתרות". את דבריו אלה כונן אלעזר מול העוסקים בלמודי הסוד והנסתר, לדעת מה למעלה, מה למטה. גם נגד העצלים, החפצים להשיג צרכיהם על נקלה, כונן אלעזר את משלו לאמר: „בלי בכף סלעים הם ירוצו? כי לפוצצים פטישים יהלוכו, כי כליות חטה יודקו במורג, וצקלון אביב ביד יתמוללו". כלומר: הכי בלי היד תשברנה האבנים? למען פוצצן הן יכו בפטישים. כן כליות חטה יודשו במקל ובמורג, ופרי האביב יתמולל ביד. — את „דברי הכסילים" ידמה אלעזר לשאון מים שאחריתו מאפע, באמרו: „כרעם קול על מיכל המים, אפס ואפע כל דבריהם מללו. עצה תפלו (פטפטו). הספר היקר הזה אבד מתוך קהל ישראל זה כשמונה או כתשע מאות שנה.

נד. מגלת תענית. במשך ימי הבית השני נוספו חגים וצומות על החגים והצומות הכתובים בתנ"ך. מקרים לאומיים רבים קרו בחיי העם אשר בגלל היותם יקרים בעיני ההמון חפצו החכמים להשאיר למו זכר בקרב הלאם, ויקבעו צומות, אם היו המקרים מעציבים, וחגים אם היו המקרים משמחי לב. באחרית ימי הבית השני היתה אספת חכמים תחת יד חנניה בן חזקיה הכהן, שהחלו לכתב בספר את סבות התעניות והמועדים הלאומיים האלה, ויקראו שם הספר „מגלת תענית". שפת הספר היא עברית מערבת במלים ארמיות מעטות, יפה וקלה ועשירה במבטאיה.

נה. ספרי יוסף פלויוס. הטובים מכל הספרים שנכתבו בזמן חרבן הבית השני או מעט אחריו הם ספרי יוסף בן מתתיהו הכהן, הוא יוסף פלויוס המצביא הראשי לחיל יהודי הגליל בהלחמם ברומאים. האיש הגדול בכשרונותיו הזה והקטן במדות נפשו

יוֹסֵף פְּלַוְיוּס הַבּוֹגֵד, שֶׁמָּכַר אֶת עַמּוֹ לְטִיטוּס, בְּאָהֳבוֹ אֶת הָעֹנֶג וְהַחַיִּים הַשּׁוֹקְטִים, הִשְׁאִיר אַחֲרָיו בְּרָכָה — שְׁנֵי סְפָרִים גְּדוֹלִים וְנִכְבָּדִים מְאֹד. שֵׁם הָאֶחָד: „מִלְחֲמוֹת הַיְּהוּדִים", אֲשֶׁר הוֹכִיחַ בּוֹ לָדַעַת מָה רַבּוּ הַגְּבוּרוֹת וְהַנִּפְלָאוֹת שֶׁפָּעַל עַם יִשְׂרָאֵל הַקָּטָן וְהַדַּל בְּהִלָּחֲמוֹ עַל חֵרוּתוֹ וְעַל אַרְצוֹ בְּרוֹמָא הָאַדִּירָה. מַטְּרַת סִפְרוֹ זֶה הָיָה לְהָגֵן עַל כְּבוֹד עַמּוֹ הַמְהֻלָּל. סוֹפְרֵי יָוָן וְרוֹמָא כָּתְבוּ, כִּי לֹא יָכְלוּ הַיְּהוּדִים לְהָגֵן עַל אַרְצָם כָּרָאוּי, כִּי מוּגֵי לֵב הֵמָּה. אָז הִתְלַקְּחָה אַהֲבַת הַלְּאֹם בְּלֵב יוֹסֵף, וַיִּכְתֹּב סֵפֶר גָּדוֹל וַיְסַפֵּר בּוֹ אֶת כָּל קוֹרוֹת הַמִּלְחָמָה הַנּוֹרָאָה הַהִיא וְאֶת כָּל גְּבוּרוֹת גִּבּוֹרֵי יִשְׂרָאֵל עַל שְׂדֵה קָטֶל. אָמְנָם הוּא עִרְבֵּב בִּדְבָרָיו גַּם שְׁקָרִים רַבִּים, לְמַעַן הַצְדֵּק אֶת עַצְמוֹ עַל נוּסוֹ מִן הַמַּעֲרָכָה וְעַל נָפְלוֹ אֶל מַחֲנֵה הָאוֹיֵב, וַיַּאְשֵׁם אֶת הַגִּבּוֹרִים הַצַּדִּיקִים וְהַנִּלְהָבִים, אֶת יוֹחָנָן מִגּוּשׁ חָלָב וְאֶת אֶלְעָזָר בֶּן חֲנַנְיָה וְרֵעֵיהֶם; אַךְ בְּכָל זֹאת, בֵּין דִּבְרֵי שְׁקָרָיו, תּוֹפִיעַ גַּם הָאֱמֶת הַבְּרוּרָה אֲשֶׁר מִמֶּנָּה נִרְאֶה אֶת תַּהֲלוּכוֹת גִּבּוֹרֵי אֻמָּתֵנוּ וּפְעֻלּוֹתֵיהֶם הַכַּבִּירוֹת. וְשֵׁם סִפְרוֹ הַשֵּׁנִי הוּא „קַדְמוֹנִיּוֹת הַיְּהוּדִים". מַטְּרַת הַסֵּפֶר הַיָּקָר הַזֶּה הָיְתָה לְהָגֵן עַל אֱמוּנַת הַיַּהֲדוּת הַטְּהוֹרָה, אֲשֶׁר הַלְּלוּ שׂוֹנְאֶיהָ הַיְּוָנִים וְהָרוֹמָאִים אֶת שְׁמָהּ בַּגּוֹיִם, וַיְחַפְּאוּ עָלֶיהָ דְּבָרִים אֲשֶׁר לֹא כֵן. בְּסֵדֶר יָפֶה אַף נָעִים יְסַפֵּר פְּלַוְיוּס תּוֹלְדוֹת עַמּוֹ מִימֵי קֶדֶם עַד יָמָיו, דִּבְרֵי הַמָּסֹרֶת שֶׁנִּמְסְרוּ בְּקֶרֶב הָעָם מֵאָב לְבֵן בְּמֶשֶׁךְ אַלְפֵי שָׁנִים וַאֲגָדוֹת וְסִפּוּרִים עַל דִּבְרֵי חַיֵּי גְּדוֹלֵי הָאֻמָּה וּגְבּוֹרֶיהָ. וְעַל יְדֵי סִפְרוֹ זֶה נוֹדְעוּ לָנוּ פְּרָטִים רַבִּים מִמִּקְרֵי אֲבוֹתֵינוּ הַקַּדְמוֹנִים אֲשֶׁר לֹא נִזְכְּרוּ בְּסִפְרֵי הַתַּנַ"ךְ.
שְׁנֵי סְפָרָיו אֵלֶּה כָּתַב יוֹסֵף עִבְרִית וִיוָנִית. אַךְ מֵאֲשֶׁר שָׂנְאוּ בְּנֵי יִשְׂרָאֵל אֶת הַבּוֹגֵד הַזֶּה לֹא שָׁמְרוּ אֶת סְפָרָיו הָעִבְרִים מִכִּלָּיוֹן וַאֲבַדּוֹן, וַיֹּאבְדוּ לְדַאֲבוֹנֵנוּ מִתּוֹךְ הַקָּהָל. רַק תַּרְגּוּמָם הַיְּוָנִי נִשְׁאַר בְּקֶרֶב הַגּוֹיִם לְאוֹת עַל גְּדֻלָּתֵנוּ הַלְּאֻמִּית וְהַמְּדִינִית הַקַּדְמוֹנִית. אַחֲרֵי מֵאוֹת שָׁנִים אֲחָדוֹת הוֹסִיפוּ כֹּהֲנֵי הַנּוֹצְרִים

בִּסְפָרָיו דְּבָרִים עַל אֹדוֹת יֵשׁוּ מְשִׁיחָם. וּבֶאֱמֶת לֹא יָדַע אוֹתוֹ יוֹסֵף כְּלָל.

ח. הַמִּשְׁנָה.

נו. הַסּוֹפְרִים הָרִאשׁוֹנִים. בְּנֵי יִשְׂרָאֵל הָיוּ עוֹבְדֵי אֱלִילִים רֹב יְמֵי שִׁבְתָּם בְּאֶרֶץ כְּנַעַן מִימוֹת יְהוֹשֻׁעַ בִּן נוּן עַד גָּלוּת בָּבֶל. רַק מְעַטִּים מֵהֶם לֹא שָׁכְחוּ אֶת אֱלֹהֵיהֶם וְתוֹרָתוֹ שֶׁנָּתַן לָמוֹ מֹשֶׁה. בְּכָל דּוֹר וָדוֹר קָמוּ מִקִּרְבָּם נְבִיאִים וְחוֹזִים אֲשֶׁר הִטִּיפוּ מוּסָר לְעַמָּם הַסּוֹרֵר וַיְלַמְּדוּם לָלֶכֶת בְּדֶרֶךְ הַטּוֹב. אַךְ דִּבְרֵיהֶם הָיוּ נִשְׁמָעִים רַק בִּמְלֹךְ מְלָכִים צַדִּיקִים בְּיִשְׂרָאֵל אוֹ בִּשְׁפֹט שׁוֹפְטִים יְשָׁרִים אוֹתוֹ. אַךְ כִּמְעַט קָם מוֹשֵׁל בְּיִשְׂרָאֵל אוֹהֵב דַּרְכֵי הַגּוֹיִם, סָר הָעָם מַהֵר מִדֶּרֶךְ יְיָ, וַיְהִי אָז קוֹל הַנְּבִיאִים כְּקוֹל הַקּוֹרֵא בַּמִּדְבָּר.

מַפֶּלֶת הָאֻמָּה בִּימֵי צִדְקִיָּהוּ מֶלֶךְ יְהוּדָה הָאַחֲרוֹן, חָרְבַּן הַבַּיִת הַנֶּהְדָּר שֶׁבָּנָה שְׁלֹמֹה וְגָלוּת בָּבֶל—כָּל אֵלֶּה פָּעֲלוּ יַחְדָּו עַל לֵב בְּנֵי הַגּוֹלָה לָשׁוּב אֶל יְיָ וְאֶל מִצְוֹתָיו. בָּעֵת הַהִיא הֵחֵלּוּ לִמְצוֹא חֵפֶץ בְּלִמּוּד הַתּוֹרָה וּבִקְרִיאַת סִפְרֵי הַנְּבִיאִים וְקוֹרוֹת הָעָם. וַתָּקָם בְּבָבֶל מִפְלַגַת אֲנָשִׁים חֲכָמִים יוֹדְעֵי סֵפֶר אֲשֶׁר, תַּחַת לְלַמֵּד אֶת הָעָם בְּדִבְרֵי מוּסָר וְתוֹכֵחָה בִּשְׂפָתַיִם בִּלְבַד, הֵחֵלּוּ לַהֲבִינֵהוּ דַּעַת קְרוֹא וּכְתוֹב וּלְהָפִיץ סִפְרֵי דַעַת בְּקֶרֶב הֶהָמוֹן, כִּי יָדְעוּ שֶׁבִּמְקוֹם הַדַּעַת יִרְבֶּה גַּם הַיֹּשֶׁר. בְּנֵי הַמִּפְלַגָּה הַהִיא נִקְרְאוּ בְּשֵׁם „סוֹפְרִים“, כְּלוֹמַר: מוֹרִים. הַגָּדוֹל מֵהֶם, אֲשֶׁר הִשְׁאִיר אַחֲרָיו זִכְרוֹן עוֹלָם הָיָה עֶזְרָא הַכֹּהֵן אוֹ עֶזְרָא הַסּוֹפֵר. הוּא הָיָה סוֹפֵר מָהִיר, יָדַע אֶת כָּל חֻקֵּי הַתּוֹרָה, וּשְׂפַת עֵבֶר יְקָרָה בְּעֵינָיו מְאֹד. וַיְלַמֵּד אֶת הָעָם דַּעַת הַחֻקִּים, הַמִּצְוֹת וְהַמִּשְׁפָּטִים, וּבְעֶזְרַת נְחֶמְיָה בֶּן חֲכַלְיָה הַפֶּחָה יָסַד

בְּאֶרֶץ יְהוּדָה אֲסֵפַת חֲכָמִים גְּדוֹלִים, שֶׁבֵּאֲרוּ מִצְוֹת הַתּוֹרָה הַכְּתוּבָה לְלַמְּדָהּ אֶת הָעָם.

נז. אַנְשֵׁי כְּנֶסֶת הַגְּדוֹלָה. הָאֲסֵפָה הַזֹּאת נוֹדַעַת בְּסִפְרוּתֵנוּ בְּשֵׁם „כְּנֶסֶת הַגְּדוֹלָה" וַחֲבֶרֶיהָ — בְּשֵׁם: „אַנְשֵׁי כְּנֶסֶת הַגְּדוֹלָה". הֵם עָסְקוּ בְּבֵאוּר מִצְוֹת תּוֹרַת מֹשֶׁה, שֶׁנִּכְתְּבוּ בְקִצּוּר בְּלִי בֵאוּר. לְמָשָׁל: מִצְוַת תְּפִלִּין כְּתוּבָה בַתּוֹרָה לֵאמֹר: „וּקְשַׁרְתָּם לְאוֹת עַל יָדֶךָ וְהָיוּ לְטֹטָפֹת בֵּין עֵינֶיךָ", אוֹ מִצְוַת צִיצִת הַכְּתוּבָה לֵאמֹר: „וְעָשׂוּ לָהֶם צִיצִת", אוֹ מִצְוַת לוּלָב וְאֶתְרוֹג שֶׁנֶּאֱמַר בָּהּ: „וּלְקַחְתֶּם לָכֶם פְּרִי עֵץ הָדָר, כַּפֹּת תְּמָרִים". אַךְ מַה הִיא תְּמוּנַת הַתְּפִלִּין? מַה כָּתוּב בָּהֶן? אֵיךְ לְקָשְׁרָן אֶל הַיָּד וְהָרֹאשׁ? כַּמָּה חוּטִים דְּרוּשִׁים לְצִיצִת אַחַת? מַה שֵּׁם עֵץ הֶהָדָר אֲשֶׁר מִמֶּנּוּ יִקְחוּ פְּרִי לִשְׂמוֹחַ בְּחַג הַסֻּכּוֹת? כָּל אֵלֶּה הַדְּבָרִים סְתוּמִים וַחֲתוּמִים בַּתּוֹרָה. אַךְ בֵּאוּרָן נִמְסַר מִדּוֹר אֶל דּוֹר מֵאָז מֵעוֹלָם עַל פֶּה כְּדָבָר יָדוּעַ. אַךְ יַעַן שֶׁבְּמֶשֶׁךְ יְמֵי הַבַּיִת הָרִאשׁוֹן לֹא שָׁמְרוּ בְנֵי יִשְׂרָאֵל אֶת הַמִּצְוֹת, לָכֵן נִשְׁאֲרוּ פְּרָטֵי בֵאוּרֵיהֶן רַק בְּקֶרֶב אֲנָשִׁים מְעַטִּים, הֵמָּה הָעֲנָוִים, יִרְאֵי יְיָ וְחוֹשְׁבֵי שְׁמוֹ, תַּלְמִידֵי הַנְּבִיאִים וְהַכֹּהֲנִים הַצַּדִּיקִים וְהַמְלַמְּדִים. כַּאֲשֶׁר שָׁב הָעָם אֶל יְיָ בְּכָל לְבָבוֹ הֵחֵל לִצְמֹא לִדְבַר אֱלֹהִים וְתוֹרָתוֹ. אָז מָצָא עֶזְרָא כַּר נִרְחָב לַעֲבוֹדַת הַסּוֹפְרִים וְאַנְשֵׁי כְנֶסֶת הַגְּדוֹלָה. וּבְנֵי יִשְׂרָאֵל הָיוּ תַּחַת מֶמְשֶׁלֶת פָּרַס חַיֵּי שֶׁקֶט עַד דָּרְיָוֶשׁ קוֹדוֹמַן מֶלֶךְ פָּרַס הָאַחֲרוֹן, אִישׁ תַּחַת גַּפְנוֹ וְאִישׁ תַּחַת תְּאֵנָתוֹ. הֵם לֹא הִתְעָרְבוּ אָז בְּעִנְיָנִים מְדִינִיִּים וְלֹא תָפְשׂוּ חֶרֶב וַחֲנִית כַּאֲבוֹתֵיהֶם לְפָנִים, וַיִּתְעַסְּקוּ רַק בַּעֲבוֹדַת הָאֲדָמָה וּבְמִסְחָר. לָכֵן הָיוּ הַחַיִּים הַשּׁוֹקְטִים הָאֵלֶּה מְסֻגָּלִים לְקָרֵב אֶת הָעָם אֶל קִיּוּם מִצְוֹת הַתּוֹרָה וְאֶל לִמּוּדֶיהָ.

נח. דִּבְרֵי סוֹפְרִים. כֹּה נִמְשְׁכָה פְּעֻלַּת אַנְשֵׁי כְּנֶסֶת הַגְּדוֹלָה מֵאָה וַחֲמִשִּׁים שָׁנָה אוֹ מְעַט יוֹתֵר. דַּעַת מִצְוֹת הַתּוֹרָה הַכְּתוּבָה, בֵּאוּרֵיהֶן, גְּבוּלֵיהֶן וּפְרָטֵיהֶן נוֹדְעוּ לְכָל בְּנֵי הַלְאֹם, וְכָל דָּבָר

הַקָּשֶׁה מֵהֶם הִקְרִיבוּ אֶל הַמּוֹרֶה אוֹ אֶל הַשּׁוֹפֵט אֲשֶׁר הָיָה בַּיָּמִים הָהֵם, וּכְכֹל אֲשֶׁר הוֹרוּ הַחֲכָמִים הָאֵלֶּה אוֹתָם כֵּן עָשׂוּ, מִבְּלִי סוּר מִדִּבְרֵיהֶם יָמִין וּשְׂמֹאל. בֵּאוּרֵי הַמִּצְוֹת וּגְבוּלֵיהֶן נִקְרְאוּ בְּסִפְרוּתֵנוּ בְּשֵׁם „דִּבְרֵי סוֹפְרִים" אֲשֶׁר קִבְּלוּ אוֹתָם אַנְשֵׁי כְּנֶסֶת הַגְּדוֹלָה אִישׁ מִפִּי אִישׁ עַד מֹשֶׁה רַבֵּנוּ. וְלֹא הָיְתָה כָל נְחִיצוּת לִכְתֹּב אֶת הַבֵּאוּרִים הָאֵלֶּה בַּסֵּפֶר: עַל יְדֵי קִיּוּם הַמִּצְוֹת תַּחַת הַשְׁגָּחַת הַמּוֹרִים נוֹדְעוּ הַבֵּאוּרִים לִבְנֵי הֶהָמוֹן וְאָב לְבָנָיו הוֹדִיעַ אֵיךְ לַעֲשׂוֹתָן.

ט. שְׁכֵנִים רָעִים. הַיָּמִים הַשּׁוֹקְטִים וְהַחַיִּים הַפְּשׁוּטִים עָבְרוּ וְכֶעָשָׁן כָּלוּ! אֲלֶכְּסַנְדֵּר הַמּוֹקְדוֹנִי לָכַד אֶת אַרְצוֹת פָּרַס, וַתָּבֹא גַּם יְהוּדָה תַּחַת מֶמְשַׁלְתּוֹ. הוּא הֵאִיר פָּנָיו לַיְּהוּדִים, וַיֵּט אֲלֵיהֶם חַסְדּוֹ וַיְכַבֵּד אֶת הַמִּקְדָּשׁ. הַיָּמִים הַטּוֹבִים יָכְלוּ לְהִמָּשֵׁךְ עוֹד שָׁנִים רַבּוֹת, אַךְ לְאָסוֹן יְהוּדָה אָמְרוּ הַשֹּׁמְרוֹנִים לְהִלָּחֵם בַּאֲלֶכְּסַנְדֵּר. הַמֶּלֶךְ הָאַדִּיר הַזֶּה נִצַּח אוֹתָם עַל נְקַלָּה, וַיַּהֲרֹס אֶת מִקְדָּשָׁם אֲשֶׁר בָּנוּ לָמוֹ עַל הַר גְּרִזִּים, וַיַּחֲרֵב אֶת עָרֵיהֶם, וַיֶּגֶל רַבִּים מֵהֶם מֵאֶרֶץ יִשְׂרָאֵל, וְתַחְתָּם הוֹשִׁיב שָׁם בְּנֵי יָוָן. וַיִּהְיוּ הַיְּוָנִים מֵאָז שְׁכֵנִים קְרוֹבִים לַיְּהוּדִים. וְהַשְּׁכֵנוּת הַזֹּאת הֵסֵבָּה רָעָה רַבָּה לָמוֹ. אָמְנָם גַּם הַשֹּׁמְרוֹנִים בְּנֵי עַמִּים שׁוֹנִים, שֶׁהוֹשִׁיב לְפָנִים סַנְחֵרִב בְּשֹׁמְרוֹן וְעָרֶיהָ, הָיוּ כִּמְעַט עוֹבְדֵי אֱלִילִים, אַךְ שְׁכוּנָתָם לֹא הָיְתָה מְסֻכָּנָה לִבְנֵי יְהוּדָה. עַל יְדֵי עֲמַל עֶזְרָא וּנְחֶמְיָה נִבְדְּלוּ הַיְּהוּדִים מֵהֶם כָּלִיל וַיִּתְרַחֲקוּ מֵהֶם וְלֹא עָשׂוּ כְּמַעֲשֵׂיהֶם. חַיֵּי הַשֹּׁמְרוֹנִים הַנִּבְעָרִים מִדַּעַת לֹא יָכְלוּ לִמְשֹׁךְ אֲלֵיהֶם אֶת לֵב הַיְּהוּדִים שֶׁעָלוּ עֲלֵיהֶם בְּהַשְׂכָּלָתָם. לֹא כֵן הָיְתָה שְׁכֵנוּת הַיְּוָנִים אֲשֶׁר מִקָּרוֹב בָּאוּ. הַיְּוָנִים הָיוּ עַם חָכָם וְנָבוֹן, אוֹהֵב עֹנֶג וָיֹפִי. דַּרְכֵי חַיֵּיהֶם הָיוּ עַלִּיזִים וּמוֹשְׁכִים אֶת הַלֵּב. הַשְׂכָּלָתָם וְחָכְמָתָם הָיוּ גְּבוֹהוֹת וְנִשְׂגָּבוֹת. אֱלִילֵיהֶם, כֹּחוֹת הַטֶּבַע, הִצְטַיְּנוּ בְּמַעֲטֵה הָעֹז וְהַגְּבוּרָה שֶׁהֶלִיטוּ אוֹתָם הַיְּוָנִים בְּכֹחַ דִּמְיוֹנָם. חַגֵּיהֶם וּמִנְהֲגֵיהֶם, אַף כִּי תּוֹכָם מָלְאוּ תוֹעֵבוֹת

נוראות, אך כח של קסם נמסך בקרבם להקסים עיני הרואים.
ויהי כראות בני ישראל את האור המתעה הזה בקרבתם,
וינהרו רבים מהם אליו, ויתאוו תאוה להמיר חייהם השוקטים
והטהורים בחיי היונים העליזים והנתעבים, ושפת יון היפה
ושירתה המלאה פלאות והשק לקחה לבם.

ס. המתיונים. הראשונים אשר אחזו דרכי היונים היו האצילים בני
הכהנים והעשירים יושבי הערים. רבות נלחמו בהם אחרוני
כנסת הגדולה, וביחוד האחרון שבהם, שמעון הצדיק השני, זה
הגבור הלאומי הנפלא. הוא היה משירי אנשי כנסת הגדולה
ועמו ספה, תמה פעלתם בקרב העם. כל ימי שמעון הצדיק
לא גדלה השפעת ההולכים בדרכי היונים — המתיונים — כי הוא
בעז הממשלה, אשר נתן לו אנטיוכס הגדול מלך סוריה המושל
על ארץ יהודה, עמד לשטן למו ולא נתנם להלוך בדרכי יון
בגלוי ולמשוך את ההמון אחריהם. אולם כמעט מת שמעון
הצדיק, וירימו המתיונים ראש. ואם אמנם הלך חוניו השלישי
בן שמעון גם הוא בדרכי אביו, אך לו הסרו העז והממשלה
שהיו לאביו, כי על כס סוריה עלו מלכים אחרים, שלבם לא
היה טוב לישראל כלב אנטיוכס הגדול. אחרי מות חוניו הורע
מצב העם עוד יותר. סכסוכים מדיניים באו להפריע את שלום
הארץ הפנימי. אנשי כנסת הגדולה פסקו, כי לא היה שומע
להם מאת העם, יושבי הערים התקיפים והעשירים אוהבי
תענגות. תלמידי שמעון הצדיק ותלמידיהם אמנם לא מנעו את
תורתם מההמון, אך פעלתם לא היתה עוד כבירה. יושבי
העירות והכפרים נאנחו תחת סבל רדיפות אנטיוכס אפיפנס
בגלל אמונתם לתורת הסופרים, מצבם החמרי הורע על ידי
המסים ולא יכלו ללכת בדרכי חכמי התורה בזמן ההוא. ויושבי
הערים הגדולות רבם נמשכו אחרי המתיונים. —

סא. הגזרות והצדוקים. למראה הכליון שהתקרב כענן כבד לבוא על

מונת ישראל ותורתו הרדו החכמים, ויוסיפו לחזק את בדקי
דת הלאומית. וימציאו אז את החקים, אשר באמת לא נוסדו
על קבלת החכמים איש מפי איש ואשר לא בתורת הסופרים
ועם, רק חדשו, למען חזק את מעמד המצות ובאוריהן הקדמים
מכבר. החקים האלה נקראו בשם „גזרות" החכמים, או „גדרים",
בשפת ארם — „סיגים", כי הם הנוספים שמרו את החקים
העקריים כגדר השומרת את הבית לבל יקרב זר אליו. ובין
זה וכה ועל ידי עמל החשמנאים יצא ישראל מעבדות לחרות
שמי חייו הטהרו. מאז שנה העם את דרכי חייו: מעם שוקט
הפך לעם תופש חרב ומגן, צרכי חייו רבו ועמהם גדלו גם מאוייו.
ימצאו רבים מבני האצילים, הכהנים והעשירים, שמשא הגזרות
הסיגים העיק עליהם, ויתנגדו למו. אולם הם הגדישו את הסאה,
כי יחד עם הגזרות זרו גם תורת הסופרים המקבלה, ויפנו לה
ערף, ויאמרו לעשות רק כמצות התורה לא כבאורי הסופרים,
ישכחו כי הדבר הזה אי אפשר. מפלגת האנשים האלה נקראה
בשם „צדוקים" על שם צדוק ראש מיסדיה. וחכמי התורה
המקבלה נקראו מאז „פרושים", כי נפרשו (נבדלו) מעל
מתנגדיהם. ויוסיפו הפרושים לבאר את התורה על פי דרכם
להוסיף גזרות וסיגים חדשים, למען הרחק את העם מדרכי
הצדוקים. ותהי מריבת שתי המפלגות האלה ארכה — כל ימי
הבית השני.

כב. התפתחות המשנה. ומלחמת הפרושים והצדוקים היתה ליסוד
לכתיבת הספר הענקי, ספר המשניות, שנכתב רק כעבור
מאות שנים מעת התחלת פעלות אנשי כנסת הגדולה והחכמים
שבאו אחריהם. בספר הזה באו חקים, משפטים, מנהגים
וסיגים שנוספו וחדשו לרגלי המקרים הלאומיים והמדיניים בחיי
ישראל במשך ימי הבית השני. היו אמנם מקרים במשך העת
הארכה ההיא שהפסיקו פעלות החכמים לזמן מה, והרבה

מֵהַחֻקִּים נִשְׁכָּחוּ. אַךְ כִּמְעַט הִגִּיעָה שְׁעַת כֹּשֶׁר לַעֲבוֹדָה סִפְרוּתִית, שָׁבוּ הַחֲכָמִים לְחַדֵּשׁ פְּעֻלָּתָם בְּיֶתֶר עֹז. רְדִיפוֹת אַנְטִיוֹכֻס אֶפִּיפַנֶס בְּעֶזְרַת הַמִּתְיַוְּנִים, מְהוּמוֹת רִיב הָאַחִים הוֹרְקָנוּס וַאֲרִיסְתּוֹבַל בְּנֵי שְׁלוֹמִית הַמַּלְכָּה הַחַשְׁמֻנָּאִית עַל דְּבַר הַמְּלוּכָה, מְלוּכַת הוֹרְדוֹס וְהָרִיגוֹתָיו שֶׁעָשָׂה בְּקֶרֶב יִשְׂרָאֵל, לְמַעַן שֶׁבֶת עַל כִּסֵּא לֹא לוֹ — כָּל אֵלֶּה עָמְדוּ לְשָׂטָן עַל דֶּרֶךְ לִמּוּד הַתּוֹרָה וְהִתְפַּתְּחוּתָהּ. אַךְ הָאֲנָשִׁים הַגְּדוֹלִים הַמְעַטִּים שֶׁבְּכָל דּוֹר וָדוֹר לֹא זָנְחוּ אֶת הַמַּטָּרָה שֶׁשָּׁאֲפוּ אֵלֶיהָ, וְכִמְעַט בָּאָה עֵת יְכֹלֶת שָׁבוּ לִפְעוֹל פְּעֻלָּתָם כְּקֶדֶם. וּמִפְּעֻלָּתָם זֹאת נוֹלְדָה הַמִּשְׁנָה אוֹ סֵפֶר הַמִּשְׁנָיוֹת. —

סג. בֵּאוּר שֵׁם „מִשְׁנָה". סִבַּת הִקָּרֵא הַקֹּבֶץ הַזֶּה בְּשֵׁם מִשְׁנָה הִיא זֹאת: יַעַן אֲשֶׁר מֵעֵת שֶׁנִּכְתְּבוּ כָּל כִּתְבֵי הַקֹּדֶשׁ אָסוּר הָיָה לְכָל חָכָם לִכְתֹּב חֻקִּים חֲדָשִׁים בַּסֵּפֶר, לְבִלְתִּי יִקָּדְשׁוּ בְּעֵינֵי הָעָם כְּסִפְרֵי הַתַּנַ"ךְ, לָכֵן אֻלְצוּ לְלַמֵּד אֶת הַתַּלְמִידִים אֶת הַחֻקִּים הָאֵלֶּה אוֹ בֵּאוּרֵיהֶם עַל פֶּה. וּלְמַעַן יִזְכְּרוּ הַתַּלְמִידִים אֶת תּוֹרָתָם הָיָה עֲלֵיהֶם לַחֲזוֹר וְלִשְׁנוֹת אֶת הַדְּבָרִים פְּעָמִים רַבּוֹת מְאֹד עַד אֲשֶׁר נִקְבְּעוּ בְזִכְרוֹנָם. וַיִּקָּרֵא הַלִּמּוּד הַזֶּה בְּשֵׁם „מִשְׁנָה" עַל אֲשֶׁר שָׁנוּ תָּמִיד. —

סד. תִּקּוּנֵי סוֹפְרִים, מִקְרָא סוֹפְרִים וְעִטּוּר סוֹפְרִים. הַסּוֹפְרִים וְאַנְשֵׁי כְּנֶסֶת הַגְּדוֹלָה עָשׂוּ כְּלָלִים בִּכְתִיבַת סִפְרֵי הַקֹּדֶשׁ וּבִקְרִיאָתָם. הַכְּלָלִים הָאֵלֶּה הוֹרוּ אֵיךְ לִקְרוֹא וְאֵיךְ לִכְתּוֹב אֶת סִפְרֵי הַתַּנַךְ. וַתִּקָּרֵא הַפְּעֻלָּה הַזֹּאת בְּשֵׁם: תִּקּוּנֵי סוֹפְרִים, מִקְרָא סוֹפְרִים וְעִטּוּר סוֹפְרִים. „תִּקּוּנֵי סוֹפְרִים" הָיוּ כָּל הַתִּקּוּנִים שֶׁעָשׂוּ הַסּוֹפְרִים בְּיֹשֶׁר כְּתִיבַת כִּתְבֵי הַקֹּדֶשׁ. „מִקְרָא סוֹפְרִים" הֵן הַמִּלִּים וְהָאוֹתִיּוֹת שֶׁהוֹסִיפוּ הַסּוֹפְרִים בְּכִתְבֵי הַקֹּדֶשׁ עַל הַנִּמְצָא מִכְּבָר. הַמִּלִּים וְהָאוֹתִיּוֹת הָאֵלֶּה לֹא נִכְתְּבוּ בַּסְּפָרִים, כִּי אִם נִקְבְּעוּ בַזִּכָּרוֹן לְקָרְאָן. וְזֶהוּ כְּלַל: „קְרִי וְלֹא כְתִיב". בְּשֵׁם „עִטּוּר סוֹפְרִים" נִקְרְאוּ הַמִּלִּים וְהָאוֹתִיּוֹת שֶׁהֵסִירוּ הַסּוֹפְרִים מֵהַנִּמְצָא לִפְנֵיהֶם מִכְּבָר בְּכִתְבֵי הַקֹּדֶשׁ, בְּהִוָּכְחָם כִּי יְתֵרוֹת הֵן, וַיְצַוּוּ לְכָתְבָן אַךְ לֹא לְקָרְאָן,

וְזֶהוּ הַכְּלָל: „כְּתִיב וְלֹא קְרִי". הָעֲבוֹדָה הַזֹּאת נַעֲשְׂתָה בְּהַסְכָּמַת כָּל הַסּוֹפְרִים וּבְדֵעָה אֶחָת. —

סה. הֲלָכוֹת. אַחֲרֵי הָעֲבוֹדָה הַזֹּאת הֵחֵלָּה עֲבוֹדַת הַבֵּאוּרִים לְחֻקֵּי הַתּוֹרָה לִפְרָטֵיהֶם. הַסּוֹפְרִים בֵּאֲרוּ אֶת הַמִּצְוֹת כְּפִי אֲשֶׁר קִבְּלוּ מֵהַדּוֹרוֹת הָרִאשׁוֹנִים. גַּם עָשׂוּ סְדָרִים בַּעֲבוֹדַת הָאֱלֹהִים בַּמִּקְדָּשׁ וַיְתַקְּנוּ תְּפִלּוֹת וּמִזְמוֹרִים לְהִתְפַּלֵּל וְלָשִׁיר לִפְנֵי יְיָ בְּהֵיכַל הַקֹּדֶשׁ. וְחֻקִּים חָקְקוּ בְּהַקְרָבַת הַקָּרְבָּנוֹת עַל הַמִּזְבֵּחַ וְכַדּוֹמֶה. כֵּן עָשׂוּ גַּם בַּחֻקִּים הַנּוֹגְעִים לְחַיֵּי הַחֶבְרָה וְהַמִּשְׁפָּחָה. כָּל אֵלֶּה הַחֻקִּים נִקְרְאוּ אַחֲרֵי כֵן בִּשְׂפַת אֲרָם בְּשֵׁם „הֲלָכוֹת", אוֹ „מִשְׁפָּטִים, מִנְהָגִים" בִּשְׂפַת עֵבֶר. דֶּרֶךְ הַסּוֹפְרִים הָיָה לִמְסוֹר אֶת הַהֲלָכוֹת בְּלָשׁוֹן קְצָרָה וּבְרוּרָה לְתַלְמִידֵיהֶם. הַהֲלָכוֹת הָאֵלֶּה נִקְבְּעוּ עַל פִּי רֹב דֵּעוֹת חַבְרֵי הַכְּנֶסֶת הַגְּדוֹלָה כְּמִשְׁפַּט תּוֹרַת מֹשֶׁה: אַחֲרֵי רַבִּים לְהַטּוֹת.

סו. מִדְרָשׁ וּמִדּוֹת. כַּאֲשֶׁר קָמוּ מְהוּמוֹת מְדִינִיּוֹת בְּיִשְׂרָאֵל נִשְׁכְּחוּ מְקוֹרֵי הֲלָכוֹת רַבּוֹת וְלֹא נוֹדַע מֵאַיִן מוֹצָאָן. וַיְהִי כַּאֲשֶׁר שָׁבוּ בְּעִתּוֹת הַמְּנוּחָה לְהַדְשֵׁן אֻלְּצוּ לִמְצוֹא מָקוֹר לָהֶן בְּתוֹרַת מֹשֶׁה הַכְּתוּבָה. עַל כֵּן דָּרְשׁוּ בַּתּוֹרָה וְהֶעֱמִיקוּ לַחֲקוֹר בָּהּ וּלְבָאֲרָהּ עַד אֲשֶׁר מָצְאוּ אֶת אֲשֶׁר בִּקֵּשׁוּ. הָעֲבוֹדָה הַזֹּאת נִקְרְאָה בְּשֵׁם „מִדְרָשׁ", כִּי דָּרְשׁוּ אַחֲרֵי הַמִּשְׁפָּטִים שֶׁקִּבְּלוּ מִמּוֹרֵיהֶם הָרִאשׁוֹנִים לְקָבְעָם וּלְהַחֲזִקָם עַל פִּי דִּבְרֵי תּוֹרַת מֹשֶׁה. הַדְּרִישָׁה הַזֹּאת נַעֲשְׂתָה בְּעֶזְרַת כְּלָלִים יְדוּעִים בַּהֲבָנַת דִּבְרֵי הַתּוֹרָה הַכְּתוּבָה. הַכְּלָלִים הָאֵלֶּה נִקְרְאוּ בְּשֵׁם „מִדּוֹת" שֶׁהַתּוֹרָה נִדְרֶשֶׁת בָּהֵן.

סז. הַסַּנְהֶדְרִין. הָעֲבוֹדָה הַגְּדוֹלָה הַזֹּאת נַעֲשְׂתָה בְּמֶשֶׁךְ יָמִים רַבִּים מֵעֵת קָמוּ הַחַשְׁמֹנָאִים לִמְשֹׁל בְּיִשְׂרָאֵל עַד מַפַּלְתָּם וּמְהוּמַת יְמֵי הוֹרְדוֹס, שֶׁאָז נִשְׁבְּתָה הָעֲבוֹדָה לִזְמַן מָה. בִּימֵי הַחַשְׁמֹנָאִים נוֹסַד בֵּית הַמִּשְׁפָּט הַגָּדוֹל בַּמִּקְדָּשׁ בְּלִשְׁכַּת הַגָּזִית. בּוֹ יָשְׁבוּ שִׁבְעִים חֲבֵרִים וְרֹאשׁ עֲלֵיהֶם הוּא הַנָּשִׂיא וְשֵׁנִי לוֹ הוּא אַב בֵּית דִּין. בֵּית הַמִּשְׁפָּט הַזֶּה נִקְרָא בְּשֵׁם: „סַנְהֶדְרִיָּה גְּדוֹלָה". לְמַטָּה מִמֶּנָּה

הָיְתָה סַנְהֶדְרִיָּה קְטַנָּה שֶׁמִּסְפַּר חֲבֵרֶיהָ הָיָה עֶשְׂרִים וּשְׁלֹשָׁה אִישׁ. וְכֵן בְּכָל עִיר וָעִיר הָיְתָה סַנְהֶדְרִיָּה קְטַנָּה כָּזֹאת. הַתּוֹרָה וּבֵאוּרֶיהָ, הֵן הַהֲלָכוֹת, יָצְאוּ מֵהַסַּנְהֶדְרִיָּה הַגְּדוֹלָה לְכָל בְּנֵי יִשְׂרָאֵל שֶׁלֹּא סָרוּ מִדְּבָרֶיהָ. וַתְּהִי אַחְדוּת שְׁלֵמָה בְּקֶרֶב הַחֲכָמִים בְּבֵאוּרֵי חֻקֵּי הַתּוֹרָה, בְּלִי כָל רִיב וּמַחְלֹקֶת, כִּי לְפִי רֹב הַדֵּעוֹת קָמָה הַהֲלָכָה.—

סח. שִׁשָּׁה סִדְרֵי הַהֲלָכוֹת. בִּימֵי רִיבוֹת הָאַחִים הַחַשְׁמֻנָּאִים וַעֲלוֹת הוֹרְדוּס עַל כִּסֵּא הַמְּלוּכָה פָּסְקוּ פְּעֻלּוֹת הַסַּנְהֶדְרִין וְדַעַת הַתּוֹרָה מָעֲטָה. וַיְהִי כִּמְעַט שָׁבוּ הַחַיִּים הַמְּדִינִיִּים בִּימֵי הוֹרְדוּס לִשְׁטֹף כְּמִנְהָגָם לְפָנִים, וַיָּקָם אִישׁ גָּדוֹל בַּתּוֹרָה וּשְׁמוֹ „הִלֵּל הַבַּבְלִי" אוֹ „הַזָּקֵן". רֵאשִׁית מַעֲשֵׂהוּ הָיְתָה לְהָבִיא סֵדֶר בְּהַהֲלָכוֹת הָרַבּוֹת שֶׁנִּמְסְרוּ לְהַחֲכָמִים מֵהַיָּמִים הַקַּדְמוֹנִים. אָמְנָם גַּם בַּדּוֹרוֹת שֶׁלְּפָנָיו הָיָה קִשּׁוּר מְעַט בֵּין הַהֲלָכוֹת שֶׁנֶּחְלְקוּ לְפִי מַחְלְקוֹתֵיהֶן. אַךְ בִּהְיוֹת הִלֵּל לִנְשִׂיא הַסַּנְהֶדְרִין מָצָא עִרְבּוּבְיָה רַבָּה בַּסֵּדֶר הַהוּא, עַד כִּי קָשֶׁה הָיָה לַתַּלְמִידִים לִלְמֹד הַהֲלָכוֹת עַל פֶּה. לָכֵן עָשָׂה הִלֵּל סֵדֶר חָדָשׁ בָּהֶן: הֲלָכוֹת עַל דְּבַר הַזְּרָעִים, מַתְּנוֹת הַכֹּהֲנִים, הַלְוִיִּם וְהָעֲנִיִּים וְחֻקֵּי הַשְּׁמִטָּה לְבַד, חֻקֵּי הַשַּׁבָּת וְהַמּוֹעֲדִים לְבַד, חֻקֵּי הַנָּשִׁים לְבַד, הַמִּשְׁפָּטִים בֵּין אִישׁ לְרֵעֵהוּ לְבַד, הִלְכוֹת הַקָּרְבָּנוֹת וְהַזְּבָחִים לְבַד, וּמִשְׁפְּטֵי הַטֻּמְאָה וְהַטָּהֳרָה לְבַד. וּבְכֵן נֶחְלְקוּ כָּל הַהֲלָכוֹת לְשִׁשָּׁה חֲלָקִים אוֹ לְשִׁשָּׁה סְדָרִים.—

סט. הַמַּסֶּכְתּוֹת. אַךְ עוֹד רַב מִסְפַּר הַהֲלָכוֹת בְּכָל סֵדֶר וָסֵדֶר מִזְּכֹר אוֹתָן עַל פֶּה עַל נְקַלָּה. לָכֵן חִלֵּק הִלֵּל גַּם כָּל סֵדֶר לַחֲלָקִים אֲחֵרִים. בְּכָל חֵלֶק נֶאֶסְפוּ הֲלָכוֹת רַבּוֹת הַקְּשׁוּרוֹת יַחַד בְּקֶשֶׁר אַמִּיץ לְפִי תְּכוּנָתָן. וַיְהִי מַעֲשֵׂהוּ זֶה דּוֹמֶה לְמַעֲשֵׂה אִישׁ לוֹקֵחַ חוּטִים נִפְרָדִים מִמִּין אֶחָד וְאוֹרֵג אוֹתָם יַחְדָּו בְּמַסֶּכֶת לִהְיוֹת לְמַטֶּוֶה אֶחָד. עַל שֵׁם הָאֲרִיגָה הַזֹּאת, שֶׁאָרַג הִלֵּל מֵהֲמוֹן הֲלָכוֹת מִמִּין אֶחָד סֵפֶר מְיֻחָד, נִקְרָא כָּל סֵפֶר בְּשֵׁם „מַסֶּכֶת". עַל פִּי

סֵדֶר נָעִים וְקַל כָּזֶה נָקֵל הָיָה מֵאָז לַתַּלְמִידִים לִלְמוֹד אֶת הַהֲלָכוֹת עַל פֶּה וְלִקְבּוֹעַ אוֹתָן הֵיטֵב בְּזִכְרוֹנָם.—

ע. מְגִלּוֹת סְתָרִים. אַךְ בְּכָל זֹאת עוֹד כָּבֵד הָיָה לָשֵׂאת בַּזִּכָּרוֹן הֲמוֹן הַחֻקִּים בְּסִגְנוֹן שֶׁהִבִּיעוּ אוֹתָם הַמּוֹרִים, כִּי חוֹב הָיָה מוּטָל עַל הַתַּלְמִיד לֵאמֹר הַהֲלָכוֹת בִּלְשׁוֹן מוֹרֵהוּ. לָכֵן קָבְעוּ לָהֶם הַתַּלְמִידִים בַּסֵּתֶר בִּכְתָב אֶת כָּל הַהֲלָכוֹת לְפִי הַסְּדָרִים וְהַמַּסֶּכוֹת, וַיַּסְתִּירוּ אֶת מַעֲשֵׂיהֶם אֵלֶּה מֵעֵינֵי רוֹאִים. סִפְרֵי זִכָּרוֹן אֵלֶּה נוֹדְעוּ אַחֲרֵי כֵן בְּסִפְרוּתֵנוּ בְּשֵׁם „מְגִלּוֹת סְתָרִים" וְהֵן הָיוּ לִיסוֹד לְסִפְרֵי הַמִּשְׁנִיּוֹת.—

עא. גְּמָרָא. עוֹד פְּעֻלָּה נִכְבָּדָה פָּעַל הִלֵּל בַּסִּפְרוּת. הוּא נָתַן תֹּקֶף לַכְּלָלִים אֲשֶׁר עַל יְדֵיהֶם דָּרְשׁוּ אֶת הַהֲלָכוֹת הַקַּדְמוֹנִיּוֹת. הַכְּלָלִים, אוֹ הַמִּדּוֹת, הָיוּ בְיָמָיו שִׁבְעָה בְּמִסְפָּרָם, וְהוּא הִשְׁתַּמֵּשׁ בָּהֶם בַּבֵּאוּרִים לַתּוֹרָה, אוֹ „בַּמִּדְרָשִׁים". עַל פִּי הַמִּדְרָשִׁים הָאֵלֶּה, שֶׁהֵם תּוֹצָאוֹת שֶׁבַע הַמִּדּוֹת, קָבַע אֶת הַהֲלָכָה אוֹ יוֹתֵר טוֹב לֵאמֹר: גָּמַר אֹמֶר לִקְרוֹעַ אֶת הַהֲלָכָה הַקְּדוּמָה. לָכֵן נִקְרְאָה קְבִיעַת הַהֲלָכָה בְּשֵׁם: „גְּמָרָא". וּבְכֵן, תּוֹצְאַת הַמִּדּוֹת, הַמִּדְרָשִׁים וְהַגְּמָרוֹת הָיְתָה הַהֲלָכָה הַקְּצָרָה, שֶׁנִּשְׁנְתָה בְּפִי הַתַּלְמִידִים בְּלָשׁוֹן קְצָרָה וּבְרוּרָה, בְּלָשׁוֹן שֶׁשָּׂמוּ בְּפִיהֶם מוֹרֵיהֶם, מִבְּלִי שַׁנּוֹת בָּהּ אַף מִלָּה אֶחָת.—

עב. הַמַּחֲלֹקֶת. רַק דָּבָר אֶחָד חָסֵר בִּימֵי הִלֵּל — הָאַחְדוּת בְּלִמּוּד הַתּוֹרָה וּדְרִישָׁתָהּ. חָבֵר הָיָה לְהִלֵּל וּשְׁמוֹ שַׁמַּאי הַזָּקֵן. הוּא הָיָה גָּדוֹל בַּתּוֹרָה וְחָרֵד לְמִצְוֹתֶיהָ כְּהִלֵּל. אַךְ דֶּרֶךְ אַחֶרֶת הָיְתָה לוֹ. הוּא לֹא נָתַן תֹּקֶף לַמִּדּוֹת לְהוֹצִיא עַל פִּיהֶן הֲלָכָה, כִּי אִם נִסְמַךְ יוֹתֵר עַל הַקַּבָּלָה, וְהִיא — הַהֲלָכָה הַמְּסוּרָה מִפֶּה לְפֶה מִימוֹת הַסּוֹפְרִים וְעַד יָמָיו. סִבַּת מֵאוּנוֹ בַּמִּדּוֹת הָיְתָה מִפְלֶגֶת הַצְּדוּקִים, שֶׁכִּחֲשָׁה בְּתוֹרַת הַסּוֹפְרִים, וַתִּתְנַהֵג רַק עַל פִּי הַתּוֹרָה הַכְּתוּבָה בְּלִי כָל בֵּאוּרִים. וַיְהִי כַּאֲשֶׁר הֵחֵל הִלֵּל לְהוֹצִיא אֶת הַהֲלָכוֹת הַקַּדְמוֹנִיּוֹת מִשֶּׁבַע מִדּוֹת הַתּוֹרָה, וַיֹּאמְרוּ הַצְּדוּקִים, כִּי שָׁוְא הִיא

תורת הסופרים ואנשי כנסת הגדולה. כי לא קבלו את ההלכות מהנביאים, רק בדו אותם מלבם על ידי התחבלות השכל הנקראות בשם מדות. לכן מאן שמאי הזקן לסמוך את ההלכה על המדות, כי אם על הקבלה איש מפי איש עד הסופרים הראשונים לסתום בזה פיות הצדוקים.—

עג. בית הלל ובית שמאי. התנגדות שמאי לדרך למוד הלל היתה לסבת ריב תמיד בין שני ראשי החכמים האלה. גם תלמידיהם אחריהם נפלגו לשתי מפלגות רבות זו בזו. שתי המפלגות האלה נקראו בשם: „בית שמאי ובית הלל". הראשונים נסמכו רק על הקבלה והאחרונים בארו את הקבלה בשבע המדות. משני דרכי הלמוד האלה נולדו שנויים בחקים רבים. אלה קבעו ההלכות באופן אחד ואלה להפך, וזולת הלכות מעטות שבהן היו דעותיהם שוות. אולם ההבדל בדרכי הלמוד לא הפריד בין שתי המפלגות האלה. רק מלחמת שפתים היתה ביניהן, אך בעמק לבן אהבו אשה את רעותה. בני המפלגות לא נמנעו מאכול על שלחן אחד ומהתחתן אלה באלה, ויכבדו איש את רעהו מאד.—

עד. בית המדרש שביבנה. במצב כזה היה למוד התורה במאה שנה, עד אשר חרב בית המקדש השני. בזמן מרד יהודה ברומא באו צרות רבות על ישראל. רבים מחכמי הדור נפלו, אלה בחרב המפלגות המדיניות הרבות ואלה בחרב האויב על שדה קטל. ואז נשכחו עוד פעם הלכות רבות ישנות. ומי יודע אם לא בא כליון לחכמת התורה, לולי קם לעזרתה רבן יוחנן בן זכאי, אחד מצעירי תלמידי הלל הזקן. הוא היה איש אוהב מנוחה ולא התערב בריב המדיני ובמרד. וימצא חן בעיני טיטוס פלויוס, ויתן לו רשיון ליסד בית מדרש בעיר יבנה. וילכו עמו חמשה תלמידיו הגדולים, וביניהם, היו רבי אליעזר בן הורקנוס, הוא רבי אליעזר הגדול, ורבי יהושע בן חנניה. גם

אֶת רַבָּן גַּמְלִיאֵל הַשֵּׁנִי מִזֶּרַע הִלֵּל הַזָּקֵן, שֶׁהָיָה אָז צָעִיר לְיָמִים, לָקַח אִתּוֹ, וַיְגַדְּלֵהוּ, וַיְחַנְּכֵהוּ, וַיְלַמְּדֵהוּ תּוֹרָה וָדַעַת, לְמַעַן יִהְיֶה בְגָדְלוֹ לִנְשִׂיא הַסַּנְהֶדְרִין תַּחַת אֲבוֹתָיו.

עה. פְּעֻלַּת הַתַּנָּאִים הָרִאשׁוֹנִים. אָז בְּשֶׁבֶת רַבָּן יוֹחָנָן בְּיַבְנֶה הַחֵלָּה פְּעֻלָּתוֹ הַגְּדוֹלָה לְטוֹבַת לְאוּמִיּוּתוֹ: הוּא נוֹכַח, כִּי תְקוּמַת יִשְׂרָאֵל לֹא בִמְהֵרָה תִהְיֶה, וַיִּתְאַמֵּץ לְהַצִּיל אֶת קָדְשֵׁי הָאֻמָּה מֵאָבְדָן, לְתַכְלִית זֹאת נָתַן אֶת יַבְנֶה תַּחַת יְרוּשָׁלַיִם, בְּהוֹשִׁיבוֹ בָהּ אֶת הַסַּנְהֶדְרִיָּה הַגְּדוֹלָה. תַּחַת הַקָּרְבָּנוֹת נָתַן אֶת הַתְּפִלָּה וְהַצְּדָקָה, וְתַחַת הַמֶּמְשָׁלָה הַמְּדִינִית — אֶת תּוֹרַת יְיָ וּמִצְוֹתֶיהָ לְפִי בֵּאוּרֵי הַחֲכָמִים. וּלְמַעַן הָבֵב זֵכֶר יְרוּשָׁלַיִם וְהַמִּקְדָּשׁ עַל בְּנֵי עַמּוֹ לָנֶצַח אָסַף אֶת כָּל הַהֲלָכוֹת הַנּוֹגְעוֹת לַעֲבוֹדַת הַמִּקְדָּשׁ וְכָל חֻקֵּי הַכֹּהֲנִים וְהַלְוִיִּם, וַיְחַלֵּק אֶת הָעֲבוֹדָה הַזֹּאת בֵּין תַּלְמִידָיו הַגְּדוֹלִים, אֲשֶׁר עֵינֵיהֶם רָאוּ אֶת הַמִּקְדָּשׁ בַּהֲדַר תִּפְאַרְתּוֹ, בְּעָמְדוֹ עַל תִּלּוֹ. תַּלְמִידָיו אֵלֶּה הָיוּ הָרִאשׁוֹנִים אֲשֶׁר נִקְרְאוּ בְּשֵׁם „תַּנָּאִים", כְּלוֹמַר: שׁוֹנֵי הֲלָכוֹת. כָּל אֶחָד מִתַּלְמִידָיו סִדֵּר מַסֶּכֶת אַחַת: זֶה בְּמִנְהֲגֵי הַכֹּהֵן הַגָּדוֹל הַנֶּהֱדָרִים בְּיוֹם הַכִּפֻּרִים, וַתִּקָּרֵא הַמַּסֶּכֶת בְּשֵׁם „יוֹמָא", וְזֶה בְתַבְנִית בֵּית הַמִּקְדָּשׁ, וַתִּקָּרֵא בְּשֵׁם „מִדּוֹת" וְכַדּוֹמֶה. הַמַּסֶּכוֹת הָאֵלֶּה, אַף כִּי חָדְלוּ כְּבָר הִלְכוֹתֵיהֶן לִהְיוֹת נַעֲשׂוֹת בָּעָם בְּאֵין מִקְדָּשׁ וָזֶבַח, בְּכָל זֹאת יְקָרוֹת הֵן לְהִסְטוֹרִיַּת יִשְׂרָאֵל בִּימֵי קֶדֶם. בָּהֶן נִרְאֶה דַּרְכֵי חַיֵּי אֲבוֹתֵינוּ וַהֲדַר תִּפְאֶרֶת גְּדֻלָּתָם בִּימֵי שַׁלְוָתָם.

עו. תַּקָּנוֹת רַבָּן יוֹחָנָן. הָעֵת הַהִיא הָיְתָה עֵת רָעָה לְיַעֲקֹב. שׂוֹנְאִים רַבִּים קָמוּ לַיַּהֲדוּת בְּקֶרֶב יִשְׂרָאֵל: הַצְּדוּקִים שׂוֹנְאֵי הַקַּבָּלָה מִזֶּה וְהַנּוֹצְרִים הָרִאשׁוֹנִים, שֶׁרֻבָּם הָיוּ מִבְּנֵי יִשְׂרָאֵל, מִזֶּה. כָּאֵלֶּה כֵּן אֵלֶּה הִתְאַמְּצוּ לְהַכְחִיד אֶת הַיַּהֲדוּת מִתַּחַת שְׁמֵי יְיָ. בְּיִחוּד הָיוּ הַנּוֹצְרִים מְסֻכָּנִים לַיַּהֲדוּת, כִּי הֵמָּה בְּמַסְוֵה הָאֱמוּנָה עַל פְּנֵיהֶם פִּתּוּ הַרְבֵּה אֲנָשִׁים קַלֵּי הַדַּעַת, שֶׁלֹּא הֵבִינוּ כִּי הֵפֶק הַחֲדָשִׁים רַק לְעַרְעֵר אֶת יְסוֹד לְאוּמִיּוּת יִשְׂרָאֵל. אָז נִתְקְנוּ

בְּיַבְנֶה תַּקָּנוֹת רַבּוֹת בַּדָּת, לְמַעַן הַרְחֵק אֶת הָעָם מֵעַל שְׁתֵּי הַכִּתּוֹת הָהֵן. אָז גָּזְרוּ גְזֵרוֹת לְהַבְדִּיל אֶת הַנּוֹצְרִים הַיְהוּדִים מִקֶּרֶב עֲדַת בְּנֵי יִשְׂרָאֵל, לְהַחְשְׁבָם כְּגוֹיִם גְּמוּרִים, וַיֶּאֶסְרוּ עַל כָּל אִישׁ יִשְׂרָאֵל גַּם לֶאֱכוֹל עִם יְהוּדִי־נוֹצְרִי עַל שֻׁלְחָן אֶחָד, כִּי לַחְמָם, שַׁמְנָם, בְּשַׂר שְׁחִיטָתָם פִּגּוּל הוּא בְּעֵינֵי חַכְמֵי יַבְנֶה, וּמַה גַּם שֶׁהִזְהִירוּ שֶׁלֹּא לְהִתְחַתֵּן בָּהֶם. וְכָל הַתַּקָּנוֹת, הַגְּזֵרוֹת וְהַסְּיָגִים אֲשֶׁר כּוֹנְנוּ רַבָּן יוֹחָנָן וְתַלְמִידָיו מוּל הַכִּתּוֹת הַצּוֹרְרוֹת אֶת לְאוּמִיּוּת יִשְׂרָאֵל עָשׂוּ פְּעֻלָּתָם הַכַּבִּירָה. לְאַט לְאַט הָלְשָׁה כַּת הַצְּדוּקִים וַתֹּאבַד מִן הָאָרֶץ. הַיְהוּדִים הַנּוֹצְרִים נִבְדְּלוּ כָּלִיל מִקְּהַל יִשְׂרָאֵל, וַיִּהְיוּ לִבְנֵי אֱמוּנָה לְבַדָּהּ, שֶׁאֵין לָהּ דָּבָר עִם הַיַּהֲדוּת, וַיֵּדְעוּ כָּל בְּנֵי יִשְׂרָאֵל לְהִזָּהֵר מֵהֶם לְבִלְתִּי הִפָּתֵה אַחֲרֵי דִּבְרֵיהֶם וּלְבִלְתִּי הִלָּכֵד בְּרֶשֶׁת דְּרָשׁוֹתֵיהֶם, וּמִנִּי אָז הִתְבַּצְּרָה הַיַּהֲדוּת בְּסִפְרוּת הַמִּשְׁנָה כְּמוֹ בְּמִגְדָּל חָזָק.

עז. פְּעֻלּוֹת רַבָּן גַּמְלִיאֵל דְּיַבְנֶה. כַּאֲשֶׁר גָּדַל רַבָּן גַּמְלִיאֵל מָסַר רַבָּן יוֹחָנָן אֶת הַנְהָגַת הַסַּנְהֶדְרִין בְּיָדוֹ, כִּי הוּא הָיָה יוֹרֵשׁ כִּסֵּא הַנְּשִׂיאוּת מֵאֲבוֹתָיו צֶאֱצָאֵי הִלֵּל הַזָּקֵן. בְּקַחַת הַנָּשִׂיא רַב פְּעָלִים הַזֶּה אֶת רֶסֶן הַמֶּמְשָׁלָה בְּיָדוֹ, אָמַר לַעֲשׂוֹת דָּבָר גָּדוֹל לְטוֹבַת לְאוּמִיּוּת עַמּוֹ — לְהָבִיא אַחְדוּת בְּבֵית הַמִּדְרָשׁ. הוּא חָפֵץ, שֶׁלֹּא יִפָּלְגוּ עוֹד הַחֲכָמִים לִשְׁנֵי בָתִּים, לְבֵית שַׁמַּאי וּבֵית הִלֵּל, כִּי הַהִתְפַּלְּגוּת הַזֹּאת הֵבִיאָה מְהוּמָה וּמְבוּכָה תָּמִיד בֵּין חַכְמֵי הַמִּשְׁנָה. לְפָנִים בְּעוֹד הָיוּ אַנְשֵׁי כְנֶסֶת הַגְּדוֹלָה, וְאַחֲרֵיהֶם חַבְרֵי הַסַּנְהֶדְרִיָּה וְרָאשֶׁיהָ עַד יְמֵי הִלֵּל וְשַׁמַּאי, נִקְבְּעָה הַהֲלָכָה עַל פִּי רֹב הַדֵּעוֹת; אַךְ מֵאָז רַבּוּ תַלְמִידֵי בֵית שַׁמַּאי וּבֵית הִלֵּל מֵאֲנוּ הַיְחִידִים לְהִכָּנַע מִפְּנֵי הָרַבִּים, וַיִּתְעַקְּשׁוּ לַעֲמוֹד עַל דַּעְתָּם. וְזֹאת הָיְתָה סִבַּת הַמְּרִיבוֹת וְהַהֲלָכוֹת הַמִּתְנַגְּדוֹת אַחַת לִרְעוּתָהּ, שֶׁהָיוּ שְׁגוּרוֹת בְּפִי הַלּוֹמְדִים. וַיֹּאמֶר רַבָּן גַּמְלִיאֵל לָשִׂים לְחֹק, כִּי כָּל הֲלָכָה תִּקָּבַע רַק עַל פִּי דַעַת הָרַבִּים, וְכָל הֲלָכָה שֶׁרַק דַּעַת יָחִיד הִיא לֹא תִזָּכֵר בְּבֵית הַמִּדְרָשׁ עַד

אֲשֶׁר יִשְׁכְּחוּהָ כָּלִיל. וְזוֹ תְּהֻדַּל הַמְּרִיבָה, וְאַחְדוּת הַלְאֹם תּוּסַד עַל יְסוֹדוֹת חֲזָקִים וְלֹא תִמּוֹט.

עח. מֶרֶד הַחֲכָמִים בַּנָּשִׂיא. הַנָּשִׂיא וְעוֹזְרָיו עָמְלוּ לִקְבּוֹעַ אֶת הַהֲלָכָה כְּבֵית הִלֵּל נֶגֶד בֵּית שַׁמַּאי, וְהַדָּבָר הַזֶּה הִצְלִיחַ בְּיָדָם. לָכֵן חָפֵץ הַנָּשִׂיא כִּי לֹא יִזָּכְרוּ עוֹד דִּבְרֵי בֵּית שַׁמַּאי, לְמַעַן יִשְׁכְּחוּ בְּמֶשֶׁךְ הַזְּמָן. אַךְ נֶגֶד חֶפְצוֹ זֶה הִתְקוֹמְמוּ חֲכָמִים רַבִּים, וַתְּהִי מְרִיבָה חֲזָקָה בְּבֵית הַמִּדְרָשׁ עֲדֵי הוּרַד רַבָּן גַּמְלִיאֵל מִנְּשִׂיאוּתוֹ וַיְמַנּוּ אֶת רַבִּי אֶלְעָזָר בֶּן עֲזַרְיָה תַּחְתָּיו. בּוֹ בַּיּוֹם נֶאֶסְפוּ חֲכָמִים רַבִּים אֶל הַסַּנְהֶדְרִיָּה וּבֵינֵיהֶם חֲכָמִים שֶׁנִּדְחוּ לְפָנִים מִבֵּית־הַמִּדְרָשׁ עַל פִּי מִצְוַת רַבָּן גַּמְלִיאֵל. הַנֶּאֱסָפִים הַהֵלּוּ לִקְבֹּץ הֲלָכוֹת יְשָׁנוֹת, דֵּעוֹת יְחִידִים וּבֵית שַׁמַּאי, וְעוֹד דְּבָרִים רַבִּים שֶׁדְּחָם הַנָּשִׂיא תָּמִיד, וַיִּשָּׁפְטוּ עֲלֵיהֶם, וַיִּדְרְשׁוּ אוֹתָם, וַיְקַבְּלוּ עֵדוּת מִפִּי חֲכָמִים שׁוֹנִים עַל אוֹדוֹת כָּל אֵלֶּה, וַיִּקְבְּעוּ לְחֹק לָתֵת מָקוֹם בַּמִּשְׁנָה גַּם לְדִבְרֵי יָחִיד, גַּם לְדִבְרֵי בֵית שַׁמַּאי. וְרַבָּן גַּמְלִיאֵל אָלַץ לְהִכָּנַע מִפְּנֵי רְצוֹן הָרַבִּים וַיּוּשַׁב אֶל כֵּס נְשִׂיאוּתוֹ. הַיּוֹם הַהוּא הֵנִיחַ יְסוֹד לְמַסֶּכֶת „עֵדִיּוֹת", שֶׁנִּשְׁלְמָה אַחֲרֵי עֲבוּר עוֹד דּוֹרוֹת שְׁלֹשָׁה.

עט. שְׁלֹשׁ עֶשְׂרֵה הַמִּדּוֹת. מֵהָעֵת הַהִיא רַבּוּ בָּתֵּי הַמִּדְרָשׁ בְּאֶרֶץ יִשְׂרָאֵל. הַגְּדוֹלִים בְּתַלְמִידֵי הַנָּשִׂיא וַחֲבֵרָיו יָסְדוּ לָמוֹ אִישׁ אִישׁ בָּתֵּי מִדְרָשׁ בְּעָרֵי מוֹשְׁבוֹתָם, וַיִּבְחֲרוּ לָמוֹ דְּרָכִים שׁוֹנִים בְּלִמּוּדָם. הַנּוֹדָעִים מֵהֶם הָיוּ: רַבִּי יִשְׁמָעֵאל, רַבִּי עֲקִיבָא וְרַבִּי יוֹסֵי הַגְּלִילִי. רַבִּי יִשְׁמָעֵאל שֶׁיָּשַׁב בְּלוֹד הוֹסִיף עַל שֶׁבַע הַמִּדּוֹת שֶׁהַתּוֹרָה נִדְרֶשֶׁת בָּהֶן עוֹד שֵׁשׁ מִדּוֹת. שְׁלֹשׁ עֶשְׂרֵה הַמִּדּוֹת הָאֵלֶּה הָיוּ מִנִּי אָז לִיסוֹד בְּסִפְרוּת הַמִּשְׁנָה וְעַל יְדֵיהֶן הִתְרַחֲבָה הַסִּפְרוּת הַזֹּאת עַד מְאֹד.

פ. רַבִּי עֲקִיבָא וּמִדְרַשׁ הַהֲלָכוֹת. אַךְ עוֹד יוֹתֵר גְּדוֹלָה הָיְתָה פְּעֻלַּת רַבִּי עֲקִיבָא. הוּא הֵפִיץ אֶת הַתּוֹרָה בְּסֵדֶר יָפֶה וְנָעִים: סְדָרִים סְדָרִים לְבַדָּם וּמַסֶּכוֹת מַסֶּכוֹת לְבַדָּן. הוּא הִרְחִיב אֶת לִמּוּד הַתּוֹרָה

עַל יְדֵי מִדְרָשׁוֹ שֶׁדָּרַשׁ בַּתּוֹרָה אַחֲרֵי כָּל אוֹת יְתֵרָה אוֹ חֲסֵרָה בְּמִלּוֹתֶיהָ, לְהוֹצִיא מִמֶּנָּה חֹק חָדָשׁ אוֹ לְקַיֵּם חֹק יָשָׁן שֶׁלֹּא נוֹדַע מְקוֹרוֹ. כֹּחַ זִכְרוֹנוֹ הָיָה חָזָק מְאֹד. וַהֲמוֹן שְׁמוּעוֹת וַהֲלָכוֹת מֵחֲכָמִים שׁוֹנִים נִקְבְּעוּ בְמֹחוֹ. אַךְ הוּא לֹא נִמְנַע מֵהִתְנַגֵּד לְדִבְרֵי חֲבֵרָיו אוֹ גַם מוֹרָיו, אִם עַל פִּי הֶגְיוֹנוֹ לֹא יָשְׁרוּ בְעֵינָיו, אֲבָל לֹא הִסְתִּיר דֵּעוֹת מְנַגְּדָיו מִתַּלְמִידָיו, כַּאֲשֶׁר עָשָׂה רַבָּן גַּמְלִיאֵל דְּיַבְנֶה. בְּמָסְרוֹ אֶת רֹב תּוֹרָתוֹ לְתַלְמִידָיו אָחַז בַּסֵּדֶר הַיָּפֶה הַזֶּה: הֲלָכוֹת לְבַדָּן וּמִדְרָשׁ לְבַדּוֹ. בַּהֲלָכוֹתָיו הָיוּ יְשָׁנוֹת שֶׁשִּׁנָּה אֶת סִדּוּרָן עַל פִּי מִדְרָשׁוֹ, וְגַם חֲדָשׁוֹת שֶׁהוֹצִיא מִתּוֹךְ מִדְרָשׁוֹ.

פא. הַתּוֹסֶפְתָּא וְהַבָּרַיְתָא. בְּבֵית מִדְרַשׁ רַבִּי עֲקִיבָא בְּעִיר בְּנֵי־בְרַק הָיָה חֹפֶשׁ גָּמוּר לְכָל תַּלְמִידָיו לְהַבִּיעַ דֵּעוֹתֵיהֶם וְלִדְרוֹשׁ כְּאַוַּת נַפְשָׁם. וְרַבִּי עֲקִיבָא הִטָּה אֹזֶן לְדִבְרֵיהֶם לְהִוָּכַח עַד כַּמָּה הֵבִינוּ אֶת אֲשֶׁר לִפְנֵיהֶם. הוּא עוֹדֵד אֶת רוּחַ תַּלְמִידָיו לְחַפֵּשׂ אַחֲרֵי טַעַם כָּל הֲלָכָה יְשָׁנָה וְאַחֲרֵי כָּל דֵּעָה מִדֵּעוֹת הַחֲכָמִים הַקּוֹדְמִים. בָּזֶה הֵנִיחַ אֶת הַיְסוֹד לְתוֹרַת הַתַּלְמוּד. עַל פִּי הַתַּלְמוּד נִסְדְּרוּ כָּל הַמִּשְׁנָיוֹת בְּבֵית מִדְרָשׁוֹ וּבְבָתֵּי מִדְרַשׁ חַכְמֵי הַדּוֹרוֹת הַבָּאִים אַחֲרָיו. הַתַּלְמוּד הַזֶּה, שֶׁהָיָה נוֹהֵג בִּזְמַן רַבִּי עֲקִיבָא וְאַחֲרָיו, נִקְרָא בְּשֵׁם: „תּוֹסֶפְתָּא", לֵאמֹר: הַטְּעָמִים שֶׁנּוֹסְפוּ לַמִּשְׁנָה עַל פִּי דַּרְכֵי הַמִּדְרָשׁ. אַךְ הַהֲלָכוֹת הַיְשָׁנוֹת, שֶׁלֹּא נִמְצָא טַעֲמָן, הִשְׁמִיט רַבִּי עֲקִיבָא מֵהַמִּשְׁנָה, וַתִּשָּׁאַרְנָה מִחוּץ לָהּ. הֲלָכוֹת כָּאֵלֶּה נִקְרְאוּ בְּשֵׁם „חִיצוֹנִיּוֹת" וּבִשְׂפַת אֲרָם: „בָּרַיְתוֹת".

פב. פְּעֻלַּת הַסַּנְהֶדְרִין שֶׁבְּאוּשָׁא. אַחֲרֵי מוֹת רַבִּי עֲקִיבָא בָּאוּ צָרוֹת רַבּוֹת, הֶרֶג וְאַבְדָן עַל בְּנֵי יִשְׂרָאֵל בִּגְלַל מֶרֶד בַּר־כּוֹכְבָא. אַדְרִיָּנוּס קֵיסַר רוֹמָא גָּזַר עַל הַחֲכָמִים לְבִלְתִּי יִלְמְדוּ תוֹרָה, וַיַּהֲרֹג אֲלָפִים מֵהֶם וְכִמְעַט נִשְׁמְדוּ כָּלִיל. וְעוֹד פַּעַם נִשְׁכְּחוּ הֲלָכוֹת רַבּוֹת, וְכִלָּיוֹן לְאוּמִיּוּת יִשְׂרָאֵל כִּמְעַט בָּא, לוּלֵי הוֹתִיר

יְיָ שָׂרִיד לְבֵית יַעֲקֹב: תַּלְמִידֵי רַבִּי עֲקִיבָא, אֲשֶׁר נִשְׁאֲרוּ מְעַט מֵהַרְבֵּה, וְהֵם הֵבִיאוּ פֵּרוֹת לִלְאוּמִיָּתָם. כַּאֲשֶׁר עָבְרָה הַסּוּפָה, וְהָרְדִיפוֹת רָפוּ, נֶאֶסְפוּ עוֹד פַּעַם שְׂרִידֵי הַתַּנָּאִים וּבְרֹאשָׁם רַבָּן שִׁמְעוֹן בֶּן רַבָּן גַּמְלִיאֵל דְּיַבְנֶה, לְכוֹנֵן אֶת הַסַּנְהֶדְרִיָּה, שֶׁהָדְלָה פְּעֻלָּתָהּ זֶה שָׁנִים רַבּוֹת. הָאֲסֵפָה הָיְתָה בְּעִיר אוּשָׁא, בַּגָּלִיל. בֵּין הַנֶּאֱסָפִים הָיוּ: רַבָּן שִׁמְעוֹן בֶּן גַּמְלִיאֵל, רַבִּי מֵאִיר, רַבִּי שִׁמְעוֹן בֶּן יוֹחָאִי, רַבִּי יוֹסִי בֶּן חֲלַפְתָּא, רַבִּי יְהוּדָה בֶּן אִילָעִי, רַבִּי נְחֶמְיָה, רַבִּי אֱלִיעֶזֶר בֶּן רַבִּי יוֹסִי הַגְּלִילִי וְעוֹד אֲחֵרִים מִתַּלְמִידֵי רַבִּי עֲקִיבָא.

רֵאשִׁית פְּעֻלָּתָם הָיְתָה, בְּהֵאָסְפָם בְּאוּשָׁא, לְעַבֵּר אֶת הַשָּׁנָה וְלִקְבּוֹעַ חֶשְׁבּוֹן בָּרוּר וַאֲמִתִּי בִּקְבִיעַת הַשָּׁנִים, כִּי כִמְעַט הַכֹּל נִשְׁכַּח בְּמֶשֶׁךְ יְמֵי הָרְדִיפוֹת. אַחֲרֵי כֵן תִּקְּנוּ תַקָּנוֹת רַבּוֹת וּמוֹעִילוֹת לְטוֹבַת עַמָּם, לִשְׁמוֹר לְאֻמִּיָּתוֹ מִפְּנֵי הַחֲפֵצִים לַהֲדִיחוֹ מִדֶּרֶךְ הַיַּהֲדוּת. מֵהָעֵת הַהִיא הֵחֵלָּה דְרִישַׁת הַהֲלָכָה בַּסַּנְהֶדְרִיָּה בְּיֶתֶר שְׂאֵת וּבְיֶתֶר עָז. כָּל אֶחָד מֵהַחֲכָמִים הָהֵם בָּחַר לוֹ דֶרֶךְ אַחֶרֶת לְתוֹרָתוֹ. אָמְנָם הֵם הָלְכוּ בְּעִקְּבוֹת רַבִּי עֲקִיבָא מוֹרָם הַגָּדוֹל, אַךְ נָטוּ אִישׁ אִישׁ מְעַט הַצִּדָּה מִדַּרְכּוֹ. רַבִּי יְהוּדָה בַּר עִילָאִי הֶעֱרִיץ אֶת הַמִּדְרָשׁ מְאֹד, וְלֹא נָטָה מִדֶּרֶךְ רַבִּי עֲקִיבָא אַף כְּשָׁעַל. רַבִּי שִׁמְעוֹן בֶּן יוֹחָאִי אָהַב גַּם הוּא אֶת הַמִּדְרָשׁ כְּרַבִּי עֲקִיבָא, אַךְ הוּא עוֹד בָּחַר תָּמִיד גַּם בְּבֵאוּר טַעַם הַמִּקְרָא, לְמַעַן הוֹצִיא הַהֲלָכָה עַל פִּיהוּ. רַבִּי מֵאִיר נָטָה יוֹתֵר מִדֶּרֶךְ רַבִּי עֲקִיבָא, כִּי לֹא בָחַר בְּמִדְרָשׁ, כִּי אִם בְּבֵאוּר טַעֲמֵי הַהֲלָכוֹת בְּלִי עֶזְרַת הַכְּתוּבִים. הוּא אָהַב לִשְׁנוֹת אֶת הַהֲלָכָה בְּדֶרֶךְ קְצָרָה וּבְרוּרָה. וְרַבִּי נְחֶמְיָה אָסַף גַּם הוּא הֲלָכוֹת רַבּוֹת, אֲשֶׁר הַרְבֵּה מֵהֶן יָצְאוּ מִפִּי רַבִּי יִשְׁמָעֵאל בֶּן אֱלִישָׁע. כָּל אֶחָד מֵהַחֲכָמִים הָאֵלֶּה רָשַׁם אֶת הַמִּשְׁנִיּוֹת בַּסֵּתֶר לְעַצְמוֹ עַל פִּי סִדְרוֹ שֶׁבָּחַר לוֹ. רְשִׁימוֹת

הַהֲלָכוֹת שֶׁל הַחֲכָמִים הָאֵלֶּה נִקְרְאוּ אָז בְּשֵׁם „מְגִלּוֹת סְתָרִים", כִּי אָסוּר הָיָה לִכְתּוֹב הֲלָכוֹת בַּסֵּפֶר.

מוּבָן הַדָּבָר, כִּי אָז לֹא יָכְלָה הֱיוֹת אַחְדוּת בְּבֵית הַמִּדְרָשׁ, אַחֲרֵי כִּי כָל חָכָם לֹא נִכְנַע מִפְּנֵי חֲבֵרוֹ. וַיַּרְא זֹאת רַבָּן שִׁמְעוֹן בֶּן גַּמְלִיאֵל, וַיֵּרַע בְּעֵינָיו, וַיֹּאמֶר לַעֲשׂוֹת כְּרַבָּן גַּמְלִיאֵל דְּיַבְנֶה אָבִיו וְלִגְזוֹר בְּכֹחַ נְשִׂיאוּתוֹ עַל חֲבֵרָיו לִבְלִי יָרִיבוּ וּלְהָקִים כָּל חֹק לְפִי רֹב הַדֵּעוֹת. אַךְ דְּבָרָיו לֹא פָּעֲלוּ מְאוּמָה, כִּי בַּמַּצָּב הָרָע הַהוּא לְיִשְׂרָאֵל הָיָה כֹּחַ הַנָּשִׂיא רָפֶה מְאֹד, וַיְמָאֲנוּ חֲבֵרָיו לִשְׁמוֹעַ בְּקוֹלוֹ וּמַחֲשַׁבְתּוֹ הַטּוֹבָה לֹא קָמָה.

פג. חֲתִימַת הַמִּשְׁנָה. וְהִנֵּה קָם רַבִּי יְהוּדָה בְּנוֹ תַּחְתָּיו לְנָשִׂיא. בְּיָמָיו הוּטַב מַצַּב יִשְׂרָאֵל הַמְּדִינִי וּכְבוֹד רַבִּי יְהוּדָה נִשָּׂא בְּעֵינֵי שָׂרֵי רוֹמָא, וַיִּתְּנוּ לוֹ תֹּקֶף וָעֹז יוֹתֵר לִנְהֹג בְּעַמּוֹ וְלִמְשׁוֹל בַּסַּנְהֶדְרִיָּה כְּחֶפְצוֹ. וַיִּתְאַמֵּץ רַבִּי יְהוּדָה וַיָּחֶל לִפְעוֹל פְּעֻלָּתוֹ הַגְּדוֹלָה, אֲשֶׁר נִשְׁאֲרָה לְזֵכֶר עוֹלָם, וְהִיא — כְּתִיבַת הַמִּשְׁנָה. רֵאשִׁית מַעֲשֵׂהוּ הָיְתָה לְהָבִיא אַחְדוּת בְּבֵית הַמִּדְרָשׁ, וְחֶפְצוֹ בְּיָדוֹ הִצְלִיחַ, כִּי לֹא נוֹעֲזוּ חֲבֵרָיו לַמְרוֹת אֶת פִּיו. כָּל דְּבָרָיו הָיוּ קְדוֹשִׁים בְּעֵינֵי בְּנֵי דוֹרוֹ, עַד כִּי כִנּוּהוּ בְּשֵׁם „רַבֵּנוּ הַקָּדוֹשׁ" אוֹ „רַבִּי" סְתָם מִבְּלִי הַזְכֵּר אֶת שְׁמוֹ „יְהוּדָה", אוֹת הוּא מַה נִּכְבָּד הָיָה בְּעֵינֵי הַחֲכָמִים וְהָעָם. אַחֲרֵי כֵן הֵחֵל לֶאֱסוֹף אֶת כָּל הַהֲלָכוֹת אֲשֶׁר מִיָּמִים קַדְמוֹנִים, כְּפִי אֲשֶׁר שָׁמַע מִפִּי מוֹרָיו, וּבְיִחוּד מִפִּי רַבִּי מֵאִיר, וַיִּבְחַן אוֹתָן לָדַעַת אֵיזוּ מֵהֶן לְקָרֵב וְאֵיזוּ לְרַחֵק. וַיִּכְתֹּב קֹבֶץ הֲלָכוֹת גָּדוֹל בַּסֵּדֶר אֲשֶׁר סִדֵּר רַבִּי עֲקִיבָא וְאַחֲרָיו — רַבִּי מֵאִיר. עֲבוֹדַת רַבֵּנוּ הַקָּדוֹשׁ זֹאת נִקְרְאָה בְּשֵׁם חֲתִימַת הַמִּשְׁנָה.

פד. שִׁשָּׁה סִדְרֵי מִשְׁנָה. סִפְרֵי הַמִּשְׁנָה נִסְדְּרוּ בְּשִׁשָּׁה סְדָרִים אֵלֶּה: א) „סֵדֶר זְרָעִים". בּוֹ בָאוּ כָּל הַהֲלָכוֹת הַנּוֹגְעוֹת לַתְּפִלָּה וּלְיֶתֶר הַבְּרָכוֹת, אֲשֶׁר עַל הַיְּהוּדִי לְבָרֵךְ בְּכָל מִקְרֶה וּמִקְרֶה. אַחֲרֵי כֵן יָבוֹאוּ בוֹ כָּל הַהֲלָכוֹת הַנּוֹגְעוֹת לַמַּתָּנוֹת, אֲשֶׁר עַל כָּל אִישׁ

יִשְׂרָאֵל לָתֵת לַכֹּהֲנִים, לַלְוִיִּם וְלָעֲנִיִּים מִתְּבוּאַת שָׂדֵהוּ וּמִפְּרִי כְרָמָיו וְגַנָּיו. ב) „סֵדֶר מוֹעֵד". בּוֹ נֶאֶסְפוּ כָּל הַהֲלָכוֹת הַנּוֹגְעוֹת לְשַׁבָּת, לַחַגִּים, לַצּוֹמוֹת וּלְחֶשְׁבּוֹן הַזְּמַנִּים עַל פִּי מוֹלַד הַלְּבָנָה. ג) „סֵדֶר נָשִׁים". בּוֹ נִקְבְּצוּ כָּל הַהֲלָכוֹת הַנּוֹגְעוֹת לְחֻקֵּי הַנִּשּׂוּאִים וְהַגֵּרוּשִׁים, בְּקַחַת לוֹ אִישׁ אִשָּׁה אוֹ בְגָרְשׁוֹ אוֹתָהּ מִפָּנָיו, גַּם חֻקֵּי הַיִּבּוּם וְהַחוֹבוֹת הַמּוּטָלוֹת עַל הָאִישׁ בְּנוֹגֵעַ לְאִשְׁתּוֹ וְעַל הָאִשָּׁה בְּנוֹגֵעַ לְבַעְלָהּ, גַּם מִשְׁפְּטֵי הַנְּדָרִים אֲשֶׁר יִדֹּר הָאָדָם אוֹ בְהַזִּירוֹ לַיְיָ. ד) „סֵדֶר נְזִיקִין". אֹסֶף כָּל הַהֲלָכוֹת וְהַדִּינִים שֶׁבֵּין אִישׁ לְרֵעֵהוּ, בְּהַזֵּק אִישׁ אֶת רְכוּשׁ רֵעֵהוּ, אוֹ בְנָגְעוֹ בְּנֶפֶשׁ עֲמִיתוֹ לְהָרְגֵהוּ אוֹ לְפָצְעֵהוּ, בְּשָׂכְרוֹ אֶת עֲמִיתוֹ אוֹ אֶת רְכוּשׁוֹ לַעֲבוֹדָה, גַּם כָּל הַחֻקִּים בִּדְבַר הַנַּחֲלָאוֹת, הַיְרֻשָּׁה וְהַשֻּׁתָּפוּת, חֻקֵּי הַשּׁוֹפְטִים וְהָעֵדוּת, הַמִּשְׁפָּטִים וְהַשְּׁבוּעוֹת. ה) „סֵדֶר קָדָשִׁים". קֹבֶץ הִלְכוֹת הַשְּׁחִיטָה, הַטְּרֵפוֹת, הַמַּאֲכָלִים הָאֲסוּרִים, הַזְּבָחִים וְהַמְּנָחוֹת, אֲשֶׁר יַקְרִיב הָאָדָם בַּמִּקְדָּשׁ, וְכָל דָּבָר אֲשֶׁר יַקְדִּישׁ לַיְיָ וּלְמִקְדָּשׁוֹ. ו) „סֵדֶר טָהֳרוֹת". בּוֹ נֶאֶסְפוּ כָּל הַהֲלָכוֹת הַמְדַבְּרוֹת עַל אוֹדוֹת חֻקֵּי הַטֻּמְאָה, אֲשֶׁר יִטְמָא הָאָדָם, בְּנָגְעוֹ בְמֵת אוֹ בְכָל דָּבָר טָמֵא, אוֹ אִם יִהְיֶה בִבְשָׂרוֹ נֶגַע צָרַעַת וְכַדּוֹמֶה. גַּם טֻמְאַת הַנָּשִׁים וְטָהֳרָתָן — הַכֹּל נִקְבְּצוּ בוֹ.

פד. תּוֹעֶלֶת הַמִּשְׁנָה. הַסֵּפֶר הֶעָנָקִי הַזֶּה הַמֵּכִיל בְּקִרְבּוֹ כָּל הַהֲלָכוֹת אוֹ הַמִּשְׁנָיוֹת נִקְרָא בְּשֵׁם: סֵפֶר הַמִּשְׁנָה. מְגַמַּת רַבֵּנוּ הַקָּדוֹשׁ הָיְתָה לְאַחֵד אֶת כָּל הַהֲלָכוֹת שֶׁל הַחֲכָמִים הַקַּדְמוֹנִים וְגַם הַחֲדָשׁוֹת שֶׁהִתְחַדְּשׁוּ עַד יָמָיו, לְמַעַן אֲשֶׁר יִמְצְאוּ חַכְמֵי הַדּוֹרוֹת הַבָּאִים אֶת חֶפְצָם וְלֹא יְאָלְצוּ עוֹד לִלְמוֹד מִפִּי מוֹרִים שׁוֹנִים בְּדַרְכֵיהֶם. עוֹד הָיְתָה מְגַמָּתוֹ, לְהַבִּיעַ דַּעְתּוֹ עַל הֲלָכוֹת רַבּוֹת אֲשֶׁר רָבוּ עַל אוֹדוֹתָן הַחֲכָמִים אֲשֶׁר הָיוּ לְפָנָיו וְלִקְבּוֹעַ אוֹתָן לְמַעֲשֶׂה, לְהִתְנַהֵג עַל פִּיהֶן בַּחַיִּים. לִפְעָמִים לֹא בֵאֵר אֶת טַעְמוֹ וְלִפְעָמִים הֶרְאָה גַם אֶת טַעַם הַהֲלָכָה, אֲשֶׁר מָצָא אוֹתָהּ טוֹבָה לַעֲשׂוֹת כִּדְבָרֶיהָ.

שְׂפַת הַסֵּפֶר יָפָה, קַלָּה וּנְעִימָה מְאֹד. לֹא הָיָה סֵפֶר כָּתוּב בְּשָׂפָה יָפָה וַעֲשִׁירָה כְּסֵפֶר הַמִּשְׁנָה בְּכָל יְמֵי הַבַּיִת הַשֵּׁנִי וְאַחֲרֵי חָרְבָּנוֹ עַד יָמָיו. רַבֵּנוּ הַקָּדוֹשׁ הֶעֱשִׁיר אֶת סִפְרוּתֵנוּ בְּמִבְטָאִים נָאִים, קַלִּים וּמוּבָנִים, אֲשֶׁר לֹא הָיוּ כְמֹהֶם גַּם בְּכִתְבֵי הַקֹּדֶשׁ, שֶׁשְּׂפָתָם מְסֻגֶּלֶת יוֹתֵר לְשִׁיר וְלִמְלִיצָה. וּבַעֲשׂוֹתוֹ אֶת הַמִּפְעָל הַגָּדוֹל הַזֶּה נָטָה רַבִּי מֵהַחֹק הָאוֹסֵר לִכְתֹּב דְּבָרִים הַנֶּאֱמָרִים עַל פֶּה, כִּי רָאָה וַיִּוָּכַח, שֶׁאִם לֹא יַעֲשֶׂה כָּזֹאת, תִּשָּׁכַחְנָה הֲלָכוֹת רַבּוֹת מִפִּי בְּנֵי הַדּוֹרוֹת הַבָּאִים, כִּי אֵין כֹּחַ בְּזִכְרוֹן הָאָדָם לִזְכּוֹר הֲמוֹן חֻקִּים מְסֻדָּרִים בְּסֵדֶר יָדוּעַ עַל פֶּה. וְאִם תִּשָּׁכַחְנָה, אָז תִּרְבֶּה הַמְּרִיבָה בְּבֵית הַמִּדְרָשׁ וְאַחְדוּת הַלְאֹם תַּחֲלוֹף כָּלִיל, וְהָיוּ בְנֵי יִשְׂרָאֵל לְכִתּוֹת, כִּתּוֹת רַבּוֹת, צוֹרְרוֹת אִשָּׁה אֶת רְעוּתָהּ, עַד אֲשֶׁר תִּשָּׁמַדְנָה כֻּלָּן מִתַּחַת הַשָּׁמַיִם, וְזֵכֶר יִשְׂרָאֵל יִמַּח וְהָיָה כְּלֹא הָיָה.

פה. מַסֶּכֶת אָבוֹת. כָּל סֵדֶר מִסִּפְרֵי הַמִּשְׁנָה יֵחָלֵק גַּם הוּא לַחֲלָקִים קְטַנִּים הַנִּקְרָאִים בְּשֵׁם „מַסֶּכוֹת". מִסְפַּר הַמַּסֶּכוֹת יַגִּיעַ לְשִׁשִּׁים. וּכְאֶבֶן יְקָרָה בְּנֵזֶר תִּפְאֶרֶת תִּתְנוֹסֵס בֵּין כָּל מַסָּכוֹת שֵׁשֶׁת סִדְרֵי הַמִּשְׁנָה מַסֶּכֶת „אָבוֹת". תֹּכֶן הַמַּסֶּכֶת הַזֹּאת הוּא מוּסַר הַשֵּׂכֶל אֲשֶׁר הִטִּיפוּ חַכְמֵי יִשְׂרָאֵל מִימוֹת שִׁמְעוֹן הַצַּדִּיק הַשֵּׁנִי, הָאַחֲרוֹן לְאַנְשֵׁי כְּנֶסֶת הַגְּדוֹלָה, עַד יְמֵי רַבֵּנוּ הַקָּדוֹשׁ. כָּל מִלָּה וּמִלָּה בָּהּ הִיא מַרְגָּלִית יְקָרָה. הִיא מְלַמֶּדֶת אֶת הָאָדָם אֵיךְ לְיַשֵּׁר אֶת אָרְחוֹתָיו בַּחַיִּים, לְמַעַן מְצֹא חֵן בְּעֵינֵי אֱלֹהִים וַאֲנָשִׁים. הִיא מַטֶּפֶת לַעֲנָוָה, לְיִרְאַת חֵטְא, לְאַהֲבַת הַבְּרִיּוֹת, לְחֶמְלָה, לְחֶסֶד וּלְאַהֲבַת הַתּוֹרָה וְהַחָכְמָה. וּמוּסָרָהּ אֵינֶנּוּ כְּתוֹרַת הַמּוּסָר שֶׁל הַכִּתּוֹת אֲשֶׁר נִבְדְּלוּ אָז מִקְּהַל יִשְׂרָאֵל, הָרְחוֹקָה מֵהִגָּיוֹן בָּרִיא וּמֵרוּחַ הָאֻמָּה. בָּהּ נִרְאֶה אֶת חֲכָמֵינוּ כְּבַמַּחֲזֶה, אוֹתָם וְאֶת רַחֲשֵׁי לִבָּם. חַכְמֵי יִשְׂרָאֵל בִּזְמַן הַבַּיִת הַשֵּׁנִי וְאַחֲרָיו הִצְטַיְּנוּ בְּאַחְדוּת לִבָּם וּפִיהֶם. רַק מַה שֶּׁחָשְׁבוּ לְטוֹב וְעָשׂוּ כָּמֹהוּ אוֹתוֹ הִלְּלוּ בְּפִיהֶם. הֵמָּה לִמְּדוּ אֶת הָאָדָם

לַעֲשׂוֹת אֶת הַטּוֹב פֹּה בָּאָרֶץ וְלֹא לָשִׂית בַּשָּׁמַיִם פִּיהֶם. הֵמָּה הֱבִינוּהוּ לָדַעַת, כִּי הָאָדָם אֵינֶנּוּ מַלְאַךְ הָאֱלֹהִים כִּי אִם יְלוּד אִשָּׁה, בָּשָׂר וָדָם. לָכֵן הוֹרוּהוּ הַדֶּרֶךְ הַיְשָׁרָה, אֲשֶׁר יִתָּכֵן לִבְנֵי הָאָדָם לָלֶכֶת בָּהּ. הֵם לֹא דָרְשׁוּ מִמֶּנּוּ לַעֲשׂוֹת מַעֲשִׂים, אֲשֶׁר רַק מַלְאֲכֵי שָׁמַיִם יוּכְלוּ לַעֲשׂוֹתָם, וְזֹאת תּוֹכִיחַ, כִּי רוּחַ הָאֱמֶת וְהַיֹּשֶׁר דּוֹבֵר בְּפִיהֶם.

פו. פִּתְגָּמֵי מַסֶּכֶת אָבוֹת. רַבִּים הֵם דִּבְרֵי הַמּוּסָר אֲשֶׁר בְּמַסֶּכֶת „אָבוֹת" וְלֹא יִתָּכֵן לִמְנוֹתָן פֹּה. אַךְ מֵהָאֲחָדִים אֲשֶׁר נָבִיא בָזֶה נָבִין לָדַעַת עֵרֶךְ הַמַּסֶּכֶת הַזֹּאת וְדַרְכָּהּ.

שִׁמְעוֹן הַצַּדִּיק הָיָה אוֹמֵר — כָּתוּב בָּהּ — „עַל שְׁלשָׁה דְבָרִים הָעוֹלָם עוֹמֵד: עַל הַתּוֹרָה, עַל הָעֲבוֹדָה וְעַל גְּמִלוּת חֲסָדִים". אַנְטִיגְנוּס אִישׁ סוֹכוֹ הָיָה אוֹמֵר: „אַל תִּהְיוּ כַּעֲבָדִים הַמְשַׁמְּשִׁים אֶת הָרַב עַל מְנָת לְקַבֵּל פְּרָס, אֶלָּא הֱיוּ כַּעֲבָדִים הַמְשַׁמְּשִׁים אֶת הָרַב עַל מְנָת שֶׁלֹּא לְקַבֵּל פְּרָס". יְהוֹשֻׁעַ בֶּן פְּרַחְיָה הָיָה אוֹמֵר: „הֱוֵה דָן אֶת כָּל הָאָדָם לְכַף זְכוּת". שְׁמַעְיָה אוֹמֵר: „אֱהֹב אֶת הַמְּלָאכָה וּשְׂנָא אֶת הָרַבָּנוּת". הִלֵּל הָיָה אוֹמֵר: „הֱוֵי מִתַּלְמִידָיו שֶׁל אַהֲרֹן הַכֹּהֵן, אוֹהֵב שָׁלוֹם וְרוֹדֵף שָׁלוֹם, אוֹהֵב אֶת הַבְּרִיּוֹת וּמְקָרְבָן לַתּוֹרָה". שַׁמַּאי אוֹמֵר: „אֱמוֹר מְעַט וַעֲשֵׂה הַרְבֵּה, וֶהֱוֵי מְקַבֵּל אֶת כָּל הָאָדָם בְּסֵבֶר פָּנִים יָפוֹת". רַבָּן גַּמְלִיאֵל בֶּן רַבִּי יְהוּדָה הַנָּשִׂיא הָיָה אוֹמֵר: „יָפֶה תַלְמוּד תּוֹרָה עִם דֶּרֶךְ אֶרֶץ, שֶׁיְּגִיעַת שְׁנֵיהֶם מְשַׁכַּחַת עָוֹן. וְכָל תּוֹרָה שֶׁאֵין עִמָּהּ מְלָאכָה סוֹפָהּ — בְּטֵלָה וְגוֹרֶרֶת עָוֹן. וְכָל הָעֲמֵלִים עִם הַצִּבּוּר יִהְיוּ עֲמֵלִים לְשֵׁם שָׁמַיִם". עַל שְׁאֵלַת רַבָּן יוֹחָנָן בֶּן זַכַּאי אֶת תַּלְמִידָיו: „אֵיזוֹהִי דֶרֶךְ יְשָׁרָה שֶׁיָּבוֹר לוֹ הָאָדָם?" עָנָה רַבִּי אֶלְעָזָר בֶּן עֲרָךְ: „לֵב טוֹב". רַבִּי יוֹסֵי הַכֹּהֵן הָיָה אוֹמֵר: „יְהִי מָמוֹן חֲבֵרְךָ חָבִיב עָלֶיךָ כְּשֶׁלָּךְ". רַבִּי עֲקִיבָא אוֹמֵר: „חָבִיב הָאָדָם שֶׁנִּבְרָא בְּצֶלֶם (אֱלֹהִים)". רַבִּי אֶלְעָזָר בֶּן עֲזַרְיָה הָיָה אוֹמֵר: „כֹּל שֶׁחָכְמָתוֹ מְרֻבָּה מִמַּעֲשָׂיו (הַטּוֹבִים) לְמָה

הוּא דוֹמֶה? לְאִילָן שֶׁעֲנָפָיו מְרֻבִּים וְשָׁרָשָׁיו מוּעָטִים, וְהָרוּחַ בָּאָה וְעוֹקַרְתּוֹ וְהוֹפַכְתּוֹ עַל פָּנָיו". בֶּן זוֹמָא אוֹמֵר: "אֵיזֶהוּ חָכָם? הַלּוֹמֵד מִכָּל אָדָם. אֵיזֶהוּ גִבּוֹר? הַכּוֹבֵשׁ אֶת יִצְרוֹ (הָרָע). אֵיזֶהוּ עָשִׁיר? הַשָּׂמֵחַ בְּחֶלְקוֹ. אֵיזֶהוּ מְכֻבָּד? הַמְכַבֵּד אֶת הַבְּרִיּוֹת". בֶּן־עַזַּאי הָיָה אוֹמֵר: "אַל תְּהִי בָז לְכָל אָדָם". רַבִּי לְוִיטַס אוֹמֵר: "מְאֹד מְאֹד הֱוֵי שְׁפַל רוּחַ, שֶׁתִּקְוַת אֱנוֹשׁ — רִמָּה". רַבִּי אֶלְעָזָר בֶּן שַׁמּוּעַ הָיָה אוֹמֵר; "יְהִי כְבוֹד תַּלְמִידְךָ חָבִיב עָלֶיךָ כְּשֶׁלָּךְ, וּכְבוֹד חֲבֵרְךָ — כְּמוֹרָא רַבָּךְ, וּמוֹרָא רַבָּךְ — כְּמוֹרָא שָׁמָיִם". רַבִּי מַתְיָא בֶּן חָרָשׁ אוֹמֵר: "הֱוֵה מַקְדִּים בִּשְׁלוֹם כָּל אָדָם; הֱוֵה זָנָב לָאֲרָיוֹת, וְאַל תְּהִי רֹאשׁ לַשּׁוּעָלִים". יְהוּדָה בֶּן תֵּימָא הָיָה אוֹמֵר: "עַז פָּנִים לְגֵיהִנֹּם, וּבֹשֶׁת פָּנִים לְגַן עֵדֶן". רַבִּי אֶלְעָזָר הַקַּפָּר אוֹמֵר: "הַקִּנְאָה, הַתַּאֲוָה וְהַכָּבוֹד מוֹצִיאִים אֶת הָאָדָם מִן הָעוֹלָם". פִּתְגָּמִים יְקָרִים וְנַעֲלִים כָּאֵלֶּה פְּזוּרִים בַּמַּסֶּכֶת הַזֹּאת לְמֵאוֹת, הַמּוֹכִיחִים עַל טֹהַר רוּחָם שֶׁל חַכְמֵי הַמִּשְׁנָה.

ט. מִשְׁנָיוֹת חִיצוֹנִיּוֹת.

פז. בָּרַיְתוֹת, תּוֹסָפוֹת. וַיְהִי כִּרְאוֹת תַּלְמִידֵי רַבֵּנוּ הַקָּדוֹשׁ, כִּי מוֹרָם לֹא קִבֵּל מִשְׁנָיוֹת הַרְבֵּה אֶל סֵפֶר הַמִּשְׁנָה, וַיֹּאמְרוּ לְהָקִים גַּם לָהֶן שֵׁם וּשְׁאֵרִית בְּסִפְרוּתֵנוּ, וַיִּכְתְּבוּ אִישׁ אִישׁ אֶת הַהֲלָכוֹת הָרַבּוֹת אֲשֶׁר נִמְצְאוּ אִתּוֹ. רַבִּי חִיָּיא הַגָּדוֹל הַמְיֻחָד בְּתַלְמִידֵי רַבֵּנוּ הַקָּדוֹשׁ כָּתַב בִּמְגִלּוֹתָיו הֲלָכוֹת רַבּוֹת, שֶׁנִּשְׁאֲרוּ חוּץ לְמִשְׁנַת מוֹרֵהוּ. כָּמֹהוּ עָשָׂה גַּם בַּר־קַפָּרָא חֲבֵרוֹ, וְאַחֲרֵי כֵן גַּם רַבִּי הוֹשַׁעְיָה וְעוֹד אֲחֵרִים. הַמְּגִלּוֹת הָהֵן נִקְרְאוּ בְּשֵׁם: "חִיצוֹנִיּוֹת" אוֹ "בָּרַיְתוֹת" בִּשְׂפַת אֲרָם. מִלְּבַד זֹאת נֶאֶסְפוּ הַטְּעָמִים הַמְבָאֲרִים אֶת הַהֲלָכוֹת שֶׁבְּמִשְׁנַת רַבִּי, וַיִּקָּרְאוּ בְּשֵׁם "תּוֹסָפוֹת" אוֹ "תוֹסֶפְתָּא", עֲרוּכִים בְּ־ו׳ שִׁשָּׁה סְדָרִים כַּמִּשְׁנָיוֹת. סֵפֶר הַתּוֹסֶפְתָּא

נִמְצָא עַתָּה בְּיָדֵינוּ בִּשְׁלֵמוּתוֹ. אַךְ הַבְּרַיְתוֹת שֶׁל רַבִּי חִיָּא וַחֲבֵרָיו אָבְדוּ וְאֵינָן וְרַק חֵלֶק מֵהֶן נִשְׁאַר בְּסִפְרֵי הַתַּלְמוּד, וּמֵהֶן נוּכַל לִשְׁפּוֹט עַל דְּבַר תָּכְנָן וְעֶרְכָּן.

פח. מְכִילְתָּא, סִפְרָא וְסִפְרֵי וְסֵדֶר עוֹלָם. לַמִּשְׁנָיוֹת הַחִיצוֹנִיּוֹת שֶׁחֻבְּרוּ בַּיָּמִים הָהֵם שַׁיָּכִים גַּם קָבְצֵי הַמִּשְׁנָיוֹת הַחִיצוֹנִיּוֹת, הַנִּקְרָאִים בְּשֵׁמוֹת: מְכִילְתָּא, סִפְרָא וְסִפְרִי, הַמְסֻדָּרִים לְפִי פָּרָשִׁיּוֹת חֻמְשֵׁי הַתּוֹרָה. הַמְּכִילְתָּא כּוֹלֶלֶת מִשְׁנָיוֹת, שֶׁרֻבָּן יָצְאוּ מִבֵּית מִדְרָשׁוֹ שֶׁל רַבִּי יִשְׁמָעֵאל בֶּן אֱלִישָׁע וְנִכְתְּבוּ בְּעֵת צֵאת לְאוֹר הַמִּשְׁנָיוֹת הַחִיצוֹנִיּוֹת. הִיא מְסֻדֶּרֶת עַל רֹב פָּרָשִׁיּוֹת סֵפֶר „שְׁמוֹת" מִפָּרָשַׁת „בֹּא" עַד פָּרָשַׁת „וַיַּקְהֵל". הַסִּפְרָא הוּא קֹבֶץ מִשְׁנָיוֹת, שֶׁרֻבָּן לְפִי תּוֹרַת רַבִּי יְהוּדָה בֶּן עִילָאִי, תַּלְמִידוֹ שֶׁל רַבִּי עֲקִיבָא. הוּא מְסֻדָּר עַל סֵפֶר „וַיִּקְרָא", וְנִקְרָא גַּם בְּשֵׁם „תּוֹרַת כֹּהֲנִים". וְהַסִּפְרִי הוּא עַל סֵפֶר „בְּמִדְבָּר" וּ„דְבָרִים". הַמִּשְׁנָיוֹת שֶׁבָּאוּ בוֹ רֻבָּן הֵן לְפִי תּוֹרַת רַבִּי שִׁמְעוֹן בֶּן יוֹחָאִי. יֵשׁ אוֹמְרִים, כִּי רַב — אוֹ אַבָּא אֲרִיכָא — תַּלְמִיד רַבֵּנוּ הַקָּדוֹשׁ חִבֵּר אֶת הַסִּפְרָא וְהַסִּפְרִי וְיָדָיו יִסְּדוּ אוֹתָם.

מֵהַתְּקוּפָה הַהִיא נִשְׁאַר בְּסִפְרוּתֵנוּ לְזֵכֶר עוֹלָם גַּם סֵפֶר „סֵדֶר עוֹלָם", הַמֵּכִיל בְּקִרְבּוֹ קוֹרוֹת עַם יְשֻׁרוּן מֵרֵאשִׁיתוֹ וְעַד אַחַר חֻרְבַּן הַבַּיִת הַשֵּׁנִי. הַסֵּפֶר הַזֶּה נִכְתַּב עִבְרִית מֵאֵת אַחַד חַכְמֵי יִשְׂרָאֵל הַגְּדוֹלִים, רַבִּי יוֹסֵי בֶּן חֲלַפְתָּא, כִּשְׁמוֹנִים שָׁנָה אַחַר הַחֻרְבָּן. סֵדֶר עוֹלָם זֶה נִמְצָא בְּיָדֵינוּ גַּם עַתָּה. אוּלָם יֵשׁ אוֹמְרִים, כִּי אֵינֶנּוּ אוֹתוֹ הַסֵּפֶר שֶׁכָּתַב רַבִּי יוֹסֵי, כִּי אִם הַעְתָּקָה מִמֶּנּוּ עִם דְּבָרִים רַבִּים נוֹסָפִים עָלָיו מִסּוֹפֵר אַחֵר.

י. הַתַּלְמוּדִים.

פט. אֲמוֹרָאֵי אֶרֶץ יִשְׂרָאֵל. אַחֲרֵי אֲשֶׁר נִשְׁלְמָה „הַמִּשְׁנָה" וְנִכְתְּבוּ גַּם יֶתֶר הַהֲלָכוֹת „הַחִיצוֹנִיּוֹת" חָדְלוּ בְּיִשְׂרָאֵל הַתַּנָּאִים, אֲשֶׁר הָיָה

בְּכֹחָם לְחַדֵּשׁ הֲלָכוֹת חֲדָשׁוֹת עַל פִּי מִדּוֹת הַתּוֹרָה. מְהָעֵת הַהִיא הֵחֵלּוּ תַּלְמִידֵי הַתַּנָּאִים הָאַחֲרוֹנִים לְהִתְעַסֵּק בְּבֵאוּר הַמִּשְׁנָה, כַּאֲשֶׁר הִתְעַסְּקוּ הַתַּנָּאִים לְפָנִים בְּבֵאוּר הַתּוֹרָה הַכְּתוּבָה. חֶבֶל הַחֲכָמִים הָאֵלֶּה נוֹדְעוּ בְּשֵׁם: „אֲמוֹרָאִים", לֵאמֹר: „מְבָאֲרִים". שִׁשָּׁה דּוֹרוֹת שֶׁל אֲמוֹרָאִים קָמוּ בְּאֶרֶץ יִשְׂרָאֵל, אֲשֶׁר עָמְלוּ לְבָאֵר כַּוָּנַת דִּבְרֵי הַמִּשְׁנָה. רֹב בָּתֵּי הַמִּדְרָשׁ הָיוּ בַּגָּלִיל בְּעָרִים אֲחָדוֹת. בֵּית הַמִּדְרָשׁ הָרָאשִׁי הָיָה בִּטְבֶרְיָה עִיר הַגָּלִיל. מִשָּׁם יָצְאָה תוֹרָה וְאוֹרָה לְכָל בֵּית יִשְׂרָאֵל. הָרִאשׁוֹנִים לָאֲמוֹרָאִים הָיוּ: רַבִּי חֲנִינָא בֶּן חָמָא וְתַלְמִידָיו: רַבִּי יַנַּאי, רַבִּי יוֹחָנָן בֶּן נַפְּחָא וְרַבִּי שִׁמְעוֹן בֶּן לָקִישׁ. בְּיִחוּד הִצְטַיֵּן רַבִּי יוֹחָנָן בְּחָכְמָתוֹ הָרַבָּה. אֵלָיו נָהֲרוּ תַּלְמִידִים לַאֲלָפִים מִכָּל קְצוֹת הָאָרֶץ, וּדְבָרָיו הָיוּ כְּדִבְרֵי הָאוּרִים לִמְכַבְּדָיו וּמַעֲרִיצָיו הָרַבִּים.—

צ. אֲמוֹרָאֵי בָבֶל. עוֹד לִפְנֵי מוֹת רַבֵּנוּ הַקָּדוֹשׁ עָזְבוּ שְׁנֵי תַלְמִידָיו הַגְּדוֹלִים „רַב" — אוֹ אַבָּא אֲרִיכָא — וּשְׁמוּאֵל יַרְחִינָאָה אֶת אֶרֶץ יִשְׂרָאֵל, וַיֵּלְכוּ לָמוֹ אֶל בָּבֶל אֶרֶץ מוֹלַדְתָּם. שָׁם בְּבָבֶל הָיוּ בָתֵּי מִדְרָשׁ מְעַט וְהַשְׁפָּעָתָם עַל יְהוּדֵי בָבֶל לֹא רַבָּה. וְלָכֵן גָּבְרָה הַבַּעֲרוּת בֵּין יְהוּדֵי הָאָרֶץ הַחֲשֵׁכָה הַהִיא, אֲשֶׁר יוֹשְׁבֶיהָ הַפַּרְסִים הָיוּ גַּם הֵם אֲנָשִׁים הֲשֵׁכִים, שֶׁדַּעַת הַחָכְמוֹת וְהַמַּדָּעִים רָחֲקָה מֵהֶם. בְּנֵי יִשְׂרָאֵל בְּבָבֶל לֹא יָדְעוּ לִשְׁמוֹר מִצְוֹת הַתּוֹרָה כָּרָאוּי, כִּי נֶעֶלְמוּ מֵהֶם חֻקֶּיהָ לְפִי דַּרְכֵי הַמִּשְׁנָה וּבֵאוּרֶיהָ.

וַתְּהִי רֵאשִׁית מַעֲשֵׂה רַב וּשְׁמוּאֵל לְכוֹנֵן בָּתֵּי מִדְרָשׁ. רַב יִסַּד בֵּית מִדְרָשׁ בְּעִיר סוּרָא — הִיא מָתָא מְחַסְיָא — עִיר מוֹשָׁבוֹ, וּשְׁמוּאֵל — בִּנְהַרְדְּעָא עִיר מוֹשָׁבוֹ. בִּשְׁנֵי הַבָּתִּים הָאֵלֶּה הֵחֵלָּה חָכְמַת הַמִּשְׁנָה לִפְרוֹחַ. אַלְפֵי תַלְמִידִים נֶאֶסְפוּ תַּחַת דֶּגֶל שְׁנֵי הַמּוֹרִים הָאֵלֶּה. בְּמֶשֶׁךְ שִׁבְעָה דוֹרוֹת לֹא חָדַל לִמּוּדָהּ בְּאֶרֶץ בָּבֶל, וַיְבָאֲרוּ אֲמוֹרָאֵי הָאָרֶץ הַזֹּאת אֶת הִלְכוֹת הַמִּשְׁנָה, הַתּוֹסֶפְתָּא וְהַבְּרַיְתוֹת לְכָל פְּרָטֵיהֶן, וַיִּדּוֹנוּ בָהֶן אִישׁ

עִם רֵעֵהוּ, זֶה שׁוֹאֵל וְזֶה מֵשִׁיב, זֶה שׁוֹנֶה וְזֶה מְבָאֵר. בָּאָרֶץ הַזֹּאת, שֶׁרְדִיפַת הַיְהוּדִים לֹא הָיְתָה רַבָּה כְּמוֹ בְּאֶרֶץ יְהוּדָה, שִׂגְשְׂגָה דְרִישַׁת הַתּוֹרָה לִמְאֹד מְאֹד. וּבְכֵן הִנִּיחוּ רַבִּי יוֹחָנָן וְרַבִּי שִׁמְעוֹן בֶּן לָקִישׁ בְּאֶרֶץ יִשְׂרָאֵל וְרַב וּשְׁמוּאֵל בְּבָבֶל אֶת הַיְסוֹד לִשְׁנֵי הַסְּפָרִים הַגְּדוֹלִים רַבֵּי הָעֵרֶךְ לִלְאֻמִּיּוּת יִשְׂרָאֵל, הֵמָּה שְׁנֵי הַתַּלְמוּדִים: תַּלְמוּד יְרוּשַׁלְמִי וְתַלְמוּד בַּבְלִי.—

יא. הַתַּלְמוּד הַיְרוּשַׁלְמִי.

צא. שַׁקְלָא וְטַרְיָא. וְכַךְ הָיָה דֶרֶךְ הַלִּמּוּד בְּבָתֵּי הַמִּדְרָשׁ: רֹאשׁ בֵּית הַמִּדְרָשׁ הָיָה בָא וְיוֹשֵׁב עַל כִּסְאוֹ. אֶצְלוֹ עָמַד אֶחָד מִתַּלְמִידָיו, אֲשֶׁר עֲבוֹדָתוֹ הָיְתָה לִקְרוֹא מִשְׁנָה אַחַת מֵהַמַּסֶּכֶת, שֶׁבָּחֲרוּ בָהּ לְלַמְּדָהּ אֶת הַתַּלְמִידִים. הַקּוֹרֵא הַזֶּה נִקְרָא בְּשֵׁם „תַּנָּא", לֵאמֹר: שׁוֹנֶה. אַחֲרֵי תֹם קְרִיאָתוֹ הֵחֵל הַמּוֹרֶה לְבָאֵר כַּוָּנַת הַמִּשְׁנָה, וְאָז הֵחֵלּוּ הַתַּלְמִידִים אוֹ הַחֲבֵרִים לִשְׁאוֹל שְׁאֵלוֹת שׁוֹנוֹת, בְּחָפְצָם לְבָרֵר אֶת דְּבָרֶיהָ. אָז קָם וִכּוּחַ בֵּין הַמּוֹרֶה וּבְנֵי הַיְשִׁיבָה. כָּל אֶחָד מֵהֶם חָפֵץ לְהוֹכִיחַ, כִּי דַעְתּוֹ הִיא הַנְּכוֹנָה וְהַיְשָׁרָה, וְעַל יְדֵי הַוִּכּוּחַ הִתְבָּרְרָה הַמִּשְׁנָה מִכָּל צְדָדֶיהָ. הַשְּׁאֵלוֹת, הַתְּשׁוּבוֹת וְהַהוֹכָחוֹת הָאֵלֶּה נִקְרְאוּ בְשֵׁם: „שַׁקְלָא וְטַרְיָא"— הַיְסוֹד הָרָאשִׁי לַתַּלְמוּד.

צב. הַקִּצּוּר וְהַקּוּלָּא. הַתַּלְמוּד הַיְרוּשַׁלְמִי הִצְטַיֵּן בְּקִצּוּרוֹ. אֲמוֹרָאֵי בָבֶל לֹא אָהֲבוּ לְהַרְבּוֹת וִכּוּחִים אֵין קֵץ, אִם אֵינָם מְבִיאִים אוֹתָם אֶל הַמַּטָּרָה, לְבָרֵר אֶת הַהֲלָכָה. אִם רָאוּ, כִּי הַמִּשְׁנָה לֹא תוּכַל הֱיוֹת מְבֹאֶרֶת כָּל צָרְכָּהּ, הֶחֱלִיטוּ, כִּי שְׁגִיאָה נָפְלָה בָהּ, אוֹ עֲזָבוּהָ אוֹתָהּ מִבְּלִי מְצוֹא לָהּ כָּל תְּשׁוּבָה. עוֹד הִצְטַיְּנוּ חַכְמֵי אֶרֶץ יִשְׂרָאֵל בְּשִׂנְאָתָם לְהַכְבָּדַת עֹל הָאִסּוּרִים עַל בְּנֵי עַמָּם, וַיִּתְאַמְּצוּ תָמִיד לִמְצוֹא תַּחְבּוּלָה לְהַתִּיר דְּבָרִים רַבִּים.

הדרך הזה נקרא – דרך „הקולא" המקיל על המצות על המקימים, ובו בחרו אמוראי ארץ ישראל ללכת.

צג. אמוראי בבל בתלמוד הירושלמי. הדרך הנעים והקל של למוד התורה בארץ יהודה משך אליו רבים מחכמי בבל. ויעזבו את ארצם ואת בתי הישיבה אשר למדו בהם מפי מוריהם הבבלים, ויבאו ארצה ישראל, וישבו לפני רבי יוחנן וריש לקיש, ויטו את אזנם אל תורתם, ויבחרו ללכת גם הם בדרכי מוריהם החדשים האלה, ויהיו אחרי כן לעמודי התוך, אשר עליהם נשען בית התלמוד הירושלמי באחרית הימים. אמנם גם במצבם החדש לא שכחו את דברי מוריהם הראשונים שבבבל, וימסרו דבריהם בבתי המדרש ביהודה. ועל כן כולא התלמוד הירושלמי גם דברי חכמי בבל ודעותיהם. גדולי התלמודים הבבלים היו: רבי חייא בר אבא, רבי שמעון אחיו, רבי זירא ורבי ירמיה ועוד רבים כמהם, שחברו את תורת ארץ ישראל ובבל בקשר אמיץ יחדו.

צד. חתימת התלמוד הירושלמי. צרות רבות ותכופות באו על ישראל בארץ הקדושה. הרומאים והיונים מושלי הארץ רדפום באף ובחמה, ויעלו עליהם מסים כבדים. רק לעתים רחוקות הונח להם מעט מעצבם ומרגזם. ומה גם כאשר קבלו מושלי רומא את הנצרות עליהם אז רבו הצרות שבעים ושבעה. המצב הרע הזה שלל מחכמי ארץ ישראל את היכלת לעסק בהלכה. ויראו זאת אחרוני אמוראיהם, ובראשם רבי יוסי בר בון, ויגמרו אמר לאסוף כעמיר גרנה את כל החקירות והדרישות, אשר חקרו ודרשו בהלכה מוריהם האמוראים, שהיו במשך חמשה דורות, ויסדרו אותן בששה סדרים, ויכתבון בספר על פי מגלות שונות, שנמצאו, בלי ספק, בסתר ביד חכמים רבים. ויהי הקבץ הזה לספר גדול, שנקרא בשם: „תלמוד ירושלמי". ברב הימים אבדו מבני

הַדּוֹרוֹת הַבָּאִים מַסֶּכוֹת רַבּוֹת מִמֶּנּוּ, וַתִּשָּׁאַרְנָה בְיָדֵינוּ רַק שְׁלֹשִׁים וָשֶׁבַע מַסֶּכוֹת מִסֵּדֶר זְרָעִים, מוֹעֵד, נָשִׁים, נְזִיקִין וּמְעַט מִמַּסֶּכֶת אַחַת מִסֵּדֶר טָהֳרוֹת. חֲתִימַת הַתַּלְמוּד הַיְרוּשַׁלְמִי הָיְתָה לִפְעֻלָּה כַּבִּירָה וְרַבַּת עֵרֶךְ, שֶׁהָיְתָה לְמוֹפֵת גַּם לְהַבְּמֵי בָבֶל, לְבִלְתִּי תֹאבַד סִפְרוּת יִשְׂרָאֵל שֶׁל הַיָּמִים הָהֵם, וְעִמָּהּ גַּם פְּרָקִים רַבִּים מִמְּקוֹרוֹתֵינוּ.

יב. הַתַּלְמוּד הַבַּבְלִי.

צה. הַפִּלְפּוּל אוֹ הַהֲוָיָה. לֹא כַתַּלְמוּד הַיְרוּשַׁלְמִי הַתַּלְמוּד הַבַּבְלִי. הוּא נִבְדַּל מֵהָרִאשׁוֹן גַּם בִּשְׂפָתוֹ הָאֲרָמִית הַמְעֹרֶבֶת בְּמִלִּים פַּרְסִיּוֹת, תַּחַת אֲשֶׁר הַיְרוּשַׁלְמִי כָּתוּב בַּשָּׂפָה הַסּוּרִית הִיא הָאֲרָמִית הַבְּלוּלָה מִשָּׂפוֹת: עֵבֶר, אֲרָם, יָוָן וְרוֹמָא, גַּם בְּסִגְנוֹנוֹ הַקַּל מִסִּגְנוֹן הָרִאשׁוֹן. גַּם דֶּרֶךְ הַלִּמּוּד הַבַּבְלִי שׁוֹנֶה הוּא מֵהָרִאשׁוֹן הַרְבֵּה מְאֹד. אֲמוֹרָאֵי בָבֶל אָהֲבוּ לְחַדֵּד אֶת כִּשְׁרוֹנוֹת תַּלְמִידֵיהֶם בִּשְׁאֵלוֹת וּתְשׁוּבוֹת רַבּוֹת אֲשֶׁר בֶּאֱמֶת אֵינָן מוֹבִילוֹת אֶל הַמַּטָּרָה הָרָאשִׁית — לְבָאֵר אֶת הַהֲלָכָה, כִּי אִם מֵאֲשֶׁר מְחֻדָּדוֹת הֵן. הַלִּמּוּד הַזֶּה נִקְרָא בְּשֵׁם „פִּלְפּוּל" אוֹ „הֲוָיָה". הַפִּלְפּוּלִים וְהַהֲוָיוֹת הָיוּ לִמְקוֹר עֹנֶג וְשַׁעֲשׁוּעִים לַתַּלְמִידִים בְּלָמְדָם, וּבָהֶם שָׁגוּ תָמִיד.

צו. הַחוּמְרָא. בֵּאוּר הַמִּשְׁנָה. עוֹד בְּדָבָר אֶחָד נִבְדַּל הַתַּלְמוּד הַבַּבְלִי מֵהַיְרוּשַׁלְמִי, וְהוּא — בְּאַהֲבָתוֹ לְהַכְבִּיד עַל הָאִסּוּרִים וְהַגְּזֵרוֹת עַל בְּנֵי הָעָם. וְאָמְנָם אֲמוֹרָאֵי בָבֶל צָדְקוּ בָזֶה, כִּי יְהוּדֵי אַרְצָם לֹא יָדְעוּ תוֹרָה, וַיָּפֵרוּ חֹק וּמִשְׁפָּט מֵחֹסֶר יְדִיעָתָם, וְעַל כֵּן אִלְצוּ הַחֲכָמִים לַעֲשׂוֹת סְיָגִים לַתּוֹרָה וְלַמִּצְוָה. הַדֶּרֶךְ הַזֶּה נִקְרָא בְשֵׁם: דֶּרֶךְ „הַחוּמְרָא". גַּם בְּבֵאוּרֵי הַמִּשְׁנָה נִבְדְּלוּ הַבַּבְלִים מֵהַיְרוּשַׁלְמִים, כִּי הֵם הִתְאַמְּצוּ לַחְקוֹר וּלְהִתְוַכֵּחַ עַל כָּל מִלָּה וּמִלָּה אֲשֶׁר בַּמִּשְׁנָיוֹת, לָדַעַת אִם מַתְאִימוֹת הֵן עִם

הַהֲלָכָה, וְכָל הַחֵפֶץ הָיָה לְהַעֲמִיד אֶת הַהֲלָכָה בְּכָל מִקְרֶה וּמִקְרֶה שֶׁבָּא לִפְנֵיהֶם רַק עַל פִּי הַמִּשְׁנָה. וְעַל כֵּן הִתְאַמְּצוּ בְּכָל כֹּחָם לִמְצוֹא בַּמִּשְׁנָה כַּוָּנָה נִסְתָּרָה הַמַּתְאֶמֶת עִם דַּעְתָּם. —

צז. כְּתִיבַת הַתַּלְמוּד הַבַּבְלִי. כָּל הַתַּלְמוּדִים הָרַבִּים הָאֵלֶּה עָבְרוּ מִדּוֹר אֶל דּוֹר, מִמּוֹרֶה אֶל תַּלְמִיד. כָּל חָכָם מְאֻחָר הוֹסִיף עַל לֶקַח מוֹרֵהוּ. וְכֵן נֶאֱסַף חֹמֶר רַב מְאֹד בְּמֶשֶׁךְ חֲמִשָּׁה דּוֹרוֹת. הַחֹמֶר הַזֶּה הָיָה כָּתוּב, בְּלִי סָפֵק, בִּמְגִלּוֹת סְתָרִים, אַף כִּי בְּבָתֵּי הַמִּדְרָשׁ אֻלְצוּ הַתַּלְמִידִים לִלְמוֹד הַכֹּל עַל פֶּה. וַיְהִי בַּדּוֹר הַשִּׁשִּׁי, וַיָּקָם אִישׁ גָּדוֹל בַּתּוֹרָה, אִישׁ, אֲשֶׁר לְפִי מַצָּבוֹ הָרָם בַּתּוֹרָה וּגְדוּלָּה, דִּמּוּהוּ הַחֲכָמִים אֶל רַבֵּנוּ הַקָּדוֹשׁ. הָאִישׁ הַזֶּה הָיָה רַב אַשִׁי בַּר שִׁמִּי. הוּא הָיָה אִישׁ עָשִׁיר, נְדִיב לֵב וְגָדוֹל מְאֹד בְּעֵינֵי מֶלֶךְ פָּרָס.

עוֹד טֶרֶם נוֹלַד רַב אַשִׁי עָבְרוּ גַּם עַל יְהוּדֵי בָּבֶל צָרוֹת רַבּוֹת לִפְעָמִים. שַׁבּוּר הַשֵּׁנִי הָיָה שׂוֹנֵא יִשְׂרָאֵל, וַיִּלְחַץ אֶת הָעָם הַנַּעֲנֶה בְּחָזְקָה. וְאִם כִּי קָם הַמֶּלֶךְ יְזְדֶגֶרְד הַשֵּׁנִי לְמֶלֶךְ בְּפָרָס, וְהוּא כִּבֵּד מְאֹד אֶת הַיַּהֲדוּת וַחֲכָמֶיהָ, בְּכָל זֹאת לֹא בָטַח לֵב רַב אַשִׁי בְּחַסְדֵי הַמְּלָכִים הַרְבֵּה. הוּא רָאָה וַיִּוָּכַח, כִּי יָמִים רָעִים יוּכְלוּ לָבוֹא עַל עַם יְשֻׁרוּן, אֲשֶׁר יַפְרִיעוּהוּ מִתּוֹרָתוֹ וּמִצְוֺתֶיהָ. בָּתֵּי הַמִּדְרָשׁ יוּכְלוּ לְהִשָּׁאֵר שׁוֹמֵמִים, כַּאֲשֶׁר קָרָה בְּיָמָיו בְּאֶרֶץ הַקְּדוֹשָׁה. וּמַה תְּהִי אַחֲרִית לְאֻמָּתוֹ אִם לֹא יִשָּׁאֵר זֵכֶר וּשְׁאֵרִית מִסִּפְרוּתוֹ הַלְאֻמִּית? הַדְּאָגָה הַזֹּאת מִלְאָה אֶת לְבָבוֹ, וַיָּחֶל לָחוּשׁ עֲתִידוֹת לְעַמּוֹ, לְמַעַן הַשְׁאֵר לוֹ פְּלֵטָה בְּאַחֲרִית הַיָּמִים. אָז נוֹלְדָה בוֹ הַמַּחֲשָׁבָה הַגְּדוֹלָה לְחַבֵּר אֶת הַתַּלְמוּד, הוּא הַתַּלְמוּד הַבַּבְלִי. רֵאשִׁית מַעֲשֵׂהוּ הָיָה לְהָקִים בֵּית מִדְרָשׁ גָּדוֹל וְיָפֶה בְּעִיר מוֹשָׁבוֹ, הִיא סוּרָא אוֹ מָתָא מְחַסְיָא, הִיא הָעִיר אֲשֶׁר לִפְנֵי מֵאָה וַחֲמִשִּׁים שָׁנָה יִסֵּד בָּהּ הָרִאשׁוֹן לַאֲמוֹרָאֵי בָבֶל — רַב — אֶת בֵּית מִדְרָשׁוֹ הַנֶּהְדָּר וַאֲשֶׁר כִּמְעַט נֶהֱרַס בְּמֶשֶׁךְ הַיָּמִים. רַב אַשִׁי הוֹיל וְזָהָב רַב

מכיסו לבנין הבית, גם השגיח על עושי המלאכה — הבונים והגודרים. והבית כלול בהדרו הוקם על תלו. אז החלו לנהור אליו תלמידים לאלפים מכל קצות בבל ופרס לשמוע תורתו. ויחל רב אשי בעזרת חבריו ותלמידיו לחבר את התלמוד. מדי שנה בשנה כתב שתי מסכות, ובמשך שלשים שנה גמר את עבודתו הגדולה — כתיבת התלמוד לכל ששה סדרי המשנה. אחרי כן החל לבדוק ולתקן את עבודתו הרבה ולנקותה מכל שגיאה. ותעבורנה עוד כשלשים שנה עד כלותו גם את עבודתו זאת. עבודתו הראשונה נקראה בשם: „מהדורא קמא", והשניה — בשם: „מהדורא בתרא".

צח. תכן התלמוד הבבלי. בתלמוד הזה הכנים רב אשי את כל פרי עמל ששה דורות של אמוראי בבל, מימות רב ועד ימיו; הלכות, פלפולים, הויות, דברי מוסר, אגדות, ספורים ודברי חכמה ומדע אשר לא בין חקי התורה יחשבו. התלמוד היה אחרי סדורו של רב אשי לאנציקלפדיה של תורת ישראל, מוסרו, אמונתו, חכמתו ודברי ימיו. הוא היה לראי גדול, שבו נראה בבואת חיי ישראל בבבל וגם בארץ הקדושה לכל פרטיהם. ממנו נוכל לדעת לא רק את אור החיים ההם ואת דעת האמה, כי אם גם את צלם ואת חשכם. בתלמוד הבבלי באה גם תורת אמוראי ארץ ישראל. את התורה הזאת הביאו אמוראים רבים, אשר יצאו מארץ יהודה בבלה, להמלט מהרדיפות שרדפום קיסרי ביצנץ הנוצרים. גם רבים מאמוראי בבל עלו ארצה ישראל לשמוע תורת חכמיה, ואחר שבו אל ארץ מולדתם. וכן היה תמיד קשר וחבור בין חכמי שתי הארצות האלה. חכמי בבל הקרו ודרשו בדברי חבריהם הירושלמים, לפעמים הסכימו עם דעתם ולפעמים רבו בה.

צט. התימת התלמוד הבבלי. אולם רב אשי, למרות עמלו הרב, לא זכה לגמור את כל העבודה. עוד נשארו מקומות רבים לא

מְבֹאָרִים. אַךְ מִמֶּנּוּ רָאוּ תַּלְמִידָיו וְתַלְמִידֵי תַלְמִידָיו, וַיַּמְשִׁיכוּ אֶת עֲבוֹדָתוֹ הַנִּכְבָּדָה גַּם אַחֲרֵי מוֹתוֹ. רַב טַבְיוֹמֵי בְּנוֹ, הַנּוֹדָע בְּשֵׁם: „מַר בַּר רַב אַשִׁי", עָבַר עַל תַּלְמוּדוֹ שֶׁל אָבִיו, בִּהְיוֹתוֹ לְרֹאשׁ יְשִׁיבַת סוּרָא, וַיּוֹסֶף וַיְבָאֵר בּוֹ דְּבָרִים הַרְבֵּה. עוֹזְרָיו הָיוּ חֲבֵרָיו: רַבִינָא הָאַחֲרוֹן, הוּא רַבִינָא בַּר רַב הוּנָא, וְרַבָּה תוֹסְפָאָה, שֶׁנִּקְרָא כֵן יַעַן שֶׁהוֹסִיף דְּבָרָיו בַּתַּלְמוּד. וְגַם אַחֲרֵי מוֹת הַחֲכָמִים הָאֵלֶּה לֹא פָסְקָה עֲבוֹדַת סִדּוּר הַתַּלְמוּד עַד אֲשֶׁר קָמוּ תַלְמִידֵיהֶם וּבְרֹאשָׁם רַב יוֹסֵי, אוֹ רַב יוֹסֵף הָאַחֲרוֹן, וַיַּחְתְּמוּ אֶת הַתַּלְמוּד, וַיִּגְמְרוּ אֶת הָעֲבוֹדָה הַגְּדוֹלָה הַזֹּאת בִּשְׁנַת מָאתַיִם וְשִׁשִּׁים לָאֶלֶף הַחֲמִישִׁי. וְחֹק שָׂמוּ לָמוֹ חַכְמֵי הַתּוֹרָה מֵאָז, כִּי אֵין לְהוֹסִיף עַל הַתַּלְמוּד וְאֵין לִגְרוֹעַ מִמֶּנּוּ. אוּלָם לֹא כָל הַתַּלְמוּד נִשְׁאַר בְּיָדֵינוּ עַד עָתָּה. מִסִּבַּת הַצָּרוֹת הָרַבּוֹת, שֶׁעָבְרוּ עַל יִשְׂרָאֵל בְּפָרַס, אָבְדוּ מַסֶּכְתּוֹת רַבּוֹת מִמֶּנּוּ וְרַק שְׁלֹשִׁים וָשֵׁשׁ מֵהֶן יֶשְׁנָן אִתָּנוּ כַּיּוֹם, וְיִתְרָן אָבַד וְאֵינֶנּוּ. אוּלָם זֵכֶר מִמֶּנּוּ נִשְׁאַר בְּיֶתֶר הַמַּסֶּכְתּוֹת שֶׁהָיוּ לִפְלֵיטָה.

יג. אֲגָדַת הַתַּלְמוּד.

ק. תּוֹלְדוֹת הָאֲגָדָה וְדַרְכָּהּ. אִם בְּדוֹרוֹת חַכְמֵי הַמִּשְׁנָה רַבּוּ הַדּוֹרְשִׁים בָּאֲגָדָה, כַּאֲשֶׁר תָּעִיד מַסֶּכֶת „אָבוֹת", הִנֵּה בְּעִתּוֹת הָאֲמוֹרָאִים רַבּוּ עוֹד כָּהֵנָּה וְכָהֵנָּה. הַצָּרוֹת, הָרְדִיפוֹת וְשִׂנְאַת הַגּוֹיִם אֶל הָעָם הַקָּטֹן וְהַדַּל אִלְצוּ אֶת חֲכָמָיו לִשְׁפּוֹךְ שִׂיחָם בְּדִבְרֵי נֶחָמָה לְעַמָּם הַנִּדְכָּא וּבְדִבְרֵי בִקֹּרֶת עַל רוֹדְפֵיהֶם. בְּאִמְרֵיהֶם הָאֵלֶּה הִטִּיפוּ טַל נְחוּמִים עַל לֵב שׁוֹמְעֵיהֶם, וַיְעוֹדְדוּ אֶת רוּחָם לָשֵׂאת וְלִסְבּוֹל וּלְבִלְתִּי הִתְיָאֵשׁ וְהִכָּנַע. בְּיִחוּד הָיוּ לָהֶם דְּרָשׁוֹת הָאֲגָדָה כְּחוֹמָה בְצוּרָה, לִשְׁמוֹר אֶת הַיַּהֲדוּת מִכְּלָיוֹן וְאֶת הַמִּדּוֹת הַטּוֹבוֹת שֶׁבְּעַם יִשְׂרָאֵל מִקִּלְקוּל. בְּעֵת אֲשֶׁר הַהֲלָכָה שָׁמְרָה אֶת סִדְרֵי חַיֵּי הָעָם לְבַל יְקַבְּלוּ צוּרָה אַחֶרֶת וְלֹא יִתְעָרֵב זֶרַע

יַעֲקֹב בַּגּוֹיִם, בָּעֵת הַהִיא הֵגִינָה הָאֲגָדָה עַל מוּסַר הַלְאֹם לְבַל יִשָּׁחֵת עַל יְדֵי הִתְקָרְבוּתוֹ אֶל הָעַמִּים הַזָּרִים, שֶׁהָיוּ בַּעֲלֵי מִדּוֹת נִשְׁחָתוֹת.

קא. הִתְפַּתְּחוּת הָאֲגָדָה וְעֶרְכָּהּ. מִדּוֹר אֶל דּוֹר כָּבְדָה עַל חַכְמֵי הָאֲגָדָה הָעֲבוֹדָה הַזֹּאת. הַיְוָנִים וְהָרוֹמָאִים הֵחֵלּוּ לִזְנוֹחַ אֶת אֱלִילֵיהֶם, וַיִּנְהוּ לְאַט לְאַט אַחֲרֵי הַנַּצְרוּת הַדּוֹמָה בְּעִקָּרֶיהָ הָאֲחָדִים לַיַּהֲדוּת. עַתָּה הָיְתָה סַכָּנָה צְפוּיָה אֶל בְּנֵי יִשְׂרָאֵל לָסוּר מֵאֱמוּנַת אֲבוֹתֵיהֶם, בְּטָעוּתָם לַחְשׁוֹב, כִּי הַנַּצְרוּת הִיא הַיַּהֲדוּת. וּמַה גַּם כַּאֲשֶׁר קִבֵּל הַקֵּיסָר קוֹנְסְטַנְטִינוּס הַגָּדוֹל אֶת הַנַּצְרוּת וּבְעֶזְרַת חֶרֶב וָאֵשׁ הִכְרִיחַ אֶת הָרוֹמָאִים לְהִתְנַצֵּר, הָיְתָה הַסַּכָּנָה עוֹד יוֹתֵר רַבָּה. וְעַל כֵּן הָיְתָה הַמִּלְחָמָה לַיַּהֲדוּת בַּנַּצְרוּת עוֹד יוֹתֵר כְּבֵדָה. אַךְ הָעָם הַקָּטֹן וְהַחַלָּשׁ לֹא נָסוֹג אָחוֹר מִפְּנֵי שׂוֹנְאוֹ הֶחָדָשׁ. בְּלִי מוֹרָא וָפַחַד הִבִּיט יָשָׁר אֶל עֵינֵי אוֹיְבוֹ הַזֶּה הֶחָזָק מִמֶּנּוּ בַּגֵּו וְהַחַלָּשׁ מִמֶּנּוּ בָּרוּחַ. שָׂרֵי צִבְאוֹת יִשְׂרָאֵל, הֵמָּה חַכְמֵי הָאֲגָדָה, יָצְאוּ לְפָנָיו וְיָדָם אוֹחֶזֶת בְּחֶרֶב הַמָּשָׁל וְהַמְּלִיצָה, וּבְמִלָּה אַחַת, בְּרֶמֶז אֶחָד גָּזְרוּ עַל יָמִין וְעַל שְׂמֹאל, וַיָּנִיסוּ אֶת דֵּעוֹת הַנּוֹצְרִים מִגְּבוּל בְּנֵי עַמָּם, לְבִלְתִּי תֵּת לָהֶן בּוֹ מָקוֹם. זֶה גָּרַם לְהִתְפַּתְּחוּת הָאֲגָדָה יוֹתֵר וְיוֹתֵר. וּבָזֶה גָּדְלָה פְּעֻלָּתָהּ לְטוֹבַת הַיַּהֲדוּת מִפְּעֻלַּת הַהֲלָכָה.

קב. דַּרְכֵי הָאֲגָדָה וּמַטְּרָתָם. כְּמוֹ שֶׁהָיוּ שְׁלֹשׁ עֶשְׂרֵה מִדּוֹת שֶׁהַתּוֹרָה נִדְרֶשֶׁת בָּהֶן לְמַטְּרַת הַהֲלָכָה, כֵּן הָיוּ גַּם לָאֲגָדָה שְׁלֹשִׁים מִדּוֹת, שֶׁכִּתְבֵי הַקֹּדֶשׁ נִדְרָשִׁים בָּהֶן. מַמְצִיא הַמִּדּוֹת הָאֵלֶּה הָיָה אֶחָד מֵהַתַּנָּאִים חַבְרֵי הַסַּנְהֶדְרִיָּה שֶׁבְּאוּשָׁא, רַבִּי אֱלִיעֶזֶר בֶּן רַבִּי יוֹסֵי הַגְּלִילִי, תַּלְמִיד רַבִּי עֲקִיבָא. עַל יְדֵי הַמִּדּוֹת הָאֵלֶּה נִתְּנוּ כַּוָּנוֹת שׁוֹנוֹת לְדִבְרֵי כִתְבֵי הַקֹּדֶשׁ, לְמַעַן הַגִּיעַ אֶל הַמַּטָּרָה הַדְּרוּשָׁה בְּהַטָּפַת דִּבְרֵי מוּסָר לָעָם. מֵהַדְּרָכִים הָרַבִּים שֶׁבָּהֶם הִגִּיעוּ חַכְמֵי הָאֲגָדָה אֶל חֶפְצָם הָיוּ: א) בֵּאוּר פְּסוּקֵי הַמִּקְרָא לֹא בְּאֹפֶן פָּשׁוּט לְפִי חֹק הַלָּשׁוֹן, כִּי אִם בְּבֵאוּרִים זָרִים, לְמַעַן

יְתָאֲמוּ הַמִּקְרָאוֹת אֶל כַּוָּנַת הַמַּטִּיפִים וּמַטְּרָתָם. עַל כֵּן נִמְצָא, כִּי פָּסוּק אֶחָד נִדְרַשׁ בְּפִי חֲכָמִים שׁוֹנִים, אוֹ גַּם בְּפִי חָכָם אֶחָד בְּאָפְנִים שׁוֹנִים. ג) הַמְּשָׁלִים הָרַבִּים וְהַיָּפִים, אֲשֶׁר הִמְשִׁילוּ הַחֲכָמִים אֲלֵיהֶם אֶת פְּעֻלּוֹת הָאָדָם וְאֶת קוֹרוֹת עַמָּם בֶּעָבַר וּבַהֹוֶה. ד) הַצִּיּוּרִים, הֵמָּה הַסִּפּוּרִים עַל דְּבַר חַיֵּי הַגִּבּוֹרִים אֲשֶׁר בְּכִתְבֵי הַקֹּדֶשׁ, מֵאָדָם הָרִאשׁוֹן עַד עֶזְרָא וּנְחֶמְיָה וּבְנֵי דוֹרָם. בַּצִּיּוּרִים הָאֵלֶּה כִּוְּנוּ לְסַפֵּר לֹא הַמִּקְרִים שֶׁקָּרוּ בֶּאֱמֶת, כִּי אִם לָתֵת לָהֶם אוֹתָהּ הַתְּמוּנָה הַדְּרוּשָׁה לָהֶם בְּעֵת הַטָּפָתָם, לְמַעַן עוֹרֵר אֶת רוּחַ קְהַל הַשּׁוֹמְעִים. בְּכָל צִיּוּרֵיהֶם אֵלֶּה אֵין כִּמְעַט כָּל אֱמֶת הִיסְטוֹרִית, אַךְ לְעֻמַּת זֹאת יֵשׁ בָּהֶם רַעְיוֹנוֹת נִפְלָאִים וּמוּסַר הַשֵּׂכֶל, אֲשֶׁר כִּפְנִינִים יְקָרוֹת הֵם בְּתוֹרַת הָאַגָּדָה. עַל כֵּן יֵשׁ אֲשֶׁר רוֹמְמוּ תַּחַת לְשׁוֹנָם מַעֲלַת אֵיזֶה גִּבּוֹר מִגִּבּוֹרֵי כִתְבֵי הַקֹּדֶשׁ וְיֵשׁ אֲשֶׁר הִשְׁפִּילוּהָ עַד לֶעָפָר. לִפְעָמִים סִפְּרוּ הַמַּטִּיפִים מַעֲשִׂים מְכֹעָרִים עַל אוֹדוֹת גִּבּוֹר אֶחָד, שֶׁלֹּא הָיוּ וְלֹא קָרוּ, וְלִפְעָמִים הִלְּלוּ גִּבּוֹר שֵׁנִי, וַיְסַפְּרוּ מַעֲשֵׂי צִדְקוֹתָיו אֲשֶׁר אֵין זֵכֶר לָמוֹ בְּכִתְבֵי הַקֹּדֶשׁ. וְכָל זֶה הָיָה רַק לְמַעַן הוֹצֵא מִזֶּה מוּסָר נָעִים וְיָשָׁר לְשׁוֹמְעֵיהֶם. הַדֶּרֶךְ הַזֶּה הוּא דֶּרֶךְ הַגּוּזְמָא, וּבוֹ הִשְׁתַּמְּשׁוּ כִּמְעַט בְּכָל דְּרָשׁוֹתֵיהֶם, כִּי מִפְּנֵי הַתּוֹעֶלֶת, שֶׁרָאוּ הַמַּטִּיפִים בִּדְרָשׁוֹתֵיהֶם, הִפְרִיזוּ עַל הַמִּדָּה בְּתִתָּם עֵרֶךְ גָּדוֹל מְאֹד לְאֵיזֶה מִקְרֶה אוֹ פְּעֻלָּה אוֹ בְהַשְׁפִּילָם אֶת עֶרְכּוֹ.

קנ. סִגְנוֹן שְׂפַת הָאַגָּדָה. בִּשְׂפָתָם לֹא נִזְהֲרוּ בַּעֲלֵי הָאַגָּדָה לְבִלְתִּי הוֹצֵא מִפִּיהֶם מִלָּה מְגֻנָּה, אִם יָדְעוּ, כִּי בְדַבְּרָם בְּרֶמֶז לֹא יָבִינוּ הַשּׁוֹמְעִים אֶת כַּוָּנָתָם. הֵמָּה הָיוּ בְּעֵינֵיהֶם כְּכָל חַכְמֵי הַטֶּבַע, כָּרוֹפְאִים וְדוֹמֵיהֶם, אֲשֶׁר לְמַעַן מַטְּרַת הַחָכְמָה יְדַבְּרוּ עַל כָּל חֹק טִבְעִי בְּלָשׁוֹן פְּשׁוּטָה וּגְלוּיָה בְּלִי רְמָזִים. לָכֵן הָיָה סִגְנוֹן חַכְמֵי הָאַגָּדָה טִבְעִי כְּסִגְנוֹן כִּתְבֵי הַקֹּדֶשׁ. אוּלָם מַטְּרָתָם הָיְתָה לֹא לְנַבֵּל אֶת פִּיהֶם, כְּמוֹ שֶׁלֹּא זֹאת הָיְתָה גַּם מַטְּרַת יְחֶזְקֵאל הַנָּבִיא בִּנְבוּאוֹתָיו, כִּי אִם הִתְנַהֲגוּ בְּדַרְכָּם זֶה, כְּמוֹ שֶׁהִתְנַהֲגוּ גַם

בְּיָמֵינוּ כָּל הַחוֹקְרִים הָאֲמִתִּים, בְּחָקְרָם עַל אֹדוֹת תּוֹלְדוֹת הַטֶּבַע, כִּי בְּאֹפֶן אַחֵר אִי אֶפְשָׁר.

קד. אַגָּדַת הַלֵּיצָנִים. אוּלָם מִלְּבַד חַכְמֵי הָאַגָּדָה אֲשֶׁר מַטְּרָתָם הָיְתָה נַעֲלָה וְרוֹמֵמָה, עוֹד הָיוּ בַּעֲלֵי אַגָּדָה מִמִּין אַחֵר, אֲשֶׁר מַטְּרָתָם הָיְתָה שְׁפָלָה וּנְבָזָה, וְהִיא — לְהִתְלוֹצֵץ וּלְשַׂמֵּחַ אֶת לִבָּם בִּבְדִיחוֹת גַּסּוֹת וּבְלֵיצָנוּת. אֶת דִּבְרֵיהֶם אֵלֶּה כָּתְבוּ בִּסְפָרִים קְטַנִּים, אֲשֶׁר הָיוּ לְעֹנֶג וּלְשַׁעֲשׁוּעִים לְרוֹדְפֵי יַיִן וְשֵׁכָר בְּבָתֵּי מִשְׁתְּאוֹתֵיהֶם. גַּם הַלֵּיצָנִים הָאֵלֶּה אָחֲזוּ בְּדַרְשׁוּתֵיהֶם בְּדֶרֶךְ הַדַּרְשָׁנִים חַכְמֵי הָאַגָּדָה, אַךְ בְּמַטְּרָתָם הַשְּׁפָלָה נִכְּרוּ וְנִבְדְּלוּ לְרָעָה. וְחַכְמֵי הַתַּלְמוּד הַגְּדוֹלִים, שֶׁהָיוּ דַּרְשָׁנִים נִפְלָאִים וּבַעֲלֵי אַגָּדָה מְצוּיָּנִים (כְּרַבִּי יְהוֹשֻׁעַ בֶּן לֵוִי, חֲבֵרָיו וְתַלְמִידָיו) חֵרְפוּ וְגִדְּפוּ אֶת שֵׁם הַלֵּיצָנִים הָהֵם וְקִלְּלוּם עַל כָּתְבָם אֶת סִפְרֵי אַגָּדוֹתֵיהֶם, וְגַם אֶת הַקּוֹרְאִים בַּסְּפָרִים הָאֵלֶּה אֵרֵרוּ.

קה. אַגָּדַת הַנּוֹצְרִים. בִּרְאוֹת הַנּוֹצְרִים אֶת כֹּחַ הַדְּרָשָׁה וְהָאַגָּדָה בְּיִשְׂרָאֵל מָה רַב הוּא, וַיַּעֲשׂוּ גַּם הֵם כְּמַתְכֹּנֶת חַכְמֵי יִשְׂרָאֵל. אַךְ לְאַגָּדוֹתֵיהֶם חָסְרוּ הַיֹּפִי, הַבֹּהַק וְהָעֹז, אֲשֶׁר הָיוּ בְּאַגָּדוֹת חַכְמֵי הַתַּלְמוּד, וְלֹא יָכְלוּ הִתְחָרוֹת אֶת הָאַחֲרוֹנִים. וְכָל אִישׁ אֲשֶׁר לוֹ חֵךְ טוֹעֵם וְלֵב מֵבִין יֵדַע לְהַבְדִּיל בֵּין אַגָּדוֹת חַכְמֵי יִשְׂרָאֵל וּבֵין אַגָּדוֹת הַנּוֹצְרִים, אִם גַּם לֹא יִקָּרֵא שֵׁם אוֹמְרֵיהֶן עֲלֵיהֶן; כִּי בְּעֵת אֲשֶׁר הָרִאשׁוֹנִים עָרְכוּ מִלְחֶמֶת מָגֵן בְּשִׂפְתֵיהֶם, לְהָגֵן עַל מָסֹרֶת אֲבוֹתֵיהֶם וּקְדוּשַׁת אֱמוּנָתָם מִפְּנֵי מְהַלְלֵיהֶן, עָרְכוּ הָאַחֲרוֹנִים מִלְחֶמֶת תִּגְרָה וּמָדוֹן לְהִתְנַפֵּל עַל אֲנָשִׁים צַדִּיקִים וִישָׁרִים, לְרָדְפָם בְּאַף וּבְחֵמָה עַל לֹא חָמָס בְּכַפָּם,— וּבְמָקוֹם שֶׁאֵין בּוֹ רוּחַ הַצֶּדֶק, שָׁם אֵין גַּם רוּחַ הָאֱמֶת.

קו. אַגָּדַת הַיְרוּשַׁלְמִי וְהַבַּבְלִי. רַבִּי יוֹסֵי בַּר בּוּן וַחֲבֵרָיו וְרַב אַשִׁי וְתַלְמִידָיו אָסְפוּ אֶל שְׁנֵי הַתַּלְמוּדִים — הַיְרוּשַׁלְמִי וְהַבַּבְלִי — אַגָּדוֹת מִכָּל הַמִּינִים. וְגָדוֹל מִסְפַּר הָאַגָּדוֹת בַּבַּבְלִי מֵאֲשֶׁר בַּיְרוּשַׁלְמִי. לְעֻמַּת זֹאת עוֹלוֹת הָאַגָּדוֹת הַיְרוּשַׁלְמִיּוֹת עַל

הבבליות בערכן, בטוב טעמן וביפין, כי לחכמי בבל החריפים חסר כח השירה, ואגדותיהם דומות יותר לפלפול מאשר לדמיון שירי. גם מצאו להן בבבלי מקום אמונות טפלות ואגדות זרות. חכמי בבל אמנם היו גדולים בהלכה וביראת אלהים, אך לא בחכמות הטבע, לכן האמינו באמונות טפלות הרבה. והאגדות הזרות נכנסו אל התלמוד הבבלי לא על ידי רב אשי או תלמידיו, כי אם על ידי מעתיקים שונים בדורות מאחרים, אחרי חתימת התלמוד, שמצאו קבצי אגדות של ליצנים או של מינים, ולא הבינו את באורן וכונתן האמתית, ויחשבו כי קדושות גם הן ויכניסון בתלמוד, או אולי אנשים רעים, אשר חפצו לשים את התלמוד לכלמה בעיני קוראיו, הכניסו את כל האגדות הזרות ההן אל תוכו. אך המבינים בעם יכירו אותן על נקלה.

יד. המדרשים.

קז. מדרש אליהו רבא ואליהו זוטא. מלבד מאמרי האגדה, אשר מצאו להן מקום בשני התלמודים, עוד השתדלו אחרוני האמוראים בארץ ישראל לאסוף המון אגדות ודרשות על כתבי הקדש, ויסדרו אותן על פי סדר ספרי התנ"ך. הקבצים האלה נקראו בשם „מדרשים". רבים מהקבצים ההם אבדו ואינם, ורק המעט מהם נשארו אתנו לפליטה. המדרש היותר עתיק, אשר נסדר אולי הרבה ימים לפני חתימת התלמוד הירושלמי, הוא המדרש „אליהו רבא ואליהו זוטא". אולם רק מאמרים אחדים ממנו נשארו בתלמודנו, וכל הספר כלו אבד.

קח. מדרשי בראשית רבה, ויקרא רבה. המדרש השני הוא מדרש בראשית רבה. הספר הזה הוא גדל הכמות. זמן הכתבו

הָיָה אַחֲרֵי חֲתִימַת הַתַּלְמוּד הַיְרוּשַׁלְמִי. כּוֹ בָאוּ הָאֲגָדוֹת עַל סֵדֶר הַפָּרָשִׁיּוֹת שֶׁל סֵפֶר „בְּרֵאשִׁית". סִגְנוֹנוֹ וּשְׂפָתוֹ קְרוֹבִים לְסִגְנוֹן חַכְמֵי אֶרֶץ יִשְׂרָאֵל וּשְׂפָתָם. רֹב דְּרָשׁוֹתָיו כְּתוּבוֹת בִּשְׂפַת אֲרָם, אַךְ יֵשׁ גַּם הַרְבֵּה מֵהֶן הַכְּתוּבוֹת עִבְרִית צַחָה. בָּעֵת אֲשֶׁר נִכְתַּב הַמִּדְרָשׁ הַזֶּה, אוֹ אוּלַי בִּזְמַן־מַה אַחֲרֶיהָ, נִסְדַּר גַּם מִדְרָשׁ עַל סֵפֶר „וַיִּקְרָא". הַמִּדְרָשׁ הַזֶּה קָטֹן בְּכַמּוּתוֹ, יַעַן כִּי סֵפֶר „וַיִּקְרָא" הוּא תּוֹרַת הַכֹּהֲנִים וְהַקָּרְבָּנוֹת, וּכְבָר הָיָה עָלָיו מִדְרָשׁ יָשָׁן נוֹשָׁן, הוּא הַ„סִּפְרָא", שֶׁנּוֹסַד כִּמְעַט כֻּלּוֹ עַל הֲלָכוֹת, לָכֵן מָצָא מְסַדֵּר הַמִּדְרָשׁ רַק מְקוֹמוֹת מְעַטִּים בַּסֵּפֶר הַזֶּה לִדְרוֹשׁ עֲלֵיהֶם דְּרָשׁוֹת הָאֲגָדָה.

קט. מִדְרְשֵׁי חָמֵשׁ הַמְּגִלּוֹת. אַחֲרֵי חֲתִימַת הַתַּלְמוּד הַיְרוּשַׁלְמִי נִסְדַּר מִדְרָשׁ עַל מְגִלַּת „אֵיכָה", שֶׁתּוֹכוֹ רָצוּף אַהֲבָה רַבָּה לְעַם יְשֻׁרוּן וַאֲנָחָה עֲמֻקָּה נִשְׁמַעַת מִכָּל דְּרָשׁוֹתָיו עַל הַקֶּרֶן הַבָּא לְחֵרוּת יִשְׂרָאֵל הַמְּדִינִית. בָּעֵת הַהִיא נִכְתַּב גַּם הַמִּדְרָשׁ עַל מְגִלַּת „שִׁיר הַשִּׁירִים". הַמִּדְרָשׁ הַזֶּה הַנִּקְרָא גַּם בְּשֵׁם „מִדְרַשׁ חָזִיתָ". נוֹסַד עַל אַהֲבַת הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא לִכְנֶסֶת יִשְׂרָאֵל. הָרוֹעֶה אֲשֶׁר בַּמְּגִלָּה הַזֹּאת הוּא אֱלֹהֵי יִשְׂרָאֵל, וְהָרוֹעָה אֲהוּבָתוֹ — זֹאת אֻמַּת יִשְׂרָאֵל. הֵם הַנֶּאֱהָבִים וְהַנְּעִימִים הַמִּתְרַפְּקִים אִישׁ עַל רְעוּתוֹ בְּאַהֲבָה. בַּתְּקוּפָה הַהִיא נִכְתַּב גַּם מִדְרַשׁ „רוּת" הַדּוֹמֶה בִשְׂפָתוֹ וְסִגְנוֹנוֹ לְמִדְרַשׁ „בְּרֵאשִׁית רַבָּה". לֹא כֵן מִדְרַשׁ „קֹהֶלֶת", כִּי הוּא נִכְתַּב אַחֲרֵי חֲתִימַת הַתַּלְמוּד הַבַּבְלִי, וְכוֹתְבוֹ כְּבָר רָאָה אֶת הַבַּבְלִי, וַיַּעְתֵּק מִמֶּנּוּ גַּם דְּבָרִים אֲחָדִים. כָּמֹהוּ גַּם מִדְרַשׁ „אֶסְתֵּר" נִכְתַּב קָרוֹב לִזְמַן הַתְּקוּפָה הַהִיא. יֶתֶר סִפְרֵי הָאֲגָדָה וְהַמִּדְרָשִׁים הַנִּמְצָאִים אִתָּנוּ מְאֻחָרִים הַרְבֵּה בִּזְמַן מֵהָרִאשׁוֹנִים.

טו. היהדות על פי ההלכה והאגדה.

קי נצחיות היהדות. תורות רבות ואמונות שונות היו וישנן גם עתה בעולם, ואף אחת מהן לא רכשה לה איבים ורודפים רבים, כאשר רכשה לה היהדות. גם מפנים, מקרב עמה, גם מחוץ, מקרב הגוים. קמו עליה להכחידה. סבת השנאה העזה אליה היא, יען כי כל האמונות, הקרובות מעט או יותר בשרשיהן ויסודותיהן ליהדות, בנותיה הן, אשר אמרו לרשת את נחלתה, לכבוש את כל העולם כלו, לכן כתבלול בעיניהן הזה, כי כל זמן שהיא קימת תהיה להן כמהאה חיה. אי לזאת התאמצו תמיד לבער אחריה ולהשמידה מתחת השמים. אך היא כסלע חזק בלב ימים נצבת לעולמי עד ותשחק לשאון והמון. גם הדם, האש ותמרות העשן, שבהם נשפטו אתה שונאיה העצומים, לא יכלו הכנע את רוחה הכביר. רבים משתוממים על המחזה הנפלא הזה, אך אינם יודעים סבת הדבר, ורבים לועגים לה ואומרים, כי סוף תכנע, תפל ותכחד מן העולם. ויש עוד המנבאים לה עתידות לא רחוקות, באמרם, כי קרוב קצה, כי רק דורות שנים שלשה יעברו ואבדה היהדות, ולא ישאר זכר לה בחיים, ורק הספרות העברית תהיה מצבתה על קברה, ורק על פי רבבות ספריה הגדולים והעבים, שנכתבו במשך שלשים ושלש מאות שנה, יזכרו אנשי תבל, כי היתה לפנים תורת היהדות. אולם האמנם כדבריהם כן הוא? האין הספרות העברית הרחבה מני ים כגן רוה ובה ישגשגו נטעי היהדות לנצח? האין תורותיה המשגבות והמצודות, אשר בהן ישגבו לוחמיה, בעת אשר רבבות צוררים יצורו עליה מסביב? הבה נראה מה עשו ההלכה והאגדה, למען באר את חומתה

וּלְחַזֵּק אָשְׁיוֹתֶיהָ לִבְלִי תִפֹּל מִכֹּחַ כְּלֵי הַתּוֹתָח, הָאֵילִים וְהַכָּרִים, אֲשֶׁר הִגִּישׁוּ אֵלֶיהָ צָרֶיהָ לְהַפִּילָהּ? —

קיא. דֶּרֶךְ הַיַּהֲדוּת. תּוֹרַת הַיַּהֲדוּת לֹא עָשְׂתָה מֵעוֹדָהּ מֵהַחֶסֶד וְהַמִּשְׁפָּט, הַחֶמְלָה וְהַיֹּשֶׁר, הַצֶּדֶק וְהָרַחֲמִים בִּגְדֵי פְאֵר לְהִתְקַשֵּׁט בָּהֶם, שִׁירִים עֲרֵבִים לְרַנֵּן בָּהֶם לֵב שׁוֹמְעֵיהֶם וְצַעֲצוּעִים יָפִים לְהַפְלִיא בָּהֶם עֵין הָרוֹאִים. הַיַּהֲדוּת הִבִּיטָה עַל כָּל הַמִּדּוֹת הַטּוֹבוֹת כְּעַל דְּבָרִים הַמְחֻיָּבִים לִהְיוֹת עַל פִּי הַטֶּבַע. מַעֲשֶׂה הַטּוֹב הוּא חוֹבָה קְדוֹשָׁה, הַמּוּטֶלֶת עַל הָאָדָם, מִבְּלִי שִׂים אֶל לֵב אֶל הַגְּמוּל אֲשֶׁר יָבוֹא בְּעִקְבוֹתָיו. לָכֵן עָשְׂתָה הַיַּהֲדוּת אֶת כָּל הַמִּדּוֹת הָהֵן לְחֻקִּים וְלֹא יַעֲבֹרוּ. וּבָזֶה בָּאָה הַהֲלָכָה לְעֶזְרָתָהּ. הַהֲלָכָה, אֲשֶׁר לְמַרְאִית הָעַיִן אֵין לְפָנֶיהָ חֶמְלָה וּסְלִיחָה, כִּי אִם מִשְׁפָּט וָעֹנֶשׁ לָעוֹבְרִים עַל הַחֻקִּים, הַהֲלָכָה הַזֹּאת בֶּאֱמֶת נוֹסְדָה רַק עַל הָרַחֲמִים וְהַמְּחִילָה. עַל יָדָהּ עָזְרָה הָאַגָּדָה לִנְטוֹעַ אֶת הָרְגָשִׁים הָאֵלֶּה בְּלֵב הָאָדָם. וְגַם הִיא עָשְׂתָה אֶת מַעֲשֶׂיהָ אֵלֶּה לֹא בְלָשׁוֹן מְדַבֶּרֶת גְּדוֹלוֹת, בִּשְׁאוֹן הִתְפָּאֲרוּת, לֹא בַאֲמָרִים נְפוּחִים כְּכַדּוּרֵי הַבֹּרִית, אֲשֶׁר יַעֲשׂוּ הַיְלָדִים, הַמַּזְהִירִים בְּיָפְיָם וְתוֹכָם נָבוּב. גַּם הָאַגָּדָה דִּבְּרָה עַל הַמִּדּוֹת הַנַּעֲלוֹת וְהַיְקָרוֹת, כְּעַל דָּבָר פָּשׁוּט וְטִבְעִי. אִי אֶפְשָׁר לְהָבִיא בְּמִסְפָּר אֶת הֲמוֹן הַחֻקִּים הַטּוֹבִים אֲשֶׁר בַּהֲלָכָה וְרֹב הַמַּאֲמָרִים הַנַּעֲלִים אֲשֶׁר בָּאַגָּדָה, הַמַּזְהִירִים כַּכּוֹכָבִים עַל שְׁמֵי הַיַּהֲדוּת, וַאֲשֶׁר הוֹסִיפוּ חַיִל וָאֹמֶץ לְעַם יִשְׂרָאֵל לָשֵׂאת אֶת הֲמוֹן פְּגָעָיו הָרָעִים, בְּדַעְתּוֹ מַה רָמָה וְנַעֲלָה הִיא תוֹרָתוֹ, תּוֹרַת חַיִּים, עַל כֹּל. רַק מְעַט מֵהֶם נָבִיא פֹּה, וְגַם זֶה יוֹכִיחַ עַל יְקַר עֵרֶךְ תּוֹרַת הַתַּלְמוּד לְעַם יִשְׂרָאֵל בֶּעָבָר וּבַהוֹוֶה.

קיב. דִּינֵי נְפָשׁוֹת. בְּחֻקֵּי הַמִּשְׁפָּטִים הִתְאַמֵּץ הַתַּלְמוּד לְהָגֵן בְּכָל עֹז עַל חַיֵּי הָאָדָם, גַּם אִם חוֹטֵא הוּא. הֵן בְּתוֹרַת מֹשֶׁה נִמְנוּ חֲטָאִים רַבִּים, אֲשֶׁר מִשְׁפַּט מָוֶת לְכָל עוֹשֵׂיהֶם. אַךְ הַתַּלְמוּד

בַּקֵּשׁ עֵצוֹת וְתַחְבּוּלוֹת לְהַצִּיל אֶת נֶפֶשׁ הַחוֹטֵא מִמָּוֶת, בְּדַעְתּוֹ, כִּי הַשּׁוֹפֵט יִרְאֶה לָעֵינַיִם וְיוּכַל לִשְׁגּוֹת. לָכֵן הוּשַׂם לְחֹק, כִּי אֵין לְהָבִיא בְּמִשְׁפָּט אֶת הַחוֹטֵא, רַק אַחֲרֵי אֲשֶׁר בָּאוּ שְׁנֵי עֵדִים וְהִתְרוּ בוֹ (הִזְהִירוּהוּ) שֶׁלֹּא יֶחֱטָא וְהוּא לֹא שָׂם לִבּוֹ לְהַתְרָאָתָם וַיֶּחֱטָא, רַק אָז מִשְׁפַּט מָוֶת לוֹ. וּמוּבָן הַדָּבָר, כִּי אֵין כְּסִיל אָדָם, אֲשֶׁר יֶחֱטָא בִּפְנֵי עֵדִים לַמְרוֹת אַזְהָרָתָם. וְגַם אַחֲרֵי אֲשֶׁר הִתְרוּ בוֹ הָעֵדִים, עוֹד לֹא הָיָה צָפוּי לַמָּוֶת, כִּי הַשּׁוֹפְטִים חָקְרוּ וְדָרְשׁוּ הֵיטֵב אֶת הָעֵדִים אִישׁ אִישׁ לְבַדּוֹ. וְאִם מָצְאוּ שֶׁלֹּא דוֹמָה עֵדוּת הָאֶחָד לְעֵדוּת הַשֵּׁנִי גַּם בִּפְרָט אֶחָד בִּטְּלוּ עֵדוּתָן וְהַנִּשְׁפָּט נִצָּל. וְגַם אַחֲרֵי כָל אֵלֶּה, אַף אִם דָּנוּהוּ לְמִיתָה עוֹד צִוּוּ לְהַכְרִיז בְּחוּצוֹת הָעִיר, כִּי כָל אִישׁ, אֲשֶׁר יֵדַע לְלַמֵּד זְכוּת עַל הַנִּשְׁפָּט, יָבוֹא וִילַמֵּד. לָכֵן אַף בְּמִקְרִים רְחוֹקִים מְאֹד קָרָה, כִּי הֵמִיתוּ אִישׁ עַל פִּי בֵית דִּין. חָכָם אֶחָד מֵחַכְמֵי הַמִּשְׁנָה אָמַר, כִּי בֵית דִּין, הַמּוֹצִיא מִשְׁפַּט מָוֶת פַּעַם בְּשֶׁבַע שָׁנִים נִקְרָא בְּשֵׁם: בֵּית־דִּין רוֹצֵחַ. גַּם אָמַר, כִּי חַבְרֵי בֵית־הַדִּין אֲסוּרִים לֶאֱכוֹל וְלִשְׁתּוֹת בַּיּוֹם, אֲשֶׁר שָׁפְטוּ בוֹ אִישׁ לָמָוֶת. וְאֶת דַּעְתּוֹ זֹאת הוֹצִיא מִדִּבְרֵי הַתּוֹרָה הָאוֹמֶרֶת: „לֹא תֹאכְלוּ עַל הַדָּם". וְאִם נַצִּיג אֶת הַחֻקִּים הָאֵלֶּה לְעֻמַּת הַחֻקִּים הַשּׁוֹרְרִים בְּיָמֵינוּ בְּבָתֵּי הַמִּשְׁפָּט שֶׁל אֻמּוֹת הָעוֹלָם, וְיָדַעְנוּ אָז לְהוֹקִיר אֶת עֵרֶךְ הַתַּלְמוּד.

קיג. הַחֻקִּים עַל דְּבַר הַנָּשִׁים. מַצַּב הָאִשָּׁה בַּחֶבְרָה וּבַמִּשְׁפָּחָה הָיָה קָרוֹב מְאֹד לְלִבּוֹת חַכְמֵי הַתַּלְמוּד. הֵם הִתְאַמְּצוּ לְהָרִים מַצָּבָהּ וּלְהָגֵן עָלֶיהָ מִפְּנֵי בַעְלָהּ, לְהַצִּיל כְּבוֹדָהּ מֵחֶרְפָּה. הֵם הֶחֱמִירוּ מְאֹד בִּכְבוֹדָהּ, וַיַּזְהִירוּ שֶׁלֹּא לְהוֹנוֹת אוֹתָהּ, שֶׁלֹּא לְהַכְלִימָהּ בְּדִבּוּר אוֹ בְּמַעֲשֶׂה. הֵם צִוּוּ אֶת הַבַּעַל לְכַבֵּד אֶת אִשְׁתּוֹ יוֹתֵר מִגּוּפוֹ וּלְאַהֲבָהּ כְּנַפְשׁוֹ, לִשְׁמוֹעַ בְּקוֹלָהּ וּלְהִזָּהֵר מִבּוֹא בְּרִיב עִמָּהּ. כָּכָה הֵגִינוּ עַל רְכוּשָׁהּ, שֶׁלֹּא יִגְזְלֶנּוּ בַּעְלָהּ מִיָּדָהּ, וַיָּשִׂימוּ בָזֶה חֻקִּים יְשָׁרִים לְטוֹבָתָהּ. הֵם עָשׂוּ אוֹתָהּ חָפְשִׁיָּה בְּחַיֶּיהָ, שֶׁלֹּא תֵחָשֵׁב כְּמִקְנַת כֶּסֶף בְּעֵינֵי בַעְלָהּ, כַּאֲשֶׁר הָיָה

הַדָּבָר נוֹהֵג אֵצֶל הָעַמִּים הָאֲחֵרִים בַּיָּמִים הָהֵם. וְגַם בְּיָמֵינוּ אֵלֶּה עוֹד לֹא חָדְלוּ רֹב הָעַמִּים מֵחֲשׁוֹב אֶת הַנָּשִׁים לְמִפְלָגָה הָעוֹמֶדֶת לְמַטָּה מִמִּפְלֶגֶת הַגְּבָרִים. לְמִפְלָגָה נִכְנָעָה לִפְנֵי אֲדוֹנֶיהָ אֲשֶׁר יִמְשְׁלוּ בָהּ.

קיד. הַשְּׂכִירִים וְהָעֲבָדִים הָעִבְרִים. רַבִּים הֵם הַחֻקִּים הַטּוֹבִים וְהַיְשָׁרִים אֲשֶׁר חָקְקוּ חַכְמֵי הַתַּלְמוּד לְטוֹבַת הָאֲנָשִׁים הָעֲנִיִּים, הַנִּשְׂכָּרִים בְּעָנְיָם לַאֲחֵיהֶם, לְשָׁרֵת אוֹתָם אוֹ לִהְיוֹת אֶצְלָם לְפוֹעֲלִים שְׂכִירֵי יוֹם. וְכֵן הֵגִינוּ עַל בְּנֵי עַמָּם הַנִּמְכָּרִים לַאֲחֵיהֶם לַעֲבָדִים לְשֵׁשׁ שָׁנִים. הֵם יְצַוּוּ אֶת אֲדוֹנֵיהֶם לְבִלְתִּי הַשְׁפֵּל אֶת כְּבוֹד עַבְדֵיהֶם הָעִבְרִים הָאֵלֶּה בִּמְלָאכוֹת בְּזוּיוֹת אוֹ כְּבֵדוֹת יוֹתֵר מִדַּי. גַּם אָמְרוּ: נֶאֱמַר בַּתּוֹרָה (עַל הָעֶבֶד הָעִבְרִי) „כִּי טוֹב לוֹ עִמָּךְ" — עִמְּךָ בְּמַאֲכָל, עִמְּךָ בְּמִשְׁתֶּה. שֶׁלֹּא תְהֵא אַתָּה אוֹכֵל פַּת נְקִיָּה וְהוּא אוֹכֵל פַּת קִיבָר (לֶחֶם מִקֶּמַח מְעֹרָב עִם סוּבִין), אַתָּה שׁוֹתֶה יַיִן יָשָׁן וְהוּא שׁוֹתֶה יַיִן חָדָשׁ, אַתָּה יָשֵׁן עַל גַּבֵּי מוֹכִין (כָּרִים וּכְסָתוֹת שֶׁנּוֹצוֹת הָעוֹפוֹת הַדַּקּוֹת) וְהוּא יָשֵׁן עַל גַּבֵּי תֶבֶן. מִכָּאן אָמְרוּ: „כָּל הַקּוֹנֶה עֶבֶד עִבְרִי, כְּקוֹנֶה אָדוֹן לְעַצְמוֹ". אָסוּר לְכַנּוֹתוֹ בְּשֵׁם עֶבֶד לְמַעַן הַכְלִימֵהוּ. אָסוּר לְצַוּוֹת אוֹתוֹ לִרְחֹץ רַגְלֵי אֲדוֹנָיו, לָשֵׂאת אֶת כְּלֵי אֲדוֹנָיו לְפָנָיו אֶל בֵּית הַמֶּרְחָץ, וַאֲפִילוּ לִתְמֹךְ בְּיַד אֲדוֹנָיו בַּעֲלוֹתוֹ עַל הַמַּעֲלוֹת, אוֹ לָשֵׂאת אוֹתוֹ בְּכִסֵּא אוֹ בְּפוּרְיוֹן כְּמִנְהַג בְּנֵי אַרְצוֹת הַקֶּדֶם.

קטו. עַבְדֵי עוֹלָם וְהַנָּכְרִים. גַּם עִם הָעֲבָדִים הַכְּנַעֲנִים (מִבְּנֵי הַגּוֹיִם), הַנִּמְכָּרִים לִבְנֵי יִשְׂרָאֵל לְעַבְדֵי עוֹלָם, צִוּוּ חַכְמֵי הַתַּלְמוּד לְהִתְנַהֵג בְּרַחֲמִים וְאַהֲבָה וּלְהִזָּהֵר בִּכְבוֹדָם. הֵם אָמְרוּ, כִּי הָעֶבֶד הַכְּנַעֲנִי נִתַּן לִבְנֵי יִשְׂרָאֵל רַק לַעֲבוֹדָה אֲבָל לֹא לְבִזָּיוֹן. הַחֲכָמִים חָקְקוּ חֻקִּים שׁוֹנִים לְטוֹבַת הָעֲבָדִים הָהֵם, לָתֵת לָמוֹ הַיְכֹלֶת לָצֵאת לַחָפְשִׁי מִתַּחַת עֹל אֲדוֹנֵיהֶם הָעִבְרִים. וּלְמַעַן הוֹכִיחַ עַד כַּמָּה עַל אִישׁ יִשְׂרָאֵל לְכַבֵּד אֶת עַבְדּוֹ הַכְּנַעֲנִי יְסַפֵּר הַתַּלְמוּד, כִּי רַבִּי יוֹחָנָן בֶּן נַפְחָא, רֹאשׁ אֲמוֹרָאֵי אֶרֶץ יִשְׂרָאֵל,

הָיָה נוֹתֵן לְעַבְדּוֹ מִן הַבָּשָׂר וְהַיַּיִן שֶׁאָכַל וְשָׁתָה הוּא בְּעַצְמוֹ, וְאָמַר: „הֲלֹא בְּבֶטֶן עוֹשֵׂנִי עָשָׂהוּ״. וְלֹא רַק עַל הָעֲבָדִים שֶׁהָיוּ בְּנֵי בֵית הַיִּשְׂרְאֵלִי הָסוּ הַחֲכָמִים, כִּי אִם גַּם עַל כָּל אִישׁ נָכְרִי, גַּם אִם עוֹבֵד אֱלִילִים הוּא, שֶׁבָּא לָשֶׁבֶת בְּעָרֵי יִשְׂרָאֵל. הֵם אָמְרוּ עַל דְּבַר הַגֵּר וְהַתּוֹשָׁב: „עִמְּךָ יֵשֵׁב — וְלֹא בְעִיר בִּפְנֵי עַצְמָהּ (כַּאֲשֶׁר עָשׂוּ עַמֵּי הַנּוֹצְרִים וְהַמַּחְמַדִּים לַיְּהוּדִים בִּימֵי הַבֵּינַיִם); בְּקִרְבְּךָ — וְלֹא בִסְפָר (בָּעִיר הָעוֹמֶדֶת עַל גְּבוּל הָאָרֶץ); בַּמָּקוֹם אֲשֶׁר יִבְחַר — בַּמָּקוֹם אֲשֶׁר פַּרְנָסָתוֹ יוֹצֵאת (וְלֹא כְמוֹ שֶׁעוֹשִׂים אֲחֵרִים עַתָּה הַמַּגְבִּילִים לִיהוּדֵי אַרְצָם רַק פְּלָכִים מְעַטִּים לְשִׁבְתָּם); בַּטּוֹב לוֹ — מְנַוֶּה הָרָע לַנָּוֶה הַיָּפֶה; לֹא תוֹנֶנּוּ — זוֹ אוֹנָאַת דְּבָרִים״.

קטז. צַעַר בַּעֲלֵי חַיִּים. וְלֹא רַק עַל בְּנֵי הָאָדָם, כִּי אִם גַּם עַל הַחַיּוֹת וְהָעוֹפוֹת צִוּוּ לְרַחֵם, וַיֹּאמְרוּ, כִּי עַל פִּי הַתּוֹרָה אָסוּר לְצַעֵר בַּעֲלֵי הַחַיִּים, וְכִי אָסוּר לָאָדָם לֶאֱכוֹל טֶרֶם שֶׁיִּתֵּן מַאֲכָל לִבְהֶמְתּוֹ, וַיּוֹסִיפוּ עוֹד לֵאמֹר, שֶׁסִּימָן טוֹב הוּא לָאָדָם אִם בְּהֶמְתּוֹ אוֹכֶלֶת וְשָׂבֵעָה. גַּם אָמְרוּ: מַה־לּוֹ לְהַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא אִם יִשְׁחֲטוּ אֶת הַבְּהֵמָה וְהָעוֹף מִן הַצַּוָּאר, אוֹ אִם יִשְׁחָטוּם מִן הָעֹרֶף? אַךְ הָאֱלֹהִים נָתַן אֶת הַמִּצְוֹת, לְמַעַן צָרֵף בָּהֶן אֶת הַבְּרִיּוֹת (כְּלוֹמַר: לִנְטוֹעַ בְּלִבָּם מִדַּת הָרַחֲמִים וְלָכֵן צִוָּה לִשְׁחוֹט מִן הַצַּוָּאר, שֶׁאֵין בִּשְׁחִיטָה זוֹ יִסּוּרִים קָשִׁים לַבְּהֵמָה אוֹ לָעוֹף הַנִּשְׁחָט כְּמוֹ בִשְׁחִיטָה מִן הָעֹרֶף).

קיז. יֹשֶׁר וֶאֱמוּנָה. חַכְמֵי הַתַּלְמוּד הִזְהִירוּ אֶת בְּנֵי עַמָּם לְהִתְנַהֵג אַךְ בְּיֹשֶׁר וָצֶדֶק עִם כָּל אָדָם, שֶׁלֹּא לְהָסֵב כָּל נֶזֶק לַבְּרִיּוֹת. וְעַל כֵּן אָמְרוּ, שֶׁאָסוּר לְגַדֵּל כֶּלֶב רַע בְּתוֹךְ הַבַּיִת, פֶּן יִתְנַפֵּל עַל כָּל אִישׁ זָר אֲשֶׁר יָבוֹא אֶל הַבַּיִת וְיִשְּׁכֶנּוּ; אָסוּר לְהַעֲמִיד סוּלָם רָעוּעַ בְּתוֹךְ בֵּיתוֹ, פֶּן יַעֲלֶה אִישׁ זָר עָלָיו וְיִפֹּל מֵעָלָיו; אָסוּר לְסַקֵּל הָאֲבָנִים מֵחֲצֵרוֹ לִרְשׁוּת הָרַבִּים, פֶּן יִכָּשְׁלוּ בָהֶן הוֹלְכֵי דְרָכִים. אֶת הַסּוֹחֲרִים צִוּוּ לִסְחוֹר בֶּאֱמוּנָה, וַיֹּאמְרוּ, כִּי כָל הַנּוֹשֵׂא וְנוֹתֵן בֶּאֱמוּנָה, כְּאִלּוּ קִיֵּם כָּל הַתּוֹרָה כֻּלָּהּ.

וּבְיִחוּד הִזְהִירוּ אֶת הַחֶנְוָנִים שֶׁלֹּא יִגְנְבוּ בַּמִּדָּה וּבַמִּשְׁקָל, כִּי מָרָה תִּהְיֶה אַחֲרִיתָם בִּגְלַל הֶעָוֹן הַזֶּה. הֵם אָמְרוּ, כִּי „אֵין הַשּׂוֹנֵא בָּא (לְהִלָּחֵם בָּאָרֶץ) אֶלָּא בַּעֲוֹן מִשְׁקָלוֹת (אֶבֶן וָאָבֶן), שֶׁקָּשֶׁה עָנְשָׁן שֶׁל מִדּוֹת (שֶׁקֶר)" הַרְבֵּה מְאֹד. וּמַה מְּאֹד הִרְבּוּ הַחֲכָמִים לְהַזְהִיר אֶת בְּנֵי הָאָדָם לְשַׁלֵּם לִשְׂכִיר יוֹם אֶת שְׂכַר עֲבוֹדָתוֹ מַהֵר, וַיֹּאמְרוּ: „שֶׁכָּל הַכּוֹבֵשׁ שְׂכַר שָׂכִיר כְּאִלּוּ הוּא נוֹשֵׂא נַפְשׁוֹ", כִּי הֶעָוֶל הַזֶּה גָּדוֹל מְאֹד. הֵן „הַשָּׂכִיר עָמֵל וּמִצְטָעֵר כָּל הַיּוֹם, מְקַוֶּה לִשְׂכָרוֹ וְהוּא מוֹצִיאוֹ רֵיקָם, וְאֵלָיו הוּא נוֹשֵׂא אֶת נַפְשׁוֹ וְשָׁמַעְתִּי כִּי חַנּוּן אָנִי".

קיח. אַזְהָרוֹת לַנּוֹשִׁים. כַּמָּה רַחֲמִים וְכַמָּה טוּב לֵב הִבִּיעוּ חֲכָמֵינוּ בְּאַזְהָרוֹתֵיהֶם לַנּוֹשֶׁה חוֹב מֵאֵת רֵעֵהוּ! הֵם אָמְרוּ: „לֹא תִהְיֶה לוֹ כְּנֹשֶׁה — אִם הִשְׁאַלְתָּ אוֹתוֹ לֹא תִדְחָקֶנּוּ", אִם חַיָּב לוֹ חֲבֵרוֹ מָנֶה (מֵאָה זוּז) וְלַחֲבֵרוֹ הַהוּא יֵשׁ בֶּגֶד בִּמְחִיר מָאתַיִם זוּז, אָסוּר לוֹ לַנּוֹשֶׁה לֵאמֹר לַחֲבֵרוֹ: מְכֹר כְּסוּתְךָ (שֶׁבְּמָאתַיִם) וְהִתְכַּסֶּה בְּמָנֶה (בְּבֶגֶד שֶׁמְּחִירוֹ מָנֶה) וְתֶן לִי מָנֶה. אִם חַיָּב לוֹ חֲבֵרוֹ מָנֶה, וְהוּא יוֹדֵעַ, שֶׁאֵין לַחֲבֵרוֹ בַּמֶּה לְשַׁלֵּם, אָסוּר לוֹ לַעֲבוֹר לִפְנֵי חֲבֵרוֹ (יִשְׁתַּדֵּל לְבִלְתִּי הִפָּגֵשׁ בָּרְחוֹב עִם חֲבֵרוֹ אֲשֶׁר יִכָּלֵם מִפָּנָיו). — וּמַה מְּאֹד הֶחֱמִירוּ הַחֲכָמִים בִּדְבַר נֶשֶׁךְ וְתַרְבִּית! הָאִישׁ הַמַּלְוֶה בְּרִבִּית הָיָה דוֹמֶה בְּעֵינֵיהֶם לְאִישׁ הָעוֹשֶׂה כָּל הָרָעוֹת שֶׁבָּעוֹלָם. אִישׁ כָּזֶה הוּא פָּסוּל לָעֵדוּת. וְלֹא רַק הַמַּלְוֶה, כִּי אִם גַּם הַלֹּוֶה הַמְשַׁלֵּם רִבִּית, הֶעָרֵב וְעֵדָיו, שֶׁהָיוּ בַּמִּלְוָה הַזֶּה יֶחֶטְאוּ. הֵם אָסְרוּ לָקַחַת נֶשֶׁךְ גַּם מִנָּכְרִי שֶׁלֹּא מִבְּנֵי יִשְׂרָאֵל.

קיט. מִשְׁפַּט צֶדֶק. דִּבְרֵי חֲכָמֵינוּ עַל אוֹדוֹת חוֹבוֹת הַשּׁוֹפְטִים מְלֵאִים צֶדֶק וָיֹשֶׁר. הֵם הִטִּילוּ עַל הַשּׁוֹפֵט לִהְיוֹת מָתוּן בַּדִּין, שֶׁלֹּא לְמַהֵר לְהוֹצִיא מִשְׁפָּטוֹ, שֶׁיָּדִין אֶת כָּל הָאָדָם לְכַף זְכוּת, שֶׁלֹּא יִשְׁמַע טַעֲנוֹת בַּעַל דִּין אֶחָד אִם אֵין בַּעַל דִּינוֹ הַשֵּׁנִי לְפָנָיו, כִּי צַדִּיק הָרִאשׁוֹן תָּמִיד בְּרִיבוֹ וְעַל כֵּן יוּכַל הַשּׁוֹפֵט לְהוֹצִיא מִשְׁפָּט מְעֻקָּל; שֶׁלֹּא יְהַדֵּר פְּנֵי עָשִׁיר וְלֹא יִשָּׂא פְּנֵי דָל

וְשֶׁלֹּא יִקַּח שֹׁחַד, אֲפִילוּ שֹׁחַד דְּבָרִים (חֲנוּפָּה), וְלֹא יְקַבֵּל שְׂכַר מִשְׁפָּטוֹ אֲשֶׁר שָׁפַט גַּם מִשְּׁנֵי בַּעֲלֵי הַדִּינִים, בְּאָמְרָם, שֶׁאָסוּר לָקַחַת שֹׁחַד אֲפִילוּ לְזַכּוֹת אֶת הַזַּכַּאי וּלְחַיֵּב אֶת הַחַיָּב. וַיּוֹסִיפוּ עוֹד לֵאמֹר: „מְכֹעָר הַדַּיָּן הַנּוֹטֵל שָׂכָר לָדוּן".

קכ. מִדַּת הָאֱמֶת. הַחֲכָמִים הֵרִימוּ מְאֹד אֶת עֵרֶךְ מִדַּת הָאֱמֶת. הֵם אָמְרוּ, כִּי חוֹתָמוֹ שֶׁל הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא—אֱמֶת, וַיַּזְהִירוּ אֶת הָאָדָם שֶׁתִּהְיֶה כָּל מִלָּה, שֶׁהוּא מוֹצִיא מִפִּיו, רַק דְּבַר אֱמֶת—הַ„הֵן" שֶׁלּוֹ—הֵן, וְהַ„לָּאו" שֶׁלּוֹ—לָאו, וְשֶׁיְּהִי עוֹמֵד בְּדִבּוּרוֹ (אֵת אֲשֶׁר יַבְטִיחַ יְקַיֵּם) וְעַל הַמַּחֲלִיף בְּדִבּוּרוֹ אָמְרוּ, שֶׁהוּא כְּעוֹבֵד עֲבוֹדָה זָרָה. מוּבָן הַדָּבָר, כִּי הַנִּשְׁבָּע לַשֶּׁקֶר עֲוֹנוֹ עוֹד יוֹתֵר גָּדוֹל. עַל הַנִּשְׁבָּע לַשֶּׁקֶר אָמְרוּ, שֶׁעָנְשׁוֹ גָּדוֹל מֵעָנְשָׁן שֶׁל כָּל הָעֲבֵרוֹת, כִּי מְחַלֵּל הוּא בִּשְׁבוּעָתוֹ שֵׁם שָׁמַיִם.

קכא. הַחֲנוּפָּה וְהַתּוֹכֵחָה. נִמְאָס וְנִבְזֶה בְּעֵינֵי חַכְמֵי הַתַּלְמוּד הָיָה הָאָדָם הַמַּחֲלִיק לְשׁוֹנוֹ לְרֵעֵהוּ, וַיֹּאמְרוּ: „כָּל אָדָם שֶׁיֵּשׁ בּוֹ חֲנוּפָּה, אֲפִילוּ עֻבָּרִין שֶׁבִּמְעֵי אִמָּם מְקַלְּלִים אוֹתוֹ"; וְאֵין תְּפִלָּתוֹ נִשְׁמַעַת, כִּי תוֹעֵבָה הִיא לִפְנֵי יְיָ, וְסוֹף הַמַּחֲנִיף לָרֶדֶת אֶל הַגֵּיהִנֹּם, וְכָל הַמַּחֲנִיף לַחֲבֵרוֹ סוֹפוֹ נוֹפֵל בְּיָדוֹ (הֶחָנֵף נוֹפֵל בְּיַד רֵעֵהוּ זֶה). עַל הָעֵדָה, שֶׁשּׂוֹרֶרֶת בָּהּ מִדַּת הַחֲנוּפָּה, אָמְרוּ, שֶׁסּוֹפָהּ לָצֵאת בַּגּוֹלָה. הָאִישׁ הַמְדַבֵּר אֶחָד בַּפֶּה וְאֶחָד בַּלֵּב שָׂנוּא הוּא לְהַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא, וְהַגּוֹנֵב דַּעַת הַבְּרִיּוֹת (מְדַבֵּר אֲלֵיהֶן טוֹבוֹת וְלִבּוֹ בַל עִמּוֹ) הוּא גַּנָּב שֶׁבְּגַנָּבִים. עוֹד אָמְרוּ, כִּי גְדוֹלָה אוֹנָאַת דְּבָרִים (חֲנוּפָּה) מֵאוֹנָאַת מָמוֹן (מִרְמָה בְּמַשָּׂא וּמַתָּן).

וְהַהֵפֶךְ הוּא — עַל הָאָדָם לְהוֹכִיחַ אֶת עֲמִיתוֹ, אִם רוֹאֶה הוּא שֶׁרֵעֵהוּ עוֹשֶׂה מַעֲשָׂיו לֹא בְּיֹשֶׁר, וְגַם אִם יַעֲנֵהוּ רֵעֵהוּ קָשׁוֹת לֹא יֵחַת מִפְּנֵי דְבָרָיו וְיוֹסִיף לְהוֹכִיחַ אוֹתוֹ. וְאִם יֵשׁ לְאֵל יָדוֹ לִמְנוֹעַ אֶת חֲבֵרוֹ מֵעֲשׂוֹת עָוֶל, וְהוּא לֹא מְנָעֵהוּ, אָז נֶחְשַׁב לוֹ עֲוֹן רֵעֵהוּ כְּאִלּוּ עָשָׂהוּ הוּא. וְלֹא רַק הָרַב מְחֻיָּב לְהוֹכִיחַ אֶת תַּלְמִידוֹ, כִּי אִם גַּם הַתַּלְמִיד בְּרַבּוֹתָיו. כִּי מוֹרֵהוּ עוֹשֶׂה לֹא

כַּדִּין מְחֻיָּב לְהוֹכִיחֵהוּ. אוּלָם חֲכָמֵינוּ דָרְשׁוּ מֵאֵת הַמּוֹכִיחַ, שֶׁיִּהְיֶה בְּעַצְמוֹ אִישׁ יָשָׁר, וְעַל כֵּן אָמְרוּ: „קְשׁוֹט עַצְמְךָ וְאַחַר כָּךְ קְשׁוֹט אֲחֵרִים". כְּמוּבָן שֶׁכָּל זֶה דִּבְּרוּ חֲכָמֵינוּ רַק בִּתְנַאי, אִם יְקַבֵּל הַחוֹטֵא אֶת הַתּוֹכֵחָה וְלֹא יִבְעַט בְּמוֹכִיחוֹ. אַךְ אִם יוֹדֵעַ הוּא, שֶׁדְּבָרָיו לֹא יַעֲשׂוּ פְּרִי, טוֹב לוֹ לְהִמָּנַע מִתּוֹכֵחָה. עַד כַּמָּה הֵרִימוּ וְהוֹקִירוּ הַחֲכָמִים אֶת עֵרֶךְ הַתּוֹכֵחָה נִרְאֶה מִדִּבְרֵיהֶם אֵלֶּה שֶׁאָמְרוּ: כָּל זְמַן שֶׁהַתּוֹכֵחוֹת בָּעוֹלָם נַחַת רוּחַ בָּאָה לָעוֹלָם, טוֹבָה וּבְרָכָה בָּאוֹת לָעוֹלָם וְרָעָה מִסְתַּלֶּקֶת מִן הָעוֹלָם, וְלֹא חָרְבָה יְרוּשָׁלַיִם, אֶלָּא מִפְּנֵי שֶׁלֹּא הוֹכִיחוּ זֶה אֶת זֶה. הַתּוֹכֵחָה הַנּוֹבַעַת מִלֵּב טָהוֹר מְבִיאָה, לְפִי דַעְתָּם, לִידֵי הַשָּׁלוֹם, וְעֵרֶךְ הַשָּׁלוֹם מַה יָּקָר וּמָה אָהוּב הָיָה לְחַכְמֵי הַתַּלְמוּד!

קכב. אַהֲבַת שָׁלוֹם. הֲבָאַת שָׁלוֹם בֵּין אָדָם לַחֲבֵרוֹ הִיא מִן הַדְּבָרִים שֶׁאָדָם אוֹכֵל פֵּרוֹתֵיהֶם בָּעוֹלָם הַזֶּה (נוֹטֵל שְׂכָרוֹ בְּחַיָּיו) וְהַקֶּרֶן קַיֶּמֶת לָעוֹלָם הַבָּא (וְרַב טוּב צָפוּן לוֹ גַּם אַחֲרֵי מוֹתוֹ). הָעוֹלָם עוֹמֵד עַל הַשָּׁלוֹם; וְכָל כָּךְ גָּדוֹל הַשָּׁלוֹם, שֶׁאֲפִילוּ בְּנֵי יִשְׂרָאֵל עוֹבְדִים עֲבוֹדָה זָרָה וְשָׁלוֹם בֵּינֵיהֶם, אֵין הַשָּׂטָן (פֶּגַע רָע) נוֹגֵעַ בָּהֶם; וְאֵין כְּלִי מַחֲזִיק בְּרָכָה לְיִשְׂרָאֵל אֶלָּא הַשָּׁלוֹם; וְאֵין אֵלִיָּהוּ בָא כִּי אִם לַעֲשׂוֹת שָׁלוֹם בָּעוֹלָם. מָשָׁל נָעִים הִמְשִׁילוּ הַחֲכָמִים בְּשִׂימָם דְּבָרִים בְּפִי הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא לֵאמֹר: אִם לַעֲשׂוֹת שָׁלוֹם בֵּין אִישׁ לְאִשְׁתּוֹ אָמְרָה תוֹרָה, שְׁמִי שֶׁנִּכְתַּב בִּקְדוּשָּׁה יִמָּחֶה עַל הַמַּיִם (מַיִם הַמְאָרְרִים שֶׁמַּשְׁקִים אֶת הַסּוֹטָה), לַעֲשׂוֹת שָׁלוֹם לְכָל הָעוֹלָם כֻּלּוֹ עַל אַחַת כַּמָּה וְכַמָּה! וְלָכֵן הִתִּירוּ הַחֲכָמִים לְאָדָם לְהוֹצִיא מִפִּיו לִפְעָמִים דְּבַר שֶׁקֶר, אִם יוֹדֵעַ הוּא שֶׁעַל יְדֵי זֶה יִגְבַּר הַשָּׁלוֹם. בִּגְלַל אַהֲבַת הַשָּׁלוֹם צִוּוּ הַחֲכָמִים לְהַקְדִּים שָׁלוֹם לְכָל אִישׁ וּלְקַבֵּל אֶת כָּל אָדָם בְּסֵבֶר פָּנִים יָפוֹת, בְּשִׂמְחָה וּבְדִבְרֵי חִבָּה וְכָבוֹד.

קכג. הָעֲנָוָה. אַךְ הָאִישׁ הַגֵּאֶה לֹא יוּכַל הֱיוֹת מֵרוֹדְפֵי שָׁלוֹם, רַק הֶעָנָו וּשְׁפַל הָרוּחַ. וְלָכֵן שִׁבְּחוּ הַחֲכָמִים אֶת מִדַּת הָעֲנָוָה,

בְּאָדָם: מְאֹד מְאֹד הֱוֵי שְׁפַל רוּחַ, שֶׁתִּקְוַת אֱנוֹשׁ רִמָּה. אֵיזֶהוּ בֶּן הָעוֹלָם הַבָּא? עַנְוְתָן וּשְׁפַל בֶּרֶךְ. בְּמָשָׁל נֶחְמָד הִשְׂכִּילוּ לְתָאֵר עֵרֶךְ הָעֲנָוָה, בְּאָמְרָם: לְעוֹלָם יִלְמַד אָדָם מִדַּעְתּוֹ שֶׁל קוֹנוֹ (כְּלוֹמַר: יִדְבַּק בְּמִדּוֹתָיו שֶׁל יוֹצְרוֹ), שֶׁהֲרֵי הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא הִנִּיחַ כָּל הֶהָרִים וְהַגְּבָעוֹת וְהִשְׁרָה שְׁכִינָתוֹ עַל הַר סִינַי (הַנִּמּוּק: יַעַן כִּי הָאֱלֹהִים אוֹהֵב אֶת הָעֲנָוִים). עוֹד אָמְרוּ: כָּל הַמַּשְׁפִּיל עַצְמוֹ הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא מַגְבִּיהוֹ... כָּל הַבּוֹרֵחַ מִן הַגְּדוּלָּה, הַגְּדוּלָּה מְחַזֶּרֶת אַחֲרָיו (בָּאָה אֵלָיו בְּעַצְמָהּ). הָאָדָם צָרִיךְ לִהְיוֹת מִן הַנֶּעֱלָבִים וְאֵינָם עוֹלְבִים, שׁוֹמְעִים חֶרְפָּתָם וְאֵינָם מְשִׁיבִים.

קכד. אַהֲבַת הַבְּרִיּוֹת. מוּבָן הוּא, שֶׁהֶעָנָו אוֹהֵב אֶת הַבְּרִיּוֹת וּמְכַבֵּד אֶת כָּל אָדָם. וְאַהֲבַת הַבְּרִיּוֹת הִיא הַמִּדָּה הַיּוֹתֵר גְּדוֹלָה בְּכָל הַמִּדּוֹת הַטּוֹבוֹת, כִּי מִצְוַת „וְאָהַבְתָּ לְרֵעֲךָ כָּמוֹךָ" הִיא כָּל הַתּוֹרָה כֻּלָּהּ, לְפִי דַּעַת חַכְמֵי הַתַּלְמוּד, וְכָל יֶתֶר מִצְוֹת הַתּוֹרָה הֵן רַק בֵּאוּר הַמִּצְוָה הָרַבָּה הַזֹּאת. וְלֹא רַק הַשָּׂנוּא לְךָ לֹא תַעֲשֶׂה לַחֲבֵרְךָ, כִּי אִם גַּם בְּהָסֵב לְךָ רֵעֲךָ רָעָה אַל תְּשַׁלֵּם לוֹ כִּגְמוּל יָדָיו, כִּי טוֹב הֱיוֹת מִן הַנִּרְדָּפִין וְאֵינָם רוֹדְפִים. אִם יֶאֱהַב הָאָדָם אֶת הַבְּרִיּוֹת יִתְעוֹרְרוּ בְּלִבּוֹ גַּם רַחֲמִים אֲלֵיהֶן, וּמִדַּת הָרַחֲמִים נַעֲלָה וְרָמָה מְאֹד וְעָלֶיהָ הִזְהִירוּ חֲכָמֵינוּ לֹא פָּחוֹת מֵאֲשֶׁר עַל אַהֲבַת הַבְּרִיּוֹת, בְּאָמְרָם: הֱוֵי זָהִיר שֶׁלֹּא תִמְנַע רַחֲמִים, שֶׁכָּל הַמּוֹנֵעַ רַחֲמִים דּוֹמֶה לְעוֹבֵד אֱלִילִים, וּפוֹרֵק עֹל מַלְכוּת שָׁמַיִם מֵעָלָיו; וְכָל הַמְרַחֵם עַל הַבְּרִיּוֹת בְּיָדוּעַ שֶׁהוּא מִזַּרְעוֹ שֶׁל אַבְרָהָם אָבִינוּ. הֵן הָאֱלֹהִים הוּא רַחֲמָן וּמְרַחֵם אֲפִילוּ עַל הָרְשָׁעִים, לָכֵן עַל הָאָדָם לָלֶכֶת בְּדַרְכֵי בּוֹרְאוֹ: כְּשֵׁם שֶׁהוּא, יִתְבָּרֵךְ, חַנּוּן וְרַחוּם, כַּךְ עַל הָאָדָם לִהְיוֹת כָּמוֹהוּ.

קכה. צְדָקָה וּגְמִילוּת חֲסָדִים. הָאִישׁ הָרַחֲמָן לֹא יוּכַל רְאוֹת בְּרָע אֲשֶׁר יִמְצָא אֶת רֵעֵהוּ וְלֹא יָחוּשׁ לְעֶזְרָתוֹ. לָכֵן דִּבְּרוּ חַכְמֵי הַתַּלְמוּד בִּתְהִלַּת הַצְּדָקָה וּגְמִילוּת חֲסָדִים הַרְבֵּה מְאֹד: גָּדוֹל הָעוֹשֶׂה צְדָקָה בַּסֵּתֶר יוֹתֵר מִמֹּשֶׁה רַבֵּנוּ. אֲפִילוּ עָנִי הַמִּתְפַּרְנֵס מִן

הַצְּדָקָה מְחֻיָּב לָתֵת צְדָקָה. הַצְּדָקָה דוֹמָה לְשִׁרְיוֹן—מַה שִׁרְיוֹן, כָּל קְלִפָּה וּקְלִפָּה מִצְטָרֶפֶת לְשִׁרְיוֹן גָּדוֹל, אַף צְדָקָה— כָּל פְּרוּטָה וּפְרוּטָה מִצְטָרֶפֶת לְחֶשְׁבּוֹן גָּדוֹל. הַמַּרְבֶּה צְדָקָה מַרְבֶּה שָׁלוֹם. עַל גַּבָּאֵי הַצְּדָקָה נֶאֱמַר: מַצְדִּיקֵי הָרַבִּים כַּכּוֹכָבִים. וּמִדַּת גְּמִילוּת חֲסָדִים הִיא עוֹד יוֹתֵר נַעֲלָה מֵהַצְּדָקָה. הִיא נֶחְשָׁבָה לְאַחַד מִשְּׁלֹשֶׁת הָעַמּוּדִים שֶׁעֲלֵיהֶם הָעוֹלָם עוֹמֵד, כִּי אָמְרוּ הַחֲכָמִים: עַל שְׁלֹשָׁה דְבָרִים הָעוֹלָם עוֹמֵד: עַל הַתּוֹרָה, עַל הָעֲבוֹדָה וְעַל גְּמִילוּת חֲסָדִים. הִיא מַצֶּלֶת ... הָאָדָם מִיֵּצֶר הָרָע, כַּאֲשֶׁר אָמְרוּ: אַשְׁרֵיהֶם יִשְׂרָאֵל, בִּזְמַן שֶׁעוֹסְקִים בַּתּוֹרָה וּבִגְמִילוּת חֲסָדִים יִצְרָם מָסוּר בְּיָדָם.

קכו. אַהֲבַת הָעֲבוֹדָה. אוּלָם כְּשֵׁם שֶׁהִזְהִירוּ חֲכָמֵינוּ אֶת הָאָדָם עַל הַצְּדָקָה לָתֵת לְכָל הַפּוֹשֵׁט יָד, כָּכָה הִזְהִירוּ אֶת בְּנֵי הָאָדָם שֶׁלֹּא יְבַקֵּשׁ נְדָבוֹת, אִם הַהֶכְרֵחַ לֹא הֱבִיאָהוּ לִידֵי כַּךְ. רַק עָלָיו לְהִתְאַמֵּץ לִחְיוֹת בַּעֲמַל כַּפָּיו וְשֶׁלֹּא לִבְזוֹת כָּל מְלָאכָה וַעֲבוֹדָה, אֲפִילוּ פְּשִׁיטַת עוֹר נְבֵלָה בַּשּׁוּק, וּבִלְבַד שֶׁלֹּא יִצְטָרֵךְ לַבְּרִיּוֹת. וְאָמְרוּ עוֹד: גְּדוֹלָה מְלָאכָה שֶׁמְּכַבֶּדֶת אֶת בְּעָלֶיהָ (אֶת הָעוֹסֵק בָּהּ). גָּדוֹל הַנֶּהֱנֶה מִיגִיעַ כַּפָּיו יוֹתֵר מִירֵא שָׁמַיִם. כָּל תּוֹרָה שֶׁאֵין עִמָּהּ מְלָאכָה (אִם בֶּן תּוֹרָה אֵינֶנּוּ יוֹדֵעַ לַעֲשׂוֹת אֵיזוֹ מְלָאכָה) סוֹפָהּ בְּטֵלָה וְגוֹרֶרֶת עָוֹן. וְכָל אָדָם שֶׁאֵינוֹ מְלַמֵּד אֶת בְּנוֹ אֻמָּנוּת, כְּאִלּוּ מְלַמְּדוֹ לִיסְטוּת (גָּזֵל). וּכְלַל גָּדוֹל שָׂמוּ הַחֲכָמִים: אֱהַב אֶת הַמְּלָאכָה וּשְׂנָא אֶת הָרַבָּנוּת. וּמִכָּל הַמְּלָאכוֹת הָיְתָה עֲבוֹדַת הָאֲדָמָה נִכְבָּדָה מְאֹד בְּעֵינֵי חַכְמֵי הַתַּלְמוּד, שֶׁרֻבָּם הָיוּ גַּם הֵם עוֹבְדֵי הָאֲדָמָה.

קכז. הִסְתַּפְּקוּת בְּמוּעָט. עֵצוֹת טוֹבוֹת וּמְחֻכָּמוֹת יָעֲצוּ חֲכָמֵינוּ אֶת הָאָדָם, לְמַעַן יֵדַע לָשִׂים מִדָּה וְקֶצֶב לְכָל צְרָכָיו וְתַאֲוֹתָיו, וְלֹא יִתְאוֹנֵן עַל גּוֹרָלוֹ בַּחַיִּים, אִם מְנָעוֹ יְיָ מֵעשֶׁר, וַיְיָעֲצוּהוּ לְהִסְתַּפֵּק בְּמוּעָט, וַיֹּאמְרוּ: „עֲשֵׂה שַׁבַּתְּךָ חוֹל וְאַל תִּצְטָרֵךְ לַבְּרִיּוֹת", כִּי „אֵיזֶהוּ עָשִׁיר? הַשָּׂמֵחַ בְּחֶלְקוֹ". בְּמַאֲכָלוֹ, בְּמִשְׁתֵּהוּ וּבִמְעוֹנוֹ

יֵדַע מַה מֵהֶם נִכְבָּד לוֹ יוֹתֵר וּבָחַר בּוֹ, וְלָזֹאת אָמְרוּ: „פְּחוֹת מִמַּאֲכָלְךָ וּמִשְׁתְּךָ וְהוֹסֵף עַל דִּירָתְךָ", כִּי מָעוֹן טוֹב וּמְרֻוָּח יוֹעִיל לִבְרִיאוּת הָאָדָם. „לֹא יֹאכַל אָדָם בָּשָׂר אֶלָּא לְתֵיאָבוֹן" (כְּשֶׁהוּא רָעֵב). גַּם יָעֲצוּ אֶת הָאָדָם, שֶׁלֹּא יִהְיֶה רַעַבְתָן. וּלְעוֹלָם יֹאכַל אָדָם פָּחוֹת מִמַּה שֶּׁיֵּשׁ לוֹ, וְיִלְבַּשׁ וְיִתְכַּסֶּה בְּמַה שֶּׁיֵּשׁ לוֹ, וִיכַבֵּד אִשְׁתּוֹ וּבָנָיו יוֹתֵר מִמַּה שֶּׁיֵּשׁ לוֹ, שֶׁהֵם תְּלוּיִם בּוֹ (שֶׁיְּפַרְנְסֵם) וְהוּא תָלוּי בְּמִי שֶׁאָמַר וְהָיָה הָעוֹלָם.

קכה. דֶּרֶךְ אֶרֶץ. אוּלָם כַּוָּנַת הֲכָמֵינוּ לֹא הָיְתָה, שֶׁיְּעַנֶּה הָאָדָם אֶת נַפְשׁוֹ וִיצַעֵר עַצְמוֹ בְּהִמָּנְעוֹ לֶאֱכוֹל וְלִשְׁתּוֹת. נֶהְפּוֹךְ הוּא — הֵם הִזְהִירוּהוּ לִשְׁמוֹר אֶת גּוּפוֹ מִכָּל מִשְׁמָר וּלְמַלֵּא אֶת כָּל תַּאֲוֹתָיו הַמֻּתָּרוֹת וְהַמּוֹעִילוֹת לוֹ. הֵם אָמְרוּ: עָתִיד הָאָדָם לִיתֵּן אֶת הַדִּין עַל כָּל מַה שֶּׁרָאֲתָה עֵינוֹ וְלֹא אָכַל. עַל הָאָדָם לִשְׁמוֹר אֶת גֵּווֹ מִכָּל מַחֲלָה, כִּי דְמוּתוֹ שֶׁל הָאֱלֹהִים הוּא. וּמֻתָּר לְחַלֵּל אֶת הַשַּׁבָּת בִּשְׁבִיל פִּקּוּחַ נֶפֶשׁ. מִי שֶׁאֲחָזוֹ בוּלְמוּס (תַּאֲוָה עַזָּה לֶאֱכוֹל אֵיזֶה מַאֲכָל) מַאֲכִילִים אוֹתוֹ אֲפִילוּ דְּבָרִים טְמֵאִים. אֵין אָדָם רַשַּׁאי לַחֲבוֹל אֶת עַצְמוֹ, וְכָל הַיּוֹשֵׁב בְּתַעֲנִית נִקְרָא חוֹטֵא. הָאָדָם מְחֻיָּב לִשְׁמוֹר גֵּווֹ בְּטָהֳרָה וְלִהְיוֹת זָהִיר בְּנִקְיוֹן מַלְבּוּשָׁיו, נְעָלָיו וּמְעוֹנוֹ, שֶׁיִּהְיוּ לוֹ בְּגָדִים נְקִיִּים וְיָפִים, כִּי הֵם מוֹסִיפִים לוֹ כָּבוֹד בְּעֵינֵי הַבְּרִיּוֹת, וְשֶׁלֹּא יֵלֵךְ יָחֵף. גַּם לִמְּדוּ חֲכָמֵינוּ אֶת הָאָדָם, אֵיךְ לְהִתְנַהֵג בְּנִמּוּס עִם הַבְּרִיּוֹת, שֶׁלֹּא יִשְׂמַח בֵּין הַבּוֹכִים וְלֹא יִבְכֶּה בֵּין הַשְּׂמֵחִים; שֶׁלֹּא יִפְרוֹשׁ מִן הַצִּבּוּר וְלֹא יְשַׁנֶּה דַעְתּוֹ מִדַּעַת חֲבֵרָיו. הַבַּיְשָׁנוּת הִיא מִדָּה יָפָה וְטוֹבָה וְסִמָּן יָפֶה הוּא בָּאָדָם כְּשֶׁהוּא בַּיְשָׁן, כִּי גְדוֹלָה מִדַּת הַבּוּשָׁה שֶׁהִיא מְבִיאָה לִידֵי יִרְאַת חֵטְא. וְצָרִיךְ לְהַרְחִיק עַצְמוֹ מִן הַכִּעוּר וּמִן הַדּוֹמֶה לוֹ, וּבְיִחוּד צָרִיךְ כָּל תַּלְמִיד חָכָם לִהְיוֹת צָנוּעַ בְּמַעֲשָׂיו. וְכָל שֶׁהוּא בַּיְשָׁן בְּיָדוּעַ, שֶׁהוּא מִזַּרְעוֹ שֶׁל אַבְרָהָם אָבִינוּ.

קכט. כְּבוֹד הַבְּרִיּוֹת, הָאָבוֹת, הַמּוֹרִים וְהַזְּקֵנִים. כְּבוֹד הַבְּרִיּוֹת הָיָה יָקָר בְּעֵינֵיהֶם עַד מְאֹד. עַל הַמַּדְרֵגָה הָרִאשׁוֹנָה עָמַד כִּבּוּד אָב וָאֵם, שֶׁהוּא, לְפִי דַעְתָּם, אֶחָד מִן הַדְּבָרִים שֶׁאָדָם אוֹכֵל פֵּרוֹתֵיהֶם בָּעוֹלָם הַזֶּה וְהַקֶּרֶן קַיֶּמֶת לָעוֹלָם הַבָּא. הֵם אָמְרוּ, כִּי הָאֱלֹהִים הֵרִים מַעֲלַת כִּבּוּד אָב וָאֵם יוֹתֵר מִכְּבוֹדוֹ, כִּי אַף שֶׁנֶּאֱמַר: כַּבֵּד אֶת יְיָ מֵהוֹנֶךָ, בְּכָל זֹאת אֵין הָאָדָם מְחֻיָּב לָתֵת צְדָקָה אִם אֵין לוֹ, אַךְ אֶת אָבִיו וְאֶת אִמּוֹ מְחֻיָּב הוּא לְכַבֵּד וּלְפַרְנֵס, גַּם אִם יֻאְלַץ בִּגְלַל זֹאת לַחֲזוֹר עַל הַפְּתָחִים. הֵם הוֹרוּ אֵיךְ לִירֹא מִפְּנֵי הָאָב וְאֵיךְ לְכַבְּדוֹ. מוֹרָא — לֹא עוֹמֵד בִּמְקוֹמוֹ (בִּמְקוֹם הָאָב), לֹא יוֹשֵׁב בִּמְקוֹמוֹ, לֹא סוֹתֵר דְּבָרָיו וְלֹא מַכְרִיעוֹ. כִּבּוּד — מַאֲכִיל וּמַשְׁקֶה, מַלְבִּישׁ וּמְכַסֶּה, מַכְנִיס וּמוֹצִיא. גַּם כְּבוֹד הַמּוֹרֶה הָיָה רָם בְּפִי חֲכָמֵינוּ. הֵם אָמְרוּ, שֶׁחַיָּב אָדָם לְהַקְבִּיל פְּנֵי רַבּוֹ בְּרֶגֶל (יָבוֹא בַּחַג אֶל מוֹרֵהוּ לְבָרְכֵהוּ). אִם אֵינֶנּוּ קָם מִפְּנֵי רַבּוֹ נִקְרָא רָשָׁע. הָעוֹשֶׂה מְרִיבָה עִם רַבּוֹ אוֹ מִתְרָעֵם עָלָיו, כְּעוֹשֶׂה מְרִיבָה עִם הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא וּמִתְרָעֵם עָלָיו. וְלֹא רַק אֶת רַבּוֹ כִּי אִם גַּם אֶת כָּל אִישׁ חָכָם צָרִיךְ הָאָדָם לְכַבֵּד, וּמַה גַּם אִם לָמַד אֵיזֶה דָבָר מִפִּי הֶחָכָם. רַק בִּמְקוֹם שֶׁיֵּשׁ חִלּוּל הַשֵּׁם אֵין חוֹלְקִין כָּבוֹד לְרַב. כָּכָה הִזְהִירוּ מְאֹד לְכַבֵּד אֶת הַזָּקֵן, אַף אִם אֵינֶנּוּ בֶּן תּוֹרָה וְגַם לֹא מִבְּנֵי יִשְׂרָאֵל הִנֵּהוּ, כִּי יַעַן אֲשֶׁר נָשָׂא וְסָבַל הַזָּקֵן בִּימֵי חַיָּיו, לָכֵן רָאוּי הוּא שֶׁיְּכַבְּדוּ אוֹתוֹ בְּנֵי הַדּוֹר הַצָּעִיר מִמֶּנּוּ.

קל. חַיֵּי הַמִּשְׁפָּחָה. מְאֹד הִקְפִּידוּ חַכְמֵי הַתַּלְמוּד שֶׁיִּהְיֶה הָאָדָם חַיֵּי שַׁלְוָה, אַהֲבָה וְרֵעוּת בְּתוֹךְ מִשְׁפַּחְתּוֹ. הֵם רָאוּ אֲשֶׁר הָאָדָם רַק בְּשִׁבְתּוֹ בְּחֶבְרַת אִשָּׁה טוֹבָה וִישָׁרָה וְלֹא נִגְלְמוּד כְּעַרְעָר בָּעֲרָבָה. הֵם אָמְרוּ: אָדָם שֶׁאֵין לוֹ אִשָּׁה שָׁרוּי בְּלֹא טוֹבָה וּבְלֹא עֵזֶר. אֵיזֶהוּ עָשִׁיר? כָּל שֶׁיֵּשׁ לוֹ אִשָּׁה נָאָה בְּמַעֲשִׂים. בֵּיתוֹ שֶׁל אָדָם זוֹ אִשְׁתּוֹ. לְעוֹלָם יְהֵא אָדָם זָהִיר בִּכְבוֹד אִשְׁתּוֹ, שֶׁאֵין בְּרָכָה מְצוּיָה בְּתוֹךְ בֵּיתוֹ שֶׁל אָדָם אֶלָּא בִּשְׁבִיל

אִשְׁתּוֹ. לֹא יִשָּׂא אָדָם אִשָּׁה וְדַעְתּוֹ לְגָרְשָׁהּ, שֶׁנֶּאֱמַר: אַל תַּחֲרוֹשׁ עַל רֵעֲךָ רָעָה, וְהוּא יוֹשֵׁב לָבֶטַח אִתָּךְ. הָאוֹהֵב אֶת אִשְׁתּוֹ כְּגוּפוֹ וְהַמְכַבְּדָהּ יוֹתֵר מִגּוּפוֹ עָלָיו הַכָּתוּב אוֹמֵר: וְיָדַעְתָּ כִּי שָׁלוֹם אָהֳלֶךָ. עַל הָאָדָם לְהִזָּהֵר, שֶׁלֹּא תִהְיֶה כָל סִבָּה אֲשֶׁר בִּגְלָלָהּ יִפְרֹץ רִיב בֵּינוֹ וּבֵין אִשְׁתּוֹ. — בְּמִדָּה כָזֹאת הִזְהִירוּ הַחֲכָמִים אֶת הָאָדָם שֶׁיֶּאֱהַב אֶת בָּנָיו, יְכַלְכְּלֵם בְּרַחֲמִים, יְלַמְּדֵם תּוֹרָה וָדַעַת אוֹ אֻמָּנוּת, לְמַעַן יִהְיוּ בְגָדְלָם לַאֲנָשִׁים מוֹעִילִים בַּחֶבְרָה. הַמַּדְרִיךְ בָּנָיו וּבְנוֹתָיו בְּדֶרֶךְ יְשָׁרָה גַם עָלָיו אוֹמֵר הַכָּתוּב: וְיָדַעְתָּ כִּי שָׁלוֹם אָהֳלֶךָ.

קלא. פְּעֻלַּת הַיַּהֲדוּת עַל יִשְׂרָאֵל. מַאֲמָרִים נַעֲלִים כָּאֵלֶּה, הַמְיַשְּׁרִים אֶת הָאָדָם לָלֶכֶת בְּאֹרַח יָשָׁר לֹא מְעַטִּים הֵם בִּשְׁנֵי הַתַּלְמוּדִים וְהַמִּדְרָשִׁים. הֵם בְּרוּחַ הַתֹּם וְהַיֹּשֶׁר הַמְרַחֵף עַל פְּנֵיהֶם חָדְרוּ אֶל לִבּוֹת בְּנֵי עַם יְשֻׁרוּן, וַיַּשְׁקוּ אֶת עַצְמוֹתֵיהֶם, וַיִּהְיוּ לָמוֹ כְּטַל שֶׁל תְּחִיָּה, לִבְלִי יָנוּס לֵחָן, גַּם בְּהִתְגּוֹלְלָן בִּישִׁימוֹן הַגָּלוּת אַלְפֵי שָׁנִים, וְנוֹסַף לָהֶן כֹּחַ וְעָצְמָה לַעֲמוֹד בִּפְנֵי הַצָּרוֹת וְהַמְּצוּקוֹת אֲשֶׁר סָבִיב שָׁתוּ עֲלֵיהֶן. זֶה הוּא הַסּוֹד הַטָּמִיר וְהַנֶּעְלָם בְּכֹחַ הַיַּהֲדוּת הַטְּהוֹרָה, הָעוֹשֶׂה אוֹתָהּ לְסֶלַע חָזָק אֲשֶׁר יִשְׂחַק לִשְׁאוֹן גַּלֵּי הַיָּם הַזּוֹעֵף! הָאֱמֶת! אֱמֶת טִבְעִית וְלֹא מְלָאכוּתִית; אֱמֶת הַיּוֹצְאָה מִן הַלֵּב וְלֹא מִן הַשָּׂפָה וְלַחוּץ; הָאֱמֶת, אֲשֶׁר נוֹשְׂאֵי דִגְלָהּ — חַכְמֵי הַתַּלְמוּד — לֹא קָרְאוּ בִשְׁמָהּ: „קַבְּלוּ דַעְתִּי!". כַּאֲשֶׁר קָרְאוּ תוֹרוֹת אֲחֵרוֹת, שֶׁהִתְיַמְּרוּ גַּם הֵן בְּשֵׁם הָאֱמֶת, וּבְקָרְאָן לָקְחוּ לָהֶן אֶת הַדָּם, הָאֵשׁ וְתִמְרוֹת הֶעָשָׁן לְעֵזֶר; הָאֱמֶת הַזֹּאת הִיא הַסּוֹד הַצָּפוּן בְּחֵיק הַיַּהֲדוּת, שֶׁעָשְׂתָה אֶת יִשְׂרָאֵל לְהֵטִיבָה אַחַת בָּעוֹלָם! יְסוֹד תּוֹרַת הַחַיִּים, אֲשֶׁר שָׂמוּ חַכְמֵי הַתַּלְמוּד לְאֶבֶן פִּנָּה בְּלִמּוּדֵיהֶם הוּא גָּרַם שֶׁתִּתְקַיֵּם הַיַּהֲדוּת יָמִים אֵין קֵץ. הַתּוֹרָה הַזֹּאת דָּרְשָׁה מֵאֵת הָאִישׁ הַיִּשְׂרְאֵלִי לִהְיוֹת אַךְ אָדָם יָשָׁר וְלֹא מַלְאַךְ הָאֱלֹהִים. הִיא אוֹהֶבֶת אֶת הַחַיִּים עִם כָּל תַּעֲנֻגֵיהֶם הַמֻּתָּרִים, הַמּוֹסִיפִים כֹּחַ

לָמוֹ. הִיא לֹא תִדְרֹשׁ דְּרִישׁוֹת שֶׁל שְׁטוּת מִבְּנֵי הָאָדָם, שֶׁאֲפִילוּ הַמַּלְאָכִים אֵינָם יְכוֹלִים לְקַיְּמָן. כֵּן הִנְנוּ רוֹאִים הַמַּחֲזֶה הַנָּעִים הַזֶּה, כִּי בְּמֶשֶׁךְ אַלְפֵי שָׁנָה מֵאָז וְעַד עַתָּה הָלְכוּ בְּנֵי יִשְׂרָאֵל בְּדַרְכָּהּ, וַיִּצְטַיְּנוּ בְּמִדּוֹתֵיהֶם הַטּוֹבוֹת יֶתֶר מִכָּל הָעַמִּים אֲשֶׁר עַל פְּנֵי הָאֲדָמָה, וְקִיּוּמָם לֹא נִכְחַד עַד הַיּוֹם הַזֶּה.

6) דרך חד[illegible] (חקי הארתוגרפ ה),
5 ק'; 65) * הדקדוק המעשי, מ.
– חלק א' 60 ק', חלק ב' 80 ק';
וק לשון עברית, ש ד"ל-א. כהנא—
6) * מחברות לנה[illegible] דקדוק, א. י.
ג' מחברות. כ' מחברת 6 ק'; 68) *
הפעלים, א. קליינמאן – 50 ק';
ת הנקוד, י. ח. טביוב – 30 ק';
אה עברית (דיקטנדה), ש. נ. כהנובסקי–
) * אוצר הלשון העברית (כנ"ל),
רובל.

הסגנון והספרות: 72) * מורה
, י. ח. טביוב – 50 ק'; 73) * תורת
ש. ל. גרדון – כ"ת, כל חלק 50 ק',
ר 1,30 ר'.

עזר ושמוש: 74) * אגרון לבני
י. ח. טביוב – 50 ק'; 75) * ידידנו
ל ותפלותיהם), י. ב. לבנר – 25 ק';
של כים (עברית-רוסית-אשכנזית, עם
. גרזובסקי וד"ר י. קלוזנר–
כ' הדר 2,60 ר'; 77) מלון רוסי-
זי, א. בן-יהודה, בהשתתפות י. גרזובסקי–
כ' הדר 3,90 ר'. שני המלונים ביחד
למו"ס) 5 ר', מכ' הדר 5,50 ר'.

יותיקות לבני הנעורים:
* אביתינו, ש. ברמן – 15 נומרים
החרבן), כל נומר 6 ק', מכ' ביחד 1,20
צנים, 100 נומרים, כל נומר 1 ק',
חד 1,30 ר'; 80) * פרחים, 250
מר 2 ק', מכ' הדר בחמשה כרכים 6,50
בורים, 200 נומרים, כל נומר 2 ק',
מכ' הדר בשני כרכים [illegible]
200 נומרים, כל נו[illegible]
כרכים 12 ר'; 83) [illegible]
נומר 6 ק', 100 נומרים [illegible]

XII. ספורים (בפורמט גדול): 84) אלמון
האובד (מצויר, מימי עוזליה ויואש), ל.
פנדלטון – 25 ק'; 85) במוצאי שבת (קובץ
ספורים, מנוקד), י. צ. לוין – 20 ק'; 86) רבינזון
קריזה (מצויר), דיפואה – 25 ק'.

XIII. ספרי המופת לבני הנעורים:
87) * אהבת ציון (א. מאפו). מנוקד, י. ח.
טביוב – 50 ק'; 88) * שירי ר' יהודה הלוי
(שירים נבחרים), הנ"ל – 15 ק'.

XVI. קובצים, מאספים וספרים שונים;
89) עולם קטן. קובצי מקרא
לילדים (מצוירים) — מחלקה א', ג' קובצים, כל
קובץ 50 ק'; מחלקה ב', ט' קובצים, קובץ א' 25 ק',
יתר הקובצים כל קובץ 50 ק'; 90) לוח עולם קטן
(קובץ מצויר) – 40 ק'; 91) הנעורים. קובצי מקרא
לנערים (מצוירים) – ג' קובצים, כל קובץ 45 ק';
92) הפדגוג, קובצים פדגוגיים, קובץ א' 75 ק',
קובץ ב' 50 ק', מכ' הדר ביחד 1,65 ר'; 93) ספר
החנכה (מצויר) — 20 ק'.

XV. ספרי למוד ברוסית ויהודית:
94) Еврейскій наставечкъ, ק' ולוצקי–
50 ק'; 95) העוזר, מפתח להנ"ל, הנ"ל – 20 ק';
96) Практическая грамматика древне-еврейскаго языка, הנ"ל – 40 ק'; 97) שפראך–
פיהרער, נאך פאליגלאט אין קורצן: פאלניש – 25 ק'.

א) הספרים המצוינים בכוכב * נתאשרו ע"י הועד המלומד שע"י המיניסטריום להשכלת העם, להשתמש בהם בחדרים ובבה"ס העברים; ב) כל הספרים המנוים בכאן (מלבד הנזכרים בספרים 14, 19, 48, 49, 75—77, 94—96) טובים, ביחוד או גם, להשתמש בשטה הטבעית, עברית ; ג) בספרים הנוב' בסימני 19, 23, 26, 27, 29, 49, 74 מתורגמים המלים ברוסית ואשכנזית (עבריות), בסימני 25—גם בצרפתית ואנגלית, ובסימני 27, 28, 48, [illegible]—ברוסית לבד; ד) המחירים [illegible]יה. על רשימה עד 5 רובל דרוש להוסיף בעד המשלוח כדי 15 פ"צ ממחיר הספרים הנדרשים [illegible] — 10 פ"צ. הזמנות גדולות אפשר לשלוח ע"י הבאהן ומחיר המשלוח ע"פ הטאריף של מסה"ב [illegible]ים. — הדורשים ספרים ע"י זקיפה (נאכנאהמע) עליהם לשלוח דמי קדימה 25% ממחיר הספרים בעד פחות מן 1 רובל לא ישולח בנ"נ. משלוח של נ"נ לחו"ל (מלבד לגרמניה ואוסטריה) [illegible] יקובל בארצנו. — סכומים קטנים אפשר לשלוח ע"י מרקאות הפוסט אך לא של חו"ל. - - שערות [illegible]"ל ירשבו לפי הקורס. — -

Издательство „ТУШІЯ", Варшава.
Verlag „TUSCHIJAH", Warschau.
כתבת „תושיה":

בע"פ: נובוליפקי 7, או במחלקה: נאלעווקי, איווקנאיו באזאר 1.
טעלעפון של הקונטור הראשית 191-57; של המחלקה 131-59.